

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного
університету

4' 2009

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком
у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного
торговельно-економічного університету"

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних, технічних і політичних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

ПАШКО П.	Реалізація функцій митної політики України в умовах глобалізації	5
ОЛЕШКО А.	Міждержавне регулювання національних економік в умовах глобальної фінансової кризи	13
БОРОВІКОВА М.	Інвестиційна діяльність і капіталізація комерційних банків у період дестабілізації економіки України	18
БУГАСЬКО Н.	Особливості державної підтримки національного виробництва в умовах економічної кризи	24
БОЯРИНОВА К.	Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України	32
ПОТЕРЯЙЛО І.	Середньострокове планування в бюджетному процесі України	38
ІНДУТНА К.	Книжковий ринок в Україні: стан розвитку та напрями державного регулювання	46

ПІДПРИЄМНИЦТВО

МИКИТЕНКО Н.	Особливості проектування операційної системи у сфері послуг	54
КОЧУБЕЙ Д.	Оцінка ефективності функціонування логістичної системи торговельних підприємств	59

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

НАКВАСЮК Н.	Непараметрична оцінка моделі процесу життя (існування) на основі поперечних даних	67
-------------	---	----

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА		
КЛАПКІВ Л.	Ризикове середовище діяльності страхової компанії	83
МАКОГОН В.	Методологічні аспекти формування доходів місцевих бюджетів	92

ОБЛІК ТА АУДИТ		
БУГАЄНКО В.	Проблеми державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ	100
БЕЗВЕРХИЙ К.	Класифікація непрямих витрат у системі управлінського обліку	106

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ		
МОРДАС І.	З історії становлення фінансової науки в Україні	117

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ
"Вісник КНТЕУ"**

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор,

КОРОЛЬЧУК О.П., КУЧЕРЕНКО В.Д. – заступники головного редактора;
ЛАГУТІН В.Д., ЛІГОНЕНКО Л.О., МНИХ Є.В., НАПАДОВСЬКА Л.В., СУСІДЕНКО В.Т., ШУЛЬГА Н.П. – члени редакційної колегії з економічних наук;
АРТЮХ Т.М., КРАВЧЕНКО М.Ф., ОРЛОВА Н.Я., ПЕРЕСІЧНИЙ М.І., ПУГАЧЕВСЬКИЙ Г.Ф., СИРОХМАН І.В. – члени редакційної колегії з технічних наук;
ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КОРОЛЬЧУК М.С., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В., ПОЛІУРЕЗ В.І., ШКЕПУ М.О. – члени редакційної колегії з політичних наук

Відповідальний секретар Т.Ю. СПІЦИНА

Завідувач редакції,
художньо-технічний редактор
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактор О.М. КОЗОДОЙ

ВІСНИК КНТЕУ № 4'2009

Науковий журнал.

Засновник – Київський національний торговельно-економічний університет.

Видання зареєстровано в Держкомінформполітики України.

Свідоцтво КВ № 5088 від 27.04.2001.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2009 рік – 21910

Підписано до друку 27.08.09. Формат 70x108/8. Ризографія.

Ум. друк. арк. 11,2. Тираж 250 пр. Зам. 690.

Адреса редакції: 02156, м. Київ–156, вул. Кіото, 19

Телефон: заступник директора ЦПНМВ з питань наукової періодики 531–49–67,
редакція 518–90–92, факс: 513–85–36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua

Набрано і завершено на обладнанні університету.

Надруковано в Центрі підготовки навчально-методичних видань КНТЕУ

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 7 від 26.06.09 р.)
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2009

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

ПАШКО П.	Реализация функций таможенной политики Украины в условиях глобализации	5
ОЛЕШКО А.	Межгосударственное регулирование национальных экономик в условиях глобального финансового кризиса	13
БОРОВИКОВА М.	Инвестиционная деятельность и капитализация коммерческих банков в период дестабилизации экономики Украины	18
БУГАЕНКО Н.	Особенности государственной поддержки национального производства в условиях экономического кризиса	24
БОЯРИНОВА К.	Финансовое обеспечение инновационного развития Украины	32
ПОТЕРЯЙЛО И.	Среднесрочное планирование в бюджетном процессе Украины	38
ИНДУТНАЯ Е.	Книжный рынок в Украине: состояние развития и направления государственного регулирования	46

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

МИКИТЕНКО Н.	Особенности проектирования операционной системы в сфере услуг	54
КОЧУБЕЙ Д.	Оценка эффективности функционирования логистической системы торговых предприятий	59

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

НАКВАСЮК Н.	Непараметрическая оценка модели процесса жизни (существования) на основе поперечных данных	67
--------------------	--	----

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

КЛАПКИВ Л.	Рисковая среда деятельности страховой компании	83
МАКОГОН В.	Методологические аспекты формирования доходов местных бюджетов	92

УЧЁТ И АУДИТ

БУГАЕНКО В.	Проблемы государственного финансового аудита деятельности бюджетных учреждений	100
БЕЗВЕРХИЙ К.	Классификация непрямых расходов в системе управленческого учета	106

СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ

МОРДАС И.	Из истории становления финансовой науки в Украине	117
------------------	---	-----

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

PASHKO P.	Implementation of functions of customs policy of Ukraine under globalization	5
OLESHKO A.	Interstate regulation of national economies under the global financial crisis	13
BOROVIKOVA M.	Investment activity and capitalization of commercial banks during the period of destabilization of the economy of Ukraine	18
BUGAIENKO N.	Features of state support of national production in the conditions of economic crisis	24
BOYARINOVA K.	Financial provision of innovative development of Ukraine	32
POTERYAYLO I.	Medium-term planning in budgetary process of Ukraine	38
INDUTNA K.	Ukrainian book market: condition of development and directions of state regulation	46

ENTERPRISE

MIKITENKO N.	The features of designing of operational system in the service sphere	54
KOCHUBEI D.	Estimation of functioning efficiency of logistical system of trading companies	59

ECONOMIC AND MATHEMATICS MODELLING

NAKVASYUK N.	Nonparametric estimation of model of life (existence) process on the basis of diametrical data	67
---------------------	--	----

FINANCE AND BANKING

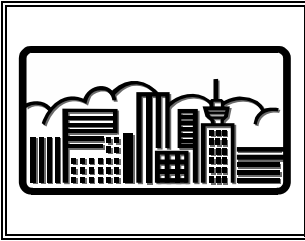
KLAPKIV L.	Risk environment of insurance company's activity	83
MAKOGON V.	Methodological aspects of local budgets revenue generating	92

ACCOUNTING AND AUDIT

BUGAIENKO V.	Problems of state and financial audit of budget supported establishments	100
BEZVERHIY K.	Classification of indirect costs in management accounting system	106

PAGES OF HISTORIES

MORDAS I.	From the history of formation of financial science in Ukraine	117
------------------	---	-----

УДК 338.24:339.543

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ МИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ПАШКО П., к. т. н., заступник голови Державної митної служби
України

Життєво важливі національні інтереси України реалізуються у складному внутрішньому та зовнішньому середовищі, яке характеризується низкою викликів і загроз [1]. Природа митної політики обумовлює наявність крім національних інтересів і національної безпеки взагалі, існування певних принципів, які розкривають зміст національних інтересів держави на даному етапі та якими керуються компетентні органи державної влади при розробці митної політики і проведенні її в життя [2]. Найважливішою складовою механізму реалізації митної політики є митна справа, яка спрямована на забезпечення митної безпеки України. Для організації системи управління митною справою необхідно визначити основні функції митної політики.

Різноманітні питання щодо наукової оцінки процесів формування митної політики, забезпечення митної безпеки, методичних підходів і практичних рекомендацій висвітлювали у своїх роботах такі вчені, як А. Дубініна, О. Гребельник, Ю. Дьомін, О. Єгоров, С. Ківалов, В. Науменко, П. Пісной, С. Халіпов [2–9] та ін.

Джерелом принципів формування митної політики, як і митного права, виступають нормативно-правові акти. Можна виокремити принципи загального значення, які є базою для розробки всієї державної політики України та специфічні принципи, характерні для державного регулювання зовнішньоекономічних відносин [6]; вони містяться в законодавчих актах з митних питань і певних програмних документах: Посланнях Президента, програмах діяльності Кабінету Міністрів України та інших концептуальних документах [2].

Зовнішньоекономічна діяльність держави завжди була нерозривно пов'язана з митною діяльністю та митною політикою, оскільки причиною виникнення зовнішньоекономічної діяльності є наявність міждержавних економічних (торговельних) зв'язків, що є об'єктами державного впливу та контролю. Цей факт зумовлює переважаючу економічного характеру функцій митної політики.

Можна визначити *шість базових функцій митної політики*:

- фіскальну;
- економіко-регуляторну;
- захисну;
- контрольню-організаційну;
- інформаційно-статистичну;
- міжнародно-політичну.

Завданням *фіскальної функції* митної політики [5; 6; 9] є наповнення державного бюджету за рахунок стягнення мита, податку на додану вартість, акцизного збору з товарів та інших предметів при переміщенні через митний кордон. Від названих вище стягнень слід відрізняти такі митні платежі, як збір за митне оформлення, плата за зберігання товарів на митних складах, митне супроводження тощо, які не виконують фіскальної функції, а є платою за послуги митниці [2]. До цієї ж функції належить здійснення валютного, грошово-вексельного та умовно-гарантійного контролю, а також контроль за визначенням митної вартості товарів, аналіз та визначення шляхів ліквідації надтарифних і псевдотарифних механізмів митно-тарифного регулювання [5].

Економіко-регуляторна функція передбачає вплив з боку держави та її компетентних органів на зовнішньоекономічні відносини за допомогою засобів економічного та неекономічного (адміністративного) характеру з метою регулювання останніх щодо забезпечення національних інтересів та інтересів національних товаровиробників і створення сприятливих для них умов, забезпечення виконання державної політики у сфері економіки, виконання міжнародно-правових зобов'язань держави. Подібне регулювання здійснюється за допомогою встановлення ставок мита і митних зборів, ліцензування, квотування, сертифікації та встановлення інших нетарифних обмежень. Важливими складовими цієї функції є також розвиток інвестиційного клімату, сприяння інноваційному характеру імпорту, забезпечення процесу здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів ЗЕД науково-статистичним та експертно-дослідницьким супроводом, урахування інтересів регіонального та галузевого розвитку зовнішньої торгівлі, впровадження заохочувальних і стимулюючих заходів у системі регулювання ЗЕД, розвиток конкурентного та антимонопольного середовища, забезпечення процесу здійснення антидемпінгового та антисубсидійного розслідування, запровадження механізмів попередньо-

визначального та постінспекційного контролю, ефективно використання заходів класифікаційного та верифікаційного контролю. Кабінет Міністрів України щорічно оприлюднює інформацію про здійснення державної регуляторної політики органами виконавчої влади [10].

Іноді цю функцію визначають як "регулятивну" [6], "економічно-регулятивну" [5], "нормотворчу" [9], але точніше відобразатиме її суть назва "економіко-регуляторна". Реалізується ця функція у правовій формі як нормотворчість (підготовка, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів у вигляді Законів України про встановлення ставок мита, рішення компетентних органів щодо введення нетарифних заходів регулювання тощо) і в організаційній формі регулювання, шляхом здійснення митної справи.

Захисну функцію іноді називають "правоохоронною", але вона як функція державної політики має дещо ширше значення, ніж просто правоохоронна діяльність держави [6]. Ця функція спрямована на захист держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, а саме: забезпечення національної безпеки держави, підтримання міжнародної безпеки, суспільного порядку, моральності, захист внутрішнього ринку, захист інтересів споживачів, створення умов для підтримання законності щодо порядку переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, ефективну боротьбу з контрабандою та порушеннями митних правил, захист прав інтелектуальної власності, сприяння антимонопольній політиці, сприяння забезпеченню екологічної безпеки, здійснення заходів антикорупційного характеру, забезпечення судово-експертної діяльності, апеляційної роботи, збереження історико-культурного надбання, сприяння боротьбі з міжнародним тероризмом, злочинністю тощо. Велика частина подібних завдань реалізується у процесі виконання митними органами своїх контрольних функцій, а також при виконанні завдань по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил.

Ця функція має такі складові:

- адміністративно-процесуальна діяльність (притягнення до відповідальності осіб, що здійснили адміністративні правопорушення у сфері митної справи, а також провадження відповідно до скарг щодо дій (рішень) митних органів, що порушують права громадян та організацій; до цього виду діяльності можна віднести дисциплінарне провадження, тобто притягнення до дисциплінарної відповідальності співробітників митних органів, які вчинили проступки, що не містять кримінальної або адміністративної відповідальності);
- кримінально-процесуальна діяльність (провадження розслідування у формі дізнання по справам, віднесеним до компетенції митних органів статтею 201 Кримінального кодексу України);

• оперативно-розшукова діяльність (здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення, припинення, розкриття злочинів, проведення дізнання яке належить до компетенції митних органів, а також розшуку осіб, причетних до скоєння злочинів, та проведення дій по забезпеченню власної безпеки митних органів).

У деяких випадках охоронна функція митної політики отримувала пріоритетне значення і ставала головним завданням держави в митній сфері. В українському законодавстві не врегульовано питання щодо надання митним органам статусу правоохоронних, хоча фактично вони виконують подібні функції (частково). Значно посилити та розширити цю функцію можна шляхом надання митним органам права оперативно-розшукової діяльності. Крім адміністративно-процесуальних дій митниця зможе в повному обсязі виконувати кримінально-процесуальні дії, змістом яких є проведення дізнання та слідства по справам, які можуть бути віднесені до компетенції митних органів, зокрема по справам про контрабанду.

Головне завдання *контрольно-організаційної функції* – формування умов та порядків переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон [9] та їх практична реалізація шляхом проведення митного контролю та оформлення, тобто перевірки законності їх переміщення через митний кордон, видачі дозвільних документів на право займатися декларуванням товарів, відкриттям та експлуатацією митних складів, розміщенням суб'єктів у пунктах пропуску, а також діяльність митного перевізника; погодження на відкриття вантажних митних комплексів; ефективного використання заходів класифікаційного та версифікаційного контролю; здійснення експертних досліджень, внесення до реєстру об'єктів інтелектуальної власності; узгодження місця прибуття транспортних засобів; видачі свідоцтва про відповідність інфраструктури спеціальних економічних зон (СЕЗ), свідоцтва про внесення в реєстр суб'єктів СЕЗ; затвердження переліку документів, що подаються при митному оформленні; визначення підприємств, яким надано режим сприяння при митному оформленні; запровадження механізмів попередньо визначального та постінспекційного контролю та ін.

Порядок переміщення товарів через митний кордон є вираженням певної митної політики держави, однак організація процесу безпосереднього здійснення митної справи, а також охоронна діяльність можуть розглядатися як елементи, що сприяють і забезпечують життєздатність і результативність встановлених митних правил. Цей блок може бути представлений такими інститутами: митний контроль, митне оформлення, митні платежі, порядки переміщення товарів і транспортних засобів фізичними особами, митні режими переміщення.

Однією з найважливіших контрольних складових у діяльності митних органів є аналіз ризиків та управління на його основі [11]. До контрольної-організаційної функції належить забезпечення однозначного застосування норм законодавства, створення умов декларативного, документального, доглядового забезпечення для проведення належного митного контролю та митного оформлення, забезпечення системами зв'язку, технічними засобами контролю, оптимізація системи митних органів тощо.

Важливою адміністративною складовою цієї функції є забезпечення митних органів висококваліфікованими кадрами. Відносно самостійними напрямками контрольної-ревізійної функції є науково-дослідницький і освітній. Митна справа вимагає серйозного вивчення кожної складової, зокрема питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації професійних кадрів для роботи в системі митних органів, проведення товарознавчих та інших експертиз.

Отже, назва "контрольно-організаційна функція" митної політики точніше відображає її наповнення, ніж "контрольна" [9] або "адміністративна" [5].

Інформаційно-статистична функція є важливою складовою координування напрямів розвитку митних органів. Це відносно нова функція, вона пов'язана з розвитком інформаційних технологій та появою Інтернету, які дозволяють реалізувати он-лайн спілкування митниці та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності шляхом введення електронного декларування та отримання результатів митного оформлення через ці мережі. Сьогодні всі передові митні технології створені на базі та з використанням інформаційних систем, які пройшли шлях від допоміжного до основного механізму контролю, обробки, аналізу та зберігання митної інформації. Тенденції світового розвитку свідчать, що з метою спрощення митних і логістичних процедур при постачанні товарів для ввезення та вивезення з території країни, зменшення ризиків порушення безпеки мешканців необхідно створювати електронні інформаційні системи, функціонально сумісні з аналогічними системами різних країн, доступні, безпечні, об'єднані та контрольовані. Сприятиме цьому зменшення різниці між митними процедурами країн світу, так звана "електронна митниця". Важливою складовою цієї функції є організація збору та зберігання інформації про результати митного контролю та митного оформлення, забезпечення процесу здійснення зовнішньоекономічної діяльності науково-статистичним супроводом, обмін попередньою інформацією з країнами – торговими партнерами про товари та транспортні засоби, обмін інформацією з іншими державними органами та державами, забезпечення та участь у процедурах митного оформлення та контролю, автоматизація процесу аналізу та регулювання митних ризиків тощо.

Актуальність та доцільність виокремлення інформаційно-статистичної функції підтверджує прийняття програм введення міжнародних і національних комплексних систем "електронна митниця" в Європі [12], Росії [13], Китаї [14] та інших країнах; електронних систем обміну міжнародною інформацією з Молдовою та Республікою Білорусь [15; 16]; запровадження внутрішньодержавної системи "Аркан" [17], систем обміну інформацією з СБУ, ДПАУ, Державним департаментом фінансового моніторингу та іншими міністерствами та відомствами; створення країнами-членами ОЧЕС робочої групи по формуванню умов обміну попередньою митною інформацією [18]; реалізація програми SENS-SEED обміну попередньою митною інформацією в балканських країнах [19], а також інші приклади реалізації цієї функції у світі.

Міжнародно-політична функція [5] полягає в забезпеченні міжнародно-інтеграційного процесу, здійсненні міжнародно-правових заходів, розвитку міжнародного митного співробітництва, залученні організаційної та фінансової допомоги для розвитку митної справи. Невтручання митних органів у внутрішньодержавні політичні процеси сприяє стабілізації політичної ситуації в країні.

Митна політика має сприяти забезпеченню та реалізації зовнішньоекономічних завдань та інтересів держави. Поміркована та врівноважена, а головне, стабільна митна політика сприяє зміцненню національної економіки, розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції, прискоренню та поглибленню інтеграції у світову економічну систему та активізації участі в міжнародних економічних та фінансових організаціях.

Для реалізації визначених вище функцій Державною митною службою України визначено пріоритетні напрями розвитку галузі на 2009 рік і подальшу перспективу, зокрема такі:

- виконання завдань Державного бюджету, вдосконалення системи нарахування та сплати митних платежів із забезпеченням належного контролю за встановленими законодавством базою та умовами митного оподаткування;
- імплементація митного законодавства відповідно до міжнародних та європейських стандартів, підготовка нової редакції Митного кодексу України [20];
- спрощення та модернізація митних процедур, їх уніфікація, введення принципу "єдиного вікна" при митному оформленні товарів;
- перехід на електронне декларування, створення комплексної системи "електронна митниця";
- розвиток митної інфраструктури, перехід на систему розміщення митниць згідно з територіальним устроєм України та надання митним постам статусу митних органів з одночасним їх збільшенням;

- сприяння декриміналізації відповідальності за так звану "економічну (або товарну) контрабанду" з посиленням дій спеціальних підрозділів щодо організації боротьби з незаконним ввезенням наркотиків, зброї, радіоактивних та отруйних матеріалів, історичних та культурних цінностей;
- лібералізація та прискорення руху товарів підприємств, які користуються довірою Держмитслужби, розвиток системи аналізу та управління ризиками;
- інвентаризація та граничне скорочення надто поширеної відомчої нормативної бази;
- визначення результатів роботи митниць з урахуванням фахових та етичних критеріїв оцінки роботи, підвищення ефективності кадрової політики, підвищення значення виховного фактору, посилення патріотичних, державницьких засад у діяльності митників.

Отже, визначення функцій митної безпеки є важливою складовою формування механізму забезпечення митної безпеки держави, що в умовах глобалізації та введення єдиних механізмів, які забезпечують реалізацію митної справи в різних країнах світу, будуть сприяти спрощенню та прозорості митних процедур, їх прискоренню, зменшенню кількості митних документів, їх уніфікації та використанню єдиних документів у різних країнах, обміну інформацією між митними адміністраціями країн, посиленню міжнародної боротьби з митним шахрайством і переходу на принципову, системну основу формування та реалізації митної політики держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Про стратегію національної безпеки України* : Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. № 105/2007.
2. *Дубініна А. А.* Основи митної справи в Україні : навч. посіб. / А. А. Дубініна, С. В. Сорокіна. — К. : Професіонал, 2004. — 360 с.
3. *Гребельник О. П.* Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник / О. П. Гребельник. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 696 с.
4. *Дьомін Ю. М.* Митний контроль в Україні : монографія / Ю. М. Дьомін. — К., 2004. — 542 с.
5. *Єгоров О. Б.* Митна економіка (Україна-Сот-ЄС) : посібник / О. Б. Єгоров. — Одеса : ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. — 226 с.
6. *Ківалов С. В.* Митна політика України : підручник / С. В. Ківалов, Б. А. Кормич. — Одеса : Юрид. л-ра, 2001. — 256 с.
7. *Науменко В. П.* Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / В. П. Науменко, П. В. Пашко, В. А. Руссков. — К. : Знання, 2004. — 403 с. — (Митна справа в Україні).

8. *Пісной П. Я.* Ризики в зовнішньоекономічній діяльності / П. Я. Пісной // Митна політика та актуальні проблеми економічної та митної безпеки України на сучасному етапі : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. — Дніпропетровськ : АМСУ, 2008. — С. 14–17.
9. *Халипов С. В.* Таможенное право (Таможенное регулирование внешне-экономической деятельности) / С. В. Халипов. — М. : ИКД "Зерцало-М", 2001. — 272 с.
10. *Про підготовку та оприлюднення щорічної інформації Кабінету Міністрів України про здійснення державної регуляторної політики органами виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 берез. 2004 р. №152-р.*
11. *Рамочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли.* — Брюссель : ВТО, 2005. — Июнь. — С. 42.
12. *Electronic Customs and projects.* TAXUD/477/2004 Rev/7/. — Brussels, 2006. — 23 June. — 44 p.
13. *Концепция развития таможенных органов Российской Федерации : распоряжение Правительства Российской Федерации от 14 дек. 2005 г. № 2225-р.*
14. *Электронный порт Китая [Электронный ресурс] // Центр данных электронного порта Китая, май, 2007 год. — Режим доступа : <http://www.pdf4.ru/text9555/Presentation-E-Port-rus.html>.*
15. *Протокол між Державною митною службою України і Митною службою Республіки Молдова щодо організації обміну попередньою інформацією про товари та транспортні засоби, переміщені через державний кордон України та Республіки Молдова від 21 листоп. 2006 р.*
16. *Протокол між Державною митною службою України і Державним митним комітетом Республіки Білорусь про обмін інформацією про товари та транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України і Республіки Білорусь від 27 серп. 2004 р.*
17. *Про затвердження плану заходів із створення інтегрованої міжвідомчої інформаційно-телекомунікаційної системи щодо контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон, до 2008 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2006 р. №215-р.*
18. *Заява Голів митних адміністрацій країн-членів ОЧЕС від 18.03.08 на 18 зустрічі Ради Міністрів закордонних справ країн-членів ОЧЕС (м. Київ, 17.04.08) щодо зміни тимчасової групи експертів по співробітництву в митній сфері на Робочу групу ОЧЕС з митних питань.*
19. *Systematic Electronic Exchange of Data / BSEC Working group on customs matters.* — Istanbul [Turkey]. — 2009. — 24–25 March.
20. *Про внесення змін до Митного кодексу України : проект Закону України від 16 лип. 2008 р. № 2778.*

УДК 332.025.12:339.747

МІЖДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

ОЛЕШКО А., к. е. н., докторант Національного університету
державної податкової служби України

Сучасна глобальна фінансова криза і негативні економічні процеси, пов'язані з нею, остаточно розвіяли міф про здатність глобальної господарської системи до самоналаштування та довели хибність надмірної лібералізації та дерегуляції економіки.

Із 2008 р. світ переживає такий спад економічної активності розвинених ринків, якого не було з часів Великої депресії 30-х років ХХ ст. Процес скорочення кредитних ресурсів, що розпочався наприкінці 2007 р., прискорився і призвів до фінансової нестабільності, різкого падіння цін на акції, подорожчання кредитів, зростання витрат фінансових організацій, спрямованих на захист від дефолту, зменшення активів банківських установ. Результатом цих процесів стало банкрутство банків розвинених країн і зростання ризиків невиконання контрагентами своїх фінансових зобов'язань. Ситуація ускладнилась тим, що стрімкий спад у світовій економіці взаємопов'язаний із нафтовою, продовольчою, іпотечною, кредитною, біржовою кризами. Виникли прямі загрози розгортання незворотних процесів у напрямі поширення кризових явищ на реальний сектор економіки.

Внаслідок кризових явищ на світових фінансових ринках відбулось уповільнення темпів світового економічного зростання. Песимістичними є прогнози міжнародних фінансових організацій щодо економічного розвитку країн світу в короткостроковій перспективі. За прогнозом МВФ, уточненим у вересні 2008 р., світові темпи приросту ВВП наприкінці цього року суттєво знизяться, причому економічний спад у розвинених країнах буде значно масштабнішим, ніж в інших країнах світу, що видно із *таблиці* [1].

За таких умов запобігти подальшому розгортанню фінансової кризи у глобальній господарській системі практично неможливо. Однак своєчасно прийняті ефективні антикризові заходи дозволять мінімізувати негативні наслідки кризових явищ для національних господарств та унеможливити розгортання загальноекономічних криз.

	Темпи приросту ВВП (у відсотках до попереднього року)			
	2006	2007	прогноз	
			2008	2009
<i>Світовий ВВП</i>	5.1	5.0	3.9	3.0
<i>Країни з розвинутою економікою</i>	3.0	2.6	1.5	0.5
США	2.8	2.0	1.6	0.1
Велика Британія	2.8	3.0	1.0	-0.1
Японія	2.4	2.1	0.7	0.5
<i>Країни зони Євро</i>	2.8	2.6	1.3	0.2
Німеччина	3.0	2.5	1.8	-
Франція	2.2	2.2	0.8	0.2
Італія	1.8	1.5	-0.1	-0.2
<i>Нові індустріальні країни Азії</i>	5.6	5.6	4.0	3.2
Китай	11.6	11.9	9.7	9.3
<i>Центральна і Східна Європа</i>	6.7	5.7	4.5	3.4
Росія	7.4	8.1	7.0	5.5
Україна	7.3	7.6	6.4	2.5

Проблематику державного регулювання кризових явищ фінансових ринків у контексті глобалізаційних процесів досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Д. Майєр, А. Філіпенко [2], Д. Сорнетте [3], О. Білорус [4], В. Геєць [5] та ін. Водночас унікальність кожної фінансової кризи за своїми сутнісними характеристиками вимагає всебічного дослідження механізму розгортання і причинно-наслідкових зв'язків світових кризових процесів, визначення впливу регулюючих засобів на їх протікання.

Вирішення проблем виходу з фінансової кризи та пом'якшення її наслідків для національних господарств передбачають реалізацію синхронізованих дій країн світу, спрямованих на продукування та впровадження ефективних механізмів державного регулювання.

Посилення взаємозалежності національних господарських систем у глобалізованому світі зумовлює необхідність розвитку скоординованого багатостороннього регулювання економічної діяльності між країнами-учасниками міжнародних економічних відносин. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні економічні організації, які є інституційними структурами координації та регулювання співробітництва в усіх сферах міжнародних економічних відносин. Міжнародні економічні та фінансові організації, зокрема Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Організація з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Світовий банк, Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) концентрують дослідницькі інтереси на заходах своєчасного запобігання фінансовим кризам, а в разі їх виникнення – нейтралізації або пом'якшенні їх негативних наслідків.

З метою ліквідації кризових явищ Декларацією щодо спільного плану дій країн зони євро визначено такі першочергові антикризові заходи [6]:

по-перше, запобігання поширенню кризових явищ на реальний сектор економіки. Створення передумов для економічного зростання та високого рівня зайнятості шляхом оздоровлення фінансових систем, недопущення зниження рівня довіри вкладників до фінансових інституцій;

по-друге, здійснення спільних скоординованих дій, спрямованих на підтримку національних фінансових систем шляхом застосування ефективних інструментів підтримки фінансових інституцій та превентивних заходів щодо недопущення їх руйнації, підвищення безпеки банків та їх захисту шляхом надання державних гарантій за депозитами;

по-третьє, узгодження і координація дій щодо регулювання ринків до моменту виходу із кризи, вирішення проблем адресного фінансування банків з метою підвищення їх ліквідності і платоспроможності;

по-четверте, фінансова підтримка банків шляхом виділення всіма членами ЄС грошових коштів на подолання кризи;

по-п'яте, підтримка фінансової системи за такими напрямками:

- сприяння забезпеченню належного рівня ліквідності банків;
- субсидювання та проведення рекапіталізації банків, які знаходяться в скрутному становищі;
- забезпечення фінансових інституцій додатковими ресурсами, необхідними для фінансування економіки;
- забезпечення гнучкості системи фінансового регулювання в умовах кризи;
- посилення координації дій між європейськими країнами щодо подолання кризових явищ;
- взаємне врахування інтересів Європейського банку та центральних банків країн-членів Європейського Союзу;
- вдосконалення умов рефінансування банків, у тому числі продовження строків фінансування, надання урядами методичної допомоги центральним банкам щодо фінансового регулювання.

За оцінками експертів для забезпечення зростання приватного кредитування помірними темпами найближчі декілька років провідним глобальним банкам необхідно близько 675 млн доларів США додаткових ресурсів [7]. Сукупні витрати країн-членів ЄС на реалізацію плану подолання фінансової кризи та здійснення антикризових заходів становитимуть 1873 млн євро [6]. Зокрема Урядом Франції прийнято рішення щодо виділення на ці цілі 360 млн євро, з них: 320 млн євро під надання державних гарантій за банківськими вкладами, 40 млн євро на реалізацію заходів із стабілізації фінансового ринку. Уряд Німеч-

чини виділив 500 млн євро, з них: 400 млн євро під надання державних гарантій за банківськими вкладками та 100 млн євро на реалізацію заходів зі стабілізації фінансового ринку.

Провідна роль у міжнародному співробітництві щодо подолання світових фінансових криз ХХІ ст. належить МВФ, який здійснює запозичення, нагляд, дослідження та консультації з питань економічного розвитку. Концептуальна позиція МВФ з питань подолання глобальної фінансової кризи 2008 р. ґрунтується на необхідності державного регулювання економіки на основі спільних дій країн-учасників міжнародних економічних відносин. Слід зазначити, що в умовах фінансових криз 1997 та 2001 років, рекомендації МВФ щодо поліпшення фінансового та економічного стану розвинених економік ґрунтувались на ліберальному підході, який передбачав мінімальне втручання урядів у механізм функціонування ринкового господарства. Такі фундаментальні зміни в підходах до державного регулювання світових кризових явищ є результатом масштабних досліджень впливу регулюючих засобів на економічне зростання, здійснених міжнародними організаціями упродовж останніх років.

З метою подолання глобальної фінансової кризи 2008 р. виділено чотири групи антикризових заходів, що ґрунтуються на принципах підзвітності державних регулюючих органів у фінансовій сфері [8]:

- прями державні гарантії за зобов'язаннями фінансових установ;
- викуп державою сумнівних активів за справедливою ціною;
- вливання капіталу в економіку (у тому числі державна підтримка приватного сектору економіки шляхом дольового державного і приватного інвестування);
- міжнародна співпраця, що ґрунтується на проведенні спільних консультацій, прийнятті узгоджених рішень, які не суперечать національним інтересам жодної з країн-учасників міжнародних економічних відносин.

Глобальні фактори, пов'язані зі світовою фінансовою кризою, чинять вплив на країни з ринками, що формуються. Нестабільність на світових фінансових ринках негативно відобразилась на функціонуванні фінансової сфери в країнах СНД у цілому та в Україні, зокрема. Для підвищення стабільності фінансових ринків, що формуються, МВФ рекомендує [9]:

- сприяти формуванню диверсифікованої бази інвесторів, стимулювати інституційних інвесторів;
- здійснювати ефективну цінову політику;
- сприяти розвитку інфраструктури, прийняттю правових, регуляторних і пруденціальних правил, що відповідають міжнародній практиці;
- забезпечувати ефективне функціонування фондових бірж.

Ці рекомендації носять загальний настановний характер. Водночас, ефективність впровадження рекомендацій міжнародних фінансових і економічних організацій у кожній конкретній країні значною мірою залежить від досконалості механізму їх адаптації та вмонтування в регулюючі системи національних економік.

У глобалізованому світі взаємодія і взаємопроникнення національних господарських систем породжують та відтворюють ефект міжнародної синергії. Саме тому, крім загальних принципів державного регулювання, здійснення міждержавного регулювання економіки в будь-яких глобальних кризових ситуаціях потрібно враховувати такі принципи:

- *упередження кризових явищ і своєчасності прийняття рішень* – ґрунтується на взаємних консультаціях між державами та дослідженнях економічних процесів у латентній стадії розгортання кризи. Реалізація цього принципу також передбачає швидке реагування урядів країн-учасників міжнародних економічних відносин на виявлені та/або прогнозовані негативні тенденції розвитку світової економіки шляхом прийняття взаємоузгоджених рішень щодо засад державного регулювання та взяття на себе зобов'язань щодо їх виконання;

- *скоординованості* – передбачає координацію дій урядів і центральних банків країн-учасників міжнародних економічних відносин і впровадження механізмів ефективної взаємодії інституціональних елементів національних економік у подоланні кризових явищ;

- *синхронізованості* – реалізується шляхом впровадження погоджених на міждержавному рівні антикризових заходів синхронно в усіх національних економіках;

- *взаємоузгодженості інтересів* – передбачає врахування інтересів і досягнення консенсусу з питань міждержавного регулювання між усіма країнами-учасниками міжнародного співробітництва та недопущення дій, що можуть чинити негативні впливи на інші країни світу.

В умовах глобалізації та інституціалізації світового ринку розвиток міждержавного регулювання економічного розвитку, а також удосконалення його механізму дозволять мінімізувати негативні зовнішні впливи на національні господарські системи, спричинені як фінансовими, так і іншими видами кризових процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *World economic outlook. Financial stress, downturns, and recoveries.* — Washington : IMF, 2008. — October. — 300 p.
2. *Майєр Д. М.* Основні проблеми економічного розвитку / Д. М. Майєр, Д. Е. Раух, А. С. Філіпенко ; під ред. А. С. Філіпенка ; пер. з англ. — К. : Либідь, 2003. — 684 с.

3. *Сорнетте Д.* Как предсказывать крахи финансовых рынков: критические события в сложных финансовых системах / Дидье Сорнетте [пер. с фр. Т. Черпакова]. — М.: SmartBook-2008. — 400 с. — (Библиотека Принстонского университета).
4. *Глобальний конкурентний простір* / [О. Г. Білорус, Ю. М. Пахомов, І. Ю. Гузенко та ін.]; ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2007. — 680 с.
5. *Кризові явища у світовій економіці та антикризова політика України* / [В. М. Геєць, О. І. Барановський та ін.]; ред. В. М. Геєць. — К.: НАН України, Ін-т економічного прогнозування, 2002. — 76 с.
6. *Full statement from eurozone summit* [Електронний ресурс] // Financial Times. — 2008. — 12 october. — Way of access : <http://www.ft.com>.
7. *Global financial stability report. Financial stress and deleveraging macrofinancial implication and policy.* — Washington : IMF, 2008. — October. — 226 p.
8. *Прес-реліз МВФ № 08/245* [Електронний ресурс]. — Вашингтон : МВФ. — 2008. — 10 жовтня. — Режим доступу : <http://www.imf.org>.
9. *World economic outlook. Financial stress, downturns, and recoveries.* — Washington : IMF, 2008, october. — 300 p.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І КАПІТАЛІЗАЦІЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ У ПЕРІОД ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

БОРОВІКОВА М., аспірант Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка

Значна кількість нерозв'язаних проблем, які нагромадились в інвестиційній діяльності за останні роки, обмежують приток капіталів до економіки, гальмують науково-технічний прогрес та не сприяють створенню міцної бази для процесу відтворення. Крім того, сьогодні інвестиційна політика держави повинна будуватися з урахуванням кризи у вітчизняній економіці та розбалансування світових ринків.

Потрібно зауважити, що в кризовій ситуації питання визначення стабільності комерційних банків є актуальним як ніколи раніше. Багато науковців та економістів наголошують, що жодна економіка не може жити без інвестицій та кредитів, особливо у складні часи. Саме тому

© Боровікова М., 2009

головним і першочерговим заходом щодо стабілізації та подальшого розвитку банківської системи є необхідність інвестування в неї реальних грошей.

Інвестиційну діяльність та капіталізацію банківської системи досліджували такі науковці, як М. Алексеєнко, І. Бланк, З. Васильченко, Є. Жуков, Б. Луців, І. Лютий, Л. Примостка та ін. Доведено, що обсяг грошових вливань у банківську систему має перевищити втрачений галузю капітал, тобто бути навіть більшим ніж обсяги інвестування в часи стабільної діяльності комерційних банків. Водночас, відновити довіру інвесторів сьогодні, як ніколи раніше, стає дуже важко та дорого [1, с. 215].

Велике значення в оцінці привабливості та безпеки інвестування відіграють міжнародні рейтингові агентства. Наприкінці лютого міжнародне рейтингове агентство *Standard&Poor's* значно понизило рейтинги України майже за всіма показниками. Довгостроковий рейтинг за зобов'язаннями по валюті був знижений з В до ССС+, короткостроковий – з В до С. Оцінка ризику переводу та конвертації валюти, яка відображає можливість обмеження Кабінетом Міністрів України та Національним банком України доступу несувверених позичальників до іноземної валюти для обслуговування своїх боргових зобов'язань, також була знижена з В+ до ССС+. Рівень С, за методикою розрахунків *Standard&Poor's*, свідчить про те, що в країні "існує потенційна можливість невиконання емітентом своїх боргових зобов'язань". Нижче ніж С у рейтинговій шкалі є тільки рівні SD і D, що відповідно означають "вибірковий дефолт" і "дефолт за борговими зобов'язаннями".

Існуюче падіння показників міжнародних рейтингів пов'язане з очікуваним падінням темпів росту ВВП, послабленням національної валюти, відтоком капіталів і скороченням надходжень від експортних трансакцій. Це, у свою чергу, призводить до подальшого погіршення якості активів фінансової системи. Відповідно, зростає кількість проблемних кредитів, що негативно відображається на рівні капіталізації банківської системи та призводить до обмеження подальшого росту кредитування. Коло замикається на зростаючих ризиках невиконання умов угоди між Україною та Міжнародним валютним фондом (МВФ) щодо надання нашій країні стабілізаційного кредиту.

Крім того, зниження суверенного рейтингу відобразилось на рейтингах окремих системних комерційних банків України, які також отримували оцінки від міжнародних рейтингових агентств. Зокрема, відоме рейтингове агентство *Fitch* знизило довгострокові кредитні рейтинги дев'ятьом українським банкам. Серед найбільших банків, погіршенням кредитних оцінок характеризується діяльність ЗАТ "Альфа Банк", АКБ "Укрсоцбанк", ТОВ "Кредо банк". Звісно, такі висновки не сприяють залученню в нашу країну додаткових фінансових ресурсів [2, с. 29].

В Україні останнім часом прогнози на майбутнє не дуже втішні, це підтверджують статистичні дані:

- спад промислового виробництва протягом останнього кварталу попереднього року становив 18.8 % у жовтні, 28.6 % у листопаді, 26.6 % у грудні (до відповідного місяця 2007 р.);
- висока інфляція – приріст споживчих цін у 2008 р. сягнув 22.3 %;
- темпи знецінення національної валюти є одними з найвищих у Європі [3, с. 6].

За таких умов, перш за все, необхідно звернутися до існуючого досвіду залучення інвестування та якнайшвидше почати впроваджувати механізми реформування банківської системи. Сьогодні фінансове становище України висуває комерційним банкам жорсткі вимоги щодо капіталізації як єдиної можливості їх подальшого існування. Інакше, їм загрожує загострення проблеми неплатоспроможності. Найбільші банки, з сумарними активами понад 65 % від всієї банківської системи, вже почали залучення грошових ресурсів від акціонерів та міжнародних фінансових організацій. Меншим банкам набагато складніше знайти кошти, тому їм знадобляться альтернативні можливості порятунку.

Проблема дефіциту ліквідності на українському фінансовому ринку дуже велика. Вартість міжбанківських кредитів коливається від 30 % у спокійні періоди до 90 % у критичні. Національний банк України (НБУ) практично зупинив рефінансування банків, вбачаючи в цьому причину посилення девальвації гривні. Продовжується відтік депозитів населення, що ще більше паралізує кредитування та посилює кризу неплатежів. Зростання кількості безробітних і зниження доходів населення збільшують частку проблемних кредитів, через це банки мають спрямовувати вільні кошти на резервування. У цьому випадку єдиною можливістю запобігти банкрутству стає докапіталізація.

У свою чергу, збільшення капіталу банківської системи України – першочергова вимога МВФ, який погодився виділити країні кредит у розмірі 16.5 млрд доларів США тільки при умові проведення незалежними аудиторськими компаніями під наглядом НБУ стрес-аналізу активів найбільших вітчизняних банків. Аудитори повинні були переоцінити кредитні портфелі та надане в заставу майно 34 найбільших банків відповідно до економічної ситуації в країні. Виявлені потенційні збитки вимагали збільшення капіталу. Перевірка показала, що докапіталізація банків необхідна у розмірі 8 % від ВВП, або 12 млрд доларів США, при чому від 6 до 9 млрд доларів США потрібні для комерційних банків України з іноземними інвестиціями.

Потрібно зазначити, що антикризові заходи НБУ сьогодні, головним чином, спрямовані на вирішення проблеми залучення вільних капіталів у банківську систему. Зокрема, НБУ вже порекомендував банкірам внести додаткові кошти у статутний фонд, щоб не допустити

розриву між активами та пасивами. Збільшення статутного капіталу НБУ вважає необхідним. Зрозуміло, що такої ж думки повинні дотримуватись і учасники фінансових ринків. Не можна нехтувати доведеною у світовій ринковій економіці тезою, що для того, щоб вийти із кризи і зберегти позиції банку на ринку, потрібно інвестувати.

За даними НБУ [4] значна частина комерційних банків планує залучення інвестиційних коштів для докапіталізації, що наведено в таблиці (станом на 23 лютого 2009 р.).

Назва банку	Власний капітал на 1 січня 2009 р., млрд грн	У тому числі статутний капітал, млрд грн	Збільшення статутного капіталу та залучення субординованого боргу, млрд грн
Райффайзен банк Аваль	7.4	2.4	0.85
УкрСиббанк	4.9	4.0	1.28
Укрсоцбанк	5.2	1.1	0.50
Промінвестбанк	3.3	0.2	2.80
ОТП Банк	2.5	2.1	1.15
ВТБ Банк	2.5	2.2	0.77
Брокбізнесбанк	2.3	1.9	0.60
Форум	1.9	1.6	0.64
Кредитпромбанк	1.7	1.3	1.35
Усього	31.7	17.8	9.94

Для поліпшення умов залучення додаткового капіталу Національний банк України дозволив банкам зараховувати до регулятивного капіталу субординований борг в іноземній валюті та не конвертувати його в національну. Таким чином, іноземні інвестори позбавляються від ризику девальвації гривні навіть якщо пролонгують надані своїм банкам кредитні лінії на більший строк. За таких обставин інвестори, іноземні материнські банки, швидше підуть назустріч українським банкам і перетворять кредитні лінії, залучені на міжбанку в довгостроковий субординований борг.

Не можна ігнорувати і той факт, що міжнародні банківські групи помітно постраждали від фінансової кризи на вкладеннях, які нині стали неліквідними, тому навіть за такої лояльності банківського регулюючого органу, не поспішатимуть інвестувати додаткові кошти для капіталізації банків. Наприклад, НБУ дав згоду на збільшення капіталу на 850 млн грн комерційному банку "Райффайзен банк Аваль" та на 638 млн грн банку "Форум" ще у 2008 р., але досі інвестори не поспішають докапіталізувати свої дочірні структури.

Аналіз запланованих трансакцій щодо збільшення капіталу комерційних банків з іноземним капіталом свідчить, що зведена по цим банкам сума становить 5.2 млрд грн, що майже втричі менше за необхідну, згідно з вимогами МВФ, суму (14.7 млрд грн).

Альтернативну можливість вирішення проблеми капіталізації банківських установ в Україні знайшли самі інвестори, їх західні мате-

ринські компанії. Австрійські Raiffeisen та Erste банки, французький Societe Generale, італійські UniCredit та Intesa Sanpaolo, німецький Bayern Landesbank, шведський Swedbank, бельгійський KBS та грецький EFG Eurobank створили у січні групу для переговорів з урядами країн-членів Європейського Союзу та Центробанком щодо виділення коштів банкам у Східній Європі, в тому числі в Україні, Сербії та Боснії. Переговори цих світових інвесторів сприяли певним досягненням, зокрема згоді Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) вкласти в декілька українських банків від 500 до 600 млн доларів США шляхом купівлі їх акцій або надання кредитів. Також надати позику в розмірі до 750 млн доларів США протягом наступних 12 місяців погодився Всесвітній банк. Ця позика буде спрямована на реабілітацію і докапіталізацію великих системних банків в Україні, які в цьому матимуть потребу.

Далеко не всі українські банки мають можливість залучати підтримку закордонних акціонерів або інвестиції міжнародних фінансових організацій. Для таких випадків НБУ намагається створити дієву систему рефінансування з боку держави. Уряд планує випустити облігації внутрішньої державної позики на суму 44 млрд грн, які зараховуються до капіталу банків та підлягають обов'язковому рефінансуванню з боку Національного банку. Декілька комерційних банків вже подали заявки на такий спосіб капіталізації, зокрема "Родовід Банк", "Надра" та Укрпромбанк [1, с. 6].

Дійсно, такий захід НБУ став єдиним можливим шляхом збереження деяких українських банків від банкрутства. Однак вже відомо, що коштів для докапіталізації всієї банківської системи в НБУ не вистачить. Отже інший (третій) вихід з проблеми недостатньої капіталізації банків Національний банк вбачає в їх реструктуризації та реорганізації.

Для того щоб зберегти, а не зруйнувати існуючу банківську систему України, залучити інвестиції, але не витіснити вітчизняні фінансові інститути, та при цьому підвищити рівень капіталізації комерційних банків та рівень адекватності їх капіталу, необхідне ґрунтовне оновлення правової бази, що регламентує порядок реструктуризації та реорганізації банківських установ.

Реформування банківського законодавства в напрямі реструктуризації та реорганізації, а також започаткування банківських об'єднань надаватиме вітчизняним банкам можливість не тільки вижити в складному та невизначеному економічному середовищі, а й розширять перелік інструментів та форм інвестування у банківський бізнес.

Однак існуючі протиріччя між Законом України "Про банки і банківську діяльність" [5] та нормативними актами НБУ, що регулюють питання реструктуризації та реорганізації, створення та діяльності банківських об'єднань, практично перешкоджають інвестиційним процесам. *По-перше*, згідно з постановою Національного банку України № 368 від 28 серпня 2001 р. [6], внески у статутні фонди

банківських установ вважаються інвестиціями і при розрахунках регулятивного капіталу зменшують його суму на розмір інвестиції, а при розрахунку сукупного капіталу створюваної банківської корпорації, регулятивні капітали банків-учасників не сумуються. *По-друге*, у постанові Національного банку України № 377 від 31 серпня 2001 р. взагалі відсутній такий вид банківського об'єднання, як фінансова холдингова група, що передбачена ст. 12 Закону України "Про банки та банківську діяльність". Вирішення цього питання надзвичайно важливе для виживання банківської системи України, підвищення її інвестиційного потенціалу та, при цьому, безризикового забезпечення незалежності нашої держави.

Таким чином, Уряд готовий приймати відповідальні рішення задля збереження окремих комерційних банків та їх рекапіталізації, а також стабілізації та поновлення довіри до банківської системи з боку населення, закордонних та вітчизняних інвесторів. Однак урядові заходи не є вичерпними на шляху відновлення банківської системи та фінансового ринку в цілому. У зв'язку з цим Уряду потрібно впроваджувати комплексні антикризові заходи, а саме:

- ефективну програму утримання інфляції в допустимій нормі, шляхом запровадження додаткових ринкових інструментів регулювання грошової маси;
- постійний контроль і корегування стратегії розвитку вітчизняних банків, зокрема щодо зростання кредитних портфелів за рахунок зменшення витрат і рекапіталізації;
- необхідно розробити дієву стратегію підтримки банківських установ в умовах фінансової нестабільності та ввести спрощені механізми підтримки ліквідності банків;
- посилити вимоги до оцінки ризиків активних операцій та встановити постійний контроль за балансом активів і пасивів вітчизняних банків;
- розробити стратегію щодо стимулювання зацікавленості власників вітчизняних капіталів та учасників фінансового ринку в інвестуванні у банківський сектор [7].

На основі викладеного можна зробити певні висновки. *По-перше*, сучасна інвестиційна політика повинна враховувати кризове становище як у вітчизняній економіці, так і в усьому світі. *По-друге*, падіння рейтингу України в показниках міжнародних рейтингових агентств значно знижує рівень довіри з боку інвесторів до нашої держави; отже, необхідні негайні заходи щодо її відновлення. *По-третє*, існує гостра проблема дефіциту грошових коштів у вітчизняному банківському секторі, єдиним вирішенням якої може стати залучення інвестиційних коштів для рекапіталізації банків. Для активізації цього процесу Національний банк України здійснює відповідні стимулюючі заходи, до того ж, самі учасники банківського сектору почали шукати альтернативні шляхи залучення коштів. На жаль, відсутність єдиної цільової комп-

лексної програми залучення інвестування не сприяє якнайшвидшій стабілізації вітчизняної банківської системи, відповідно і стабілізації економіки в цілому. Лише комплексне вирішення всіх зазначених проблем дозволить відтворити інвестиційну діяльність і капітальну базу банків в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Луців Б. Л.* Банківська діяльність у сфері інвестицій / Б. Л. Луців. — Тернопіль : Екон. думка : Картбланш, 2001. — 318 с.
2. *Гусев Ю.* Спустились / Ю. Гусев. — Бизнес. — 2009. — № 9 (840). — С. 29.
3. *Порошенко П. В.* Відновлення довіри до банків – першочергове завдання антикризової політики / П. В. Порошенко. — Дзеркало тижня. — 2009. — № 3 (731). — С. 36.
4. *Національний банк України.* Офіційний сайт. — Режим доступу : www.bank.gov.ua.
5. *Про банки та банківську діяльність* : Закон України від 7 груд. 2000 р. № 2121-III // Уряд. кур'єр. — 2001. — 17 січ. (№ 8).
6. *Інструкція* про порядок регулювання діяльності банків України, затв. постановою Правління НБУ від 28 серп. 2001 р. № 368.
7. *Міжнародна фінансова криза: Ризики і рекомендації для України* [Електронний ресурс] / Р. Джуччі, Р. Кірхнер, В. Мовчан, В. Кравчук ; Ін-т екон. дослідж. та політ. консультацій ; Німецька консультативна група при Уряді України. — Режим доступу : <http://www.ier.kiev.ua>.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

БУГАЄНКО Н., аспірант кафедри економічної теорії КНТЕУ

Світова фінансова криза, що зародилася у США як криза ринку нерухомості та похідних фінансових інструментів, обумовила повномасштабний перегляд поглядів щодо місця і значення держави як економічного агента, засадничих принципів розвитку світового господарства. У процесі еволюції економічної думки висловлювалися різні підходи щодо необхідності та доцільності втручання держави у ринкові відносини. Гіпотеза ефективності саморегулювання економічної системи з'явилась ще у ХІХ ст. З того часу представники різних

© Бугаєнко Н., 2009

економічних шкіл наводили аргументи як на користь, так і проти цієї тези. Наприклад, кейнсіанство (один із загальновідомих напрямів економічної думки) висувало положення щодо активного державного регулювання і спростовувало принципи класичного підходу.

Сьогодні формування нової моделі господарювання є ключовим, фундаментальним питанням не тільки економічного розвитку, а й, перш за все, збереження сталих та ефективних міжнародних зв'язків. Саме ринкова організація господарського життя, принципи сталого розвитку та належного управління, сприяння глобальній торгівлі та інвестиціям, утримання від протекціоністських заходів розглядаються сучасною наукою як ключові категорії, базові умови відродження економічного зростання. Саме тому пошук нових механізмів регулювання світової економіки є вимогою сучасності.

Аналіз публікацій свідчить, що розв'язання проблем розвитку конкурентних відносин, дослідження меж державного втручання в ринкове середовище є складовими винайдення антикризової стратегії. Проблемам надання державної допомоги суб'єктам господарювання та контролю за її використанням присвячені численні дослідження вчених-економістів, зокрема В. Ваврищука, Е. Каліщука, С. Касьянова, О. Костусєва [1–2] та ін.

Державна допомога розглядається як ефективний інструмент у сприянні макроекономічній стабільності. Однак, необхідно зауважити, що політика окремих країн в умовах катастрофічного скорочення обсягу виробництва і суттєвого погіршення ситуації з кредитуванням економіки має враховувати норми міжнародних зобов'язань і домовленостей з метою збереження усталених ефективних міждержавних зв'язків та сприяння стабілізації економіки регіону і світу. Зважаючи на можливість настання негативних наслідків, заходи підтримки мають базуватись на відповідних критеріях: уникнення дискримінації суб'єктів господарювання; мінімізація спотворення конкуренції; адекватність заходів захисту завданій шкоді тощо.

Інформаційно-технологічні зрушення, які відбуваються нині на рівні не тільки окремих країн, а й у міжнародних масштабах, обумовили складність, взаємоінтегрованість економічної системи світу. Зазначені процеси вимагають розробки фундаментальних наукових досліджень, а саме: роз'яснення причинно-наслідкових зв'язків складних суперечливих економічних процесів, які і створили глобальний стан некерованості, що призвів до світової фінансової кризи.

Розрізняють дві основні міжнародні системи регулювання державної допомоги, які визначають політику в цій сфері – система СОТ та система ЄС. У рамках правил ЄС можна виділити низку особливих ознак, що характеризують сучасний стан надання державної підтримки.

По-перше, масштаби засобів економічного стимулювання мають бути обмеженими і не ставити під загрозу цілісність Спільного ринку.

Країни Єврозони повинні дотримуватися правил фінансової дисципліни, передбачених Пактом про стабільність і зростання, водночас країни ЄС, що не належать до Єврозони, мають враховувати Маастрихтські критерії конвергенції [3].

По-друге, своїм Комюніке Єврокомісія не пропонує додаткових фінансових вкладень, а радить більш ефективно використовувати наявні [4].

По-третє, утримання від протекціонізму, запобігання "гонитви субсидій" розглядається як запорука відродження світової торгівлі та інвестицій. Наголошується на обмеженні заходів підтримки фінансового сектору; сприянні поживленню торгівлі саме через експортне кредитування та інвестиційні агентства й банки розвитку [5].

По-четверте, чітка регламентація шляхів і способів надання державної допомоги суб'єктам господарювання як умова більш ефективного використання державних коштів, стимулювання виробництва й запобігання монополізації товарних ринків [6, с. 1].

По-п'яте, особливе значення мають екологічні, регіональні, дослідницькі аспекти державної підтримки. Тобто з усіх видів підтримки найбільш ефективним для цілей ринкової економіки залишається горизонтальний напрям державної допомоги.

Два звіти СОТ (від 9 лютого та 14 квітня 2009 р.) також були присвячені огляду протекціоністських тенденцій у торговельній політиці держав у контексті подолання викликів економічної кризи. Незважаючи на те, що зафіксовано значне зростання тарифів, застосування нових нетарифних бар'єрів, збільшення чисельності антидемпінгових розслідувань, непохитним залишається ринковий підхід – неприпустимість політики "жорсткого" протекціонізму навіть в умовах суттєвого уповільнення темпів економічного зростання.

Національні уряди намагаються розробляти власні заходи у боротьбі з кризою, стратегію збереження національної конкурентоспроможності.

Федеральна резервна система США планує розширити свою програму стимулювання видачі кредитів до 1 трильйона доларів. Передбачається, що цей "інструмент" поживить споживче кредитування та видачу позик для малого бізнесу, а також допоможе подолати кризу ринку комерційної нерухомості та іпотеки (застави). Крім того, влада має створити інвестиційний фонд обсягом 500 млрд доларів США, який допоміг би банківській системі позбутись "проблемних" боргів. Наступна частина плану – надання банкам додаткових коштів для подолання кризи ліквідності. Таким чином, фінансові установи зможуть отримати доступ до "фінансового буфера" від міністерства, що дозволить банкам "компенсувати збитки та слугуватиме своєрідним містком до приватного капіталу" [7; 8, с. 29].

Німеччина проголосила про вливання у 10.5 млрд євро своїм шести головним банкам [9].

Російська влада виділить на рекапіталізацію банків 40 млрд доларів США. Умовою отримання комерційними банками державної підтримки є кредитування бізнесу та гарантування, що гроші підуть у реальний сектор економіки [10].

Банк Англії знизив облікову ставку до 1 %. Теперішнє значення ставки є рекордно низьким за всю 315-річну історію банку [10].

Японія надала Міжнародному валютному фонду позику обсягом у 100 млрд доларів США (найбільшу в історії людства) для кредитування країн із перехідною економікою, уражених кризою. При цьому для реалізації запланованих програм Міжнародному фонду бракує ще 150 млрд доларів США. В умовах глобальної фінансової та економічної кризи МВФ підтримує кредитами численні країни світу [11].

Падіння попиту в США у результаті фінансової кризи неминуче призводить до істотного зниження обсягів виробництва в Європі, Китаї, Японії, Індії та інших азійських країнах, які за останні десятиріччя перетворились на світових виробників споживчих товарів та ІТ-технологій. У свою чергу, це спричинить різке звуження світового ринку, зростання протекціонізму і посилення торговельних суперечностей між США, ЄС, Китаєм, Японією, Індією, Росією, ісламськими країнами і країнами Латинської Америки [12, с. 36].

Японія дуже гостро відчуває на собі наслідки економічної кризи. Економіка країни за підсумками четвертого кварталу 2008 р. зазнала найсильнішого падіння більш ніж за три десятиліття. Внутрішній валовий продукт країни скоротився на 12.7 % у порівнянні з відповідним періодом попереднього року. Головна причина – різке падіння попиту на світових ринках на японські автомобілі та електроніку [11].

Найбільш сильними, здатними сьогодні протистояти США, є країни ЄС, які провадять свою фінансову та економічну політику, а також Китай, який активно намагається формувати зону вільної торгівлі та володіє найбільшими у світі золотовалютними резервами.

Скорочення ВВП Єврозони у другому та третьому кварталі минулого року становило по 0.2 %; у четвертому кварталі (за попередньою оцінкою) – 1.5 % [13, с. 2; 14, с. 5]. Аналітики відмічають, що це найсуттєвіший рівень падіння економіки за підсумками року з моменту введення в обіг євро у 1999 р. В ЄС розробляється план бюджетних заходів, за допомогою яких держави-члени зможуть підняти споживчий попит і надати поштовх економіці. Європейська Комісія наполягає на тому, що заходи повинні бути "вчасними, цілеспрямованими та тимчасовими", обмежуватись тільки 2009–2010 рр. З метою забезпечення фінансової стабільності, країни ЄС створили так звані "гарантовані парасольки", "щити ризиків" і передбачили механізми рекапіталізації фінансового сектору загальним обсягом до 3000 млрд євро [154, с. 16].

Таким чином, в умовах продовження економічного спаду політика протекціонізму лягла в основу багатьох національних економічних програм оновлення. У цьому вбачається небезпечна тенденція до погіршення ситуації (розгортання "спіралі протекціонізму") і тому проголошується необхідність координування зусиль для захисту єдиного ринку, дотримання принципу вільної торгівлі.

Надання державної підтримки, вагомість якої зростає саме в кризових умовах, має відбуватись лише у визначених межах, а саме: у результаті не повинні виникати несправедливі конкурентні переваги; має утворитись "розумна суміш" регуляторних заходів, дослідження та розвитку, державної допомоги та фінансування з резервів ЄС та Європейського інвестиційного банку; виконання міжнародних зобов'язань [16].

17 грудня 2008 р. Єврокомісія прийняла Тимчасову структуру для заходів державної допомоги з метою фінансової підтримки підприємств малого та середнього бізнесу в умовах кризи. Ця Структура забезпечує держав-членів додатковими можливостями у подоланні економічних труднощів, яких зазнають національні суб'єкти господарювання, для захисту своїх економік від наслідків зростаючого кредитного навантаження. Такі тимчасові заходи засновані на статті 87(3)(b) Договору про заснування Європейської спільноти, яка визначає допомогу сумісною зі спільним ринком, щоб "владнати серйозні проблеми в економіці держав-членів". Держави повинні запропонувати схеми, які містять обґрунтовані заходи і, за умови їх схвалення Комісією, індивідуальна допомога надається негайно без повідомлення.

Однак мають бути дотримані такі умови:

- усі заходи адресуються тільки фірмам, які не були на грані банкрутства до 1 липня 2008 р., але зазнали труднощів у результаті глобальної фінансової та економічної кризи;
- заходи можуть вживатися до 31 грудня 2010 р.;
- тимчасові заходи можуть запроваджуватись незалежно від надання мінімальної допомоги. Сума цієї допомоги, отриманої після 1 січня 2008 р., враховується окремо [17, с. 43].

В Україні розгортання фінансової кризи супроводжується суттєвою залежністю фондового ринку від коштів нерезидентів; надмірною зростаючою зовнішньою заборгованістю суб'єктів економіки; нестачею ліквідності в банківській сфері та ін. Істотний вплив негативних світових тенденцій на вітчизняну економіку тільки загострив внутрішню економічну розбалансованість, обумовив нові виклики для національної економічної безпеки; отже, необхідно якнайшвидше визначитися з підтримкою пріоритетних галузей економіки. Мінекономіки було розроблено проект Основних державних пріоритетів соціально-економічного розвитку України на 2009–2012 роки та проект Стратегії розвитку України до 2020 року, робота над якою триває [18, с. 1].

У сучасній системі міжнародних відносин зовнішня допомога^{*}, за умови її ефективного використання, є важливим джерелом ресурсного забезпечення реалізації пріоритетних проектів і завдань соціального та економічного розвитку, інструментом інституційних перетворень та міжнародної інтеграції. Міжнародний валютний фонд 5 листопада 2008 р. схвалив рішення про виділення Україні стабілізаційного кредиту в обсязі 16.43 млрд доларів США для зміцнення довіри у фінансовому секторі та допомоги економіці країни, яка постраждала від світової фінансової кризи. У листопаді 2008 року Україна одержала перший транш кредиту в розмірі 4.5 млрд доларів США, а 17 квітня 2009 р. МВФ було прийнято рішення про надання другого траншу фінансової допомоги у розмірі 2.8 млрд доларів США [19].

Залучення інвестицій у реальний сектор економіки – базова умова її динамічного розвитку, а в умовах фінансової кризи це ще й додаткове страхування від ризику банкрутства й можливість адаптації господарської діяльності в нових умовах. Виділяють два напрями діяльності в умовах протидії розгортанню фінансово-економічної кризи: підтримка сприятливого середовища для інвестицій (з дотриманням умов державно-приватного партнерства); аналіз, прогнозування, акумулювання інвестиційних ресурсів з усіх реально можливих джерел [20].

Усі урядові заходи, виконання стратегічних завдань мають бути взаємоузгоджені та спрямовані, зокрема, на досягнення і забезпечення економічної стабільності (створення соціально орієнтованої економіки, підвищення конкурентоспроможності національної економіки) [21, с. 12].

Важливим аспектом у досягненні поставлених цілей є дотримання базових положень Концепції сталого розвитку^{**}, яка ґрунтується на трьох основних принципах:

- забезпеченні збалансованості економіки та екології, тобто досягненні такого ступеня розвитку, коли людство у виробничій або іншій економічній діяльності уникає руйнування середовища існування;
- забезпеченні збалансованості економічної та соціальної сфер (з акцентом на людський вимір), що означає максимальне використання в інтересах населення тих ресурсів, які дає економічний розвиток;

^{*} Термін "зовнішня (офіційна) допомога розвитку" використовується країнами-членами Організації економічного співробітництва та розвитку, мається на увазі грантова, технічна допомога та пільгові позики, що надаються зовнішніми донорами.

^{**} Запровадження поняття "сталий розвиток" у світову науку та політику пов'язане з ім'ям прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтланд, яка сформулювала його в звіті "Наше спільне майбутнє": "Людство спроможне забезпечити сталість розвитку таким чином, щоб воно задовольняло потреби сьогодення, не створюючи ризики для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби". Цей звіт був підготовлений для ООН і опублікований у 1987 р. Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку.

- виконанні завдань, пов'язаних із розвитком, в інтересах не тільки теперішніх, а й усіх майбутніх поколінь, що мають рівні права на ресурси.

Система надання та контролю за використанням державної допомоги становить один із базисних елементів загальної економічної політики держави, є основою для подальшої економічної інтеграції. Зважаючи на задекларований євроінтеграційний вибір України, а також її статус як члена СОТ, стратегія розвитку внутрішніх ринків має будуватись з урахуванням міжнародних принципів і взятих зобов'язань.

Таким чином, сучасне економічне становище характеризується істотною невизначеністю та наявністю цілої низки викликів, які уряди намагаються подолати, розробляючи національні стратегії збереження конкурентоспроможності. Розгортання глобальної економічної кризи обумовило необхідність переосмислення як призначення міжнародних організацій, так і допустимості втручання національних урядів у ринкове середовище. Тільки уряд, визначаючи пріоритети розвитку, розпоряджуючи та акумулюючи необхідні ресурси, здатен створити умови для захисту і стимулювання національної економіки. При цьому політика протекціонізму не вважається ефективним шляхом подолання рецесії. Можна говорити про тенденцію деякого послаблення правил державної підтримки, проте спотворення конкурентного середовища є вкрай небажаним і неприпустимим результатом. Державна підтримка має носити виважений характер і кореспондуватись із міжнародними вимогами з метою уникнення "торговельних війн" та погіршення кризового стану. Принцип вільної конкуренції, збереження ринкового середовища (принцип чотирьох свобод: вільний рух працівників, товарів, послуг і капіталу) має позиціюватись як пріоритетний, а його дотримання вважається необхідною умовою стабілізації глобальної економіки, збереження усталених ефективних міждержавних зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС* / В. Ваврищук, Е. Каліщук, С. Таран, Я. Хойні, Н. Ясько ; за ред. С. Касьянова. — К. : Нора-Друк, 2004. — 86 с.
2. *Костусев О.* Конкурентна політика в Україні : монографія / О. Костусев. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. — 310 с.
3. *Голова Європейської Ради вважає заходи ЄС достатніми для відновлення економіки* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.delukr.ec.europa.eu>.

4. *Єврокомісія* хоче покращити ефективність допомоги країнам, що розвиваються [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eu.prostir.ua>.
5. *Ми віримо, ...* торгівля знову має стати двигуном зростання [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://wto.in.ua>.
6. *Mahony H.* EU running scared over protectionism [Електронний ресурс] / Honor Mahony. — Way of access : <http://www.euobserver.com>.
7. *США* виділяють на спасення економіки \$ 1,5 трлн. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://newsvote.bbc.co.uk>.
8. *Глухов Ю.* Все про кризу в світі / Ю. Глухов, О. Медведєв // *Економіст*. — 2009. — № 1. — С. 28–30.
9. *Меркель* та *Саркозі* закликають до створення *всесвітньої ради економічної безпеки* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sdla.gov.ua>.
10. *Бізнес:* В уряді бачать зростання української економіки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk>.
11. *Японія* надала МВФ найбільшу позику в історії людства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.net> (УНІАН).
12. *Бобров Є. А.* Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України / Є. А. Бобров // *Фінанси України*. — 2008. — № 12. — С. 33–43.
13. *Європа* увязла еще на год // *Пульс Києва*. — 2009. — № 2 (54). — С. 7.
14. *Аналіз і прогноз глобальних економічних процесів (за матеріалами Рейтингового агентства Fitch)* // *Фінансовий ринок України*. — 2009. — № 1 (63). — С. 3–7.
15. *Special edition on state aid interventions in the current financial and economic crisis* [Електронний ресурс] // Report from the Commission. State aid scoreboard. — Way of access : <http://ec.europa.eu>.
16. *ЄС* послабить бюджетні норми для того, щоб підштовхнути економіку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sdla.gov.ua>.
17. *Including temporary state aid measures to support access to finance in the current financial and economic crisis* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://ec.europa.eu>.
18. У *Мінекономіки* відбулося обговорення Стратегічних напрямів та завдань щодо залучення зовнішньої допомоги України на 2009–2012 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
19. *МВФ* дасть \$ 2,8 мільярда, тому що Україна пережила шок [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.net> (УНІАН).
20. *Фінансування інвестицій в основний капітал та інноваційний розвиток підприємств є потужним важелем структурних змін в економіці* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.
21. *Україна. Цілі Розвитку Тисячоліття: 2000+7* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

УДК 336.221.24:330.341.1

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

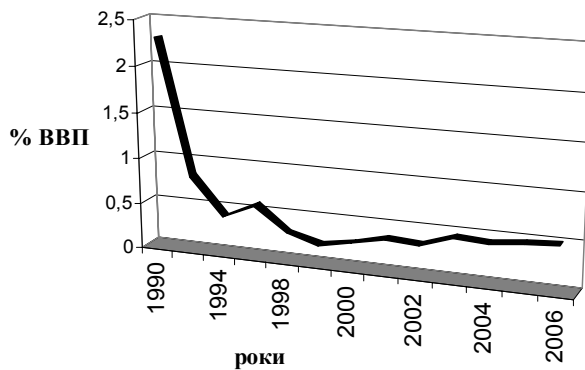
БОЯРИНОВА К., к. е. н. Національного технічного університету
України "Київський політехнічний інститут"

Курс на розвиток економіки України за інноваційною моделлю був проголошений в Угоді про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною, яка набула чинності 1 березня 1998 р., й у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 1998 р. № 615/1998 [1]. Таким чином, пріоритетним напрямом розвитку для України стає саме створення та розповсюдження інновацій, розвиток наукових, економічних та законодавчих засад становлення інноваційної моделі розвитку, що сприятиме підвищенню статусу держави на міжнародній арені. На жаль, у рейтингу конкурентної економіки Всесвітнього економічного форуму Україна за 2007–2008 роки посіла лише 73-тє місце проти 69-го місця у цьому ж рейтингу за 2006–2007 роки [1]. Недостатність фінансових ресурсів у вітчизняних підприємств, низька інвестиційна активність, недосконалість механізмів фінансування інновацій та інертність діяльності інститутів їх інвестиційної підтримки уповільнює інноваційний розвиток економіки. Науковці зосереджують свою увагу на подоланні цих проблем [2–5], однак і нині ще залишаються актуальними питання фінансового забезпечення інноваційного розвитку.

Джерелами фінансування інновацій в Україні є Державний бюджет, власні кошти підприємств і організацій, інвестиційні вкладення, кредити, гранти, венчурне фінансування. Згідно із Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність" видатки Державного бюджету на науку мають становити 1.7 % ВВП, однак фактично цей рівень майже не досяжний (*рисунок*) [2, с. 15].

Позитивна тенденція спостерігалась у січні-вересні 2008 р. Загальні витрати на виконання наукових і науково-технічних робіт зросли (у порівняних цінах) на 27.0 % проти відповідного періоду минулого року, а фінансування загального обсягу витрат за рахунок Державного бюджету збільшилося на 27.7 % [6]. Однак суб'єкти наукової та науково-технічної діяльності мають розподіляти виділені кошти між базовим і програмно-цільовим бюджетним фінансуванням, куди входять і найголовніші для інноваційного зростання фундаментальні дослідження.

© Бояринова К., 2009

**Динаміка витрат на наукову діяльність в Україні за рахунок
Державного бюджету (% до ВВП)**

Потребує активізації грантове фінансування як фундаментальних досліджень, так і інших стадій інноваційного процесу чи комплексного фінансового забезпечення створення і комерціалізації інновацій. В основному грантова система фінансування в Україні зводиться до надання пільгових кредитів на реалізацію інноваційних та інвестиційних проектів на конкурсній основі. У проекті розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи" зазначається, що за минулі 15 років через непослідовність державної політики щодо підтримки наукової та науково-технічної сфери та активну діяльність деяких фондів, організацій та програм (зокрема, Фонд Дж. Сороса, Український науково-технологічний центр, п'ята та шоста рамкові програми тощо) відбулося суттєве "вимивання" на користь інших країн носіїв нових знань українського походження та, особливо, здобутих ними результатів [1]. Отже, можна констатувати, що в Україні дотепер немає чіткої схеми й умов отримання грантів, їх координації, моніторингу та інституційного забезпечення. Крім того, необхідно посилити державний контроль за діяльністю іноземних компаній, які займаються фінансуванням інновацій в Україні з метою не допущення втрати пріоритетних для інноваційного розвитку наукових розробок.

За даними Держкомстату, реалізація в Україні державної політики в інноваційній сфері дала такі результати: з 2000 р. відбулося зростання обсягів фінансування з Державного бюджету технологічних інновацій майже в 15 разів, збільшення в 4.3 раза щорічних обсягів виконаних наукових прикладних досліджень, питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової не збільшилась (2000 р. – 6.8 %, 2006 р. – 6.7 %), а питома вага підприємств, які займались інноваціями, зменшилась в 1.6 раза (з 18 % до 11.2 %), зменшилась у 3.9 раза і загальна кількість освоєних ними інноваційних видів продукції [1]. Такий незадовільний стан інноваційної діяльності підприємств спричинений низькими можливостями фінансування інновації.

У 2007 р. витрати підприємств, спрямованих на їх інноваційний розвиток, за напрямками (%) склали:

- придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 68.9 %;
- виконання науково-дослідних розробок силами підприємств (внутрішні НДР) – 7.3 %;
- придбання результатів НДР інших організацій (зовнішні НДР), виконаних іншими організаціями для розробки нових або удосконалених продуктів та процесів – 1.8 %;
- придбання інших зовнішніх знань (нових технологій, у тому числі виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки; комерційних таємниць; проектів; товарних знаків, придбаних у зв'язку з проведенням підприємством інновацій; інжинірингових, консалтингових послуг) – 3.0 %;
- інші витрати – 19.0 % [4].

Найбільша частина витрат спрямовується на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Це свідчить про те, що підприємства прагнуть, у першу чергу, покращити матеріально-технічну базу. Залучення нового інтелектуального капіталу на вітчизняні підприємства, насамперед, потребує їх переоснащення та модернізації для суміщення технічного оснащення і наукових розробок. Рівень зносу основних засобів підприємств загалом у сфері Міністерства промислової політики становить у середньому 60 %, машин і устаткування – 72 %, понад 90 % продукції, яку виробляє промисловість України, не досягає сучасного рівня науково-технічного забезпечення [3, с. 16], 40 % тимчасової вартості основних фондів становлять об'єкти віком понад 23 роки [4, с. 25]. Саме тому вітчизняним підприємствам потрібна подвійна фінансова допомога, яка в першому випадку буде зорієнтована на їх модернізацію, а в другому – на залучення інновацій.

Що стосується державної фінансової підтримки, то у 2007 р. лише 44 підприємства отримали підтримку держбюджету та 13 – місцевих бюджетів (їх сукупний обсяг становив 152.1 млн грн, або 1.4 %) [7].

Для фінансового стимулювання підприємницького сектору економіки розвинених країн здійснюється списання значної частини наукового устаткування з прискорених норм амортизації; встановлюються адресні податкові пільги, пільгове кредитування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і часткове фінансування великих проектів; безоплатна передача або надання на пільгових умовах державного майна чи землі для організації інноваційних підприємств або наукової інфраструктури в регіонах [5, с. 110]. Такий досвід доречно було б адаптувати і до вітчизняного підприємницького сектору економіки.

В умовах нестабільності взаємозв'язку "наука – промисловість" доля багатьох нових розробок значною мірою залежить від вирішення питання про залучення позабюджетних фінансових ресурсів у розробку та реалізацію наукоємних інноваційних проектів. У 2007 р. частка державного фінансування технологічних інновацій становила 1.33 % від загальної суми витрат, іноземних інвестицій – 2.9 %, водночас фінансування за рахунок власних коштів залишалось найбільшим – 7.3 % [8]. На сьогодні ситуація може ускладнитися, оскільки підприємства спрямовуватимуть фінансові ресурси на подолання наслідків впливу світової фінансової кризи, а не на фінансування інновацій.

Одним із джерел фінансування інноваційної діяльності є кредитування. Однак частка такого фінансування є низькою. Висока ризиковість кредитування інноваційних проектів орієнтує банки на короткострокові (рідше – середньострокові) кредити.

За результатами досліджень Світового банку щодо привабливості інвестиційного і бізнесового клімату, Україна у 2004 р. втратила 20 позицій у загальному рейтингу і навіть не увійшла до 100 країн з найсприятливішими умовами для підприємництва. Наша країна має один із найнижчих показників серед розвинених країн світу та СНД щодо розміщення прямих іноземних інвестицій, які визначаються рівнем технологічного прогресу, лібералізації зовнішньоекономічних відносин та корпоративними стратегіями, а саме 185 доларів США на одного громадянина (наприклад, у Латвії цей показник становить 1165 доларів США) та посідає 141-ше місце щодо захисту інвесторів [9].

Світова практика доводить вищу ефективність венчурного інвестування порівняно з традиційним. Для порівняння Європейський інвестиційний фонд (EIF), утворений для підтримки та розвитку венчурного капіталу країн-членів ЄС, оперує ресурсом понад 5 млрд євро, який спрямовується здебільшого на фінансування інновацій [10]. На відміну від США та європейських країн, за словами директора Департаменту інституційного розвитку ринків капіталу та корпоративного управління Державного агентства України з інвестицій та інновацій Р. Лукача, в Україні більшість активів венчурних фондів, які оцінюються в суму понад 45 млрд грн, інвестується у будівельні проекти, ризиковані операції з земельними ділянками, і дуже рідко – в інновації [10]. До того ж несформоване венчурне середовище примушує венчурні фонди, які діють в Україні, надавати кошти через кредити.

Однак сьогодні спостерігаються і позитивні зрушення у сфері державних заходів щодо регулювання венчурного фінансування в Україні. Постановою Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2008 р. № 447 затверджено Державну цільову економічну програму "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009–2013 рр.,

яка передбачає утворення венчурних фондів інвестування інноваційної діяльності за рахунок недержавних коштів та комунальних спеціалізованих небанківських інноваційних фінансово-кредитних установ у регіонах за кошти місцевих бюджетів [11].

З метою визначення засад функціонування венчурних фондів, було розроблено проекти Законів України "Про венчурні фонди інноваційного розвитку" та "Про венчурні інвестиційні компанії". Законопроект "Про венчурні інвестиційні компанії" виокремлює венчурні інвестиційні компанії інноваційного розвитку та венчурні інвестиційні компанії. У ньому зазначено, що "венчурна інвестиційна компанія інноваційного розвитку здійснює інвестування щодо наступних об'єктів інноваційної діяльності: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва" [12]. Це надасть можливість чітко визначати напрями інвестування таких компаній та здійснювати контроль за їхньою діяльністю.

В Україні майже не використовується страхування наукової діяльності. За умов високого рівня ризиковості наукової та науково-технічної діяльності страхові компанії не зацікавлені здійснювати таке страхування, а наукові установи не мають достатніх власних коштів на його здійснення.

Щодо інших джерел фінансового забезпечення інноваційного розвитку, то одним з них може стати лізинг високотехнологічного обладнання для здійснення наукових досліджень.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в Україні існують такі проблеми:

- невідповідність рівня видатків Державного бюджету на науку законодавчо визначеним нормам;
- недосконалість законодавчої бази щодо регулювання інвестиційної діяльності в інноваційній сфері;
- обмежені можливості отримання венчурного фінансування;
- відсутність чіткої схеми виконання умов та інституційного забезпечення грантового фінансування;
- орієнтація банківського сектору лише на короткострокове та середньострокове кредитування;
- низький рівень та не координованість залучення іноземних та вітчизняних інвестицій.

Шляхами подолання виявлених проблем фінансового забезпечення інноваційного розвитку та створення сприятливих умов активізації такої діяльності можуть стати:

по-перше, створення спільного фонду фінансування наукової та інноваційної діяльності, до складу засновників якого входили б як державні інститути фінансування інновацій, так і інвестиційні вкладення венчурних інвесторів, підприємств тощо;

по-друге, залучення до інвестиційної діяльності банківського сектору економіки не як кредитора, а як партнера реалізації інноваційних проектів;

по-третьє, залучення міжнародних фондів фінансування, іноземних інвесторів через надання державних гарантій щодо виконання інноваційних проектів;

по-четверте, удосконалення механізмів позабюджетного та програмно-цільового фінансування;

по-п'яте, активізація грантового фінансування з належним інформаційним супроводом;

по-шосте, розвиток лізингової діяльності щодо забезпечення вітчизняних підприємств і наукових організацій сучасним високотехнологічним обладнанням;

по-сьоме, залучення та стимулювання страхових компаній до страхування наукової та науково-технічної діяльності як інноваційних структур, так і підприємств, що стали на інноваційний шлях розвитку;

по-восьме, створення вітчизняних венчурних інвестиційних компаній інноваційного розвитку.

Отже, прискорення інноваційного розвитку України потребує не тільки значних фінансових капіталовкладень, а й удосконалення діяльності фінансових інститутів інноваційної сфери, механізмів фінансування інновацій, законодавчого забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності, а також залучення фінансової складової до взаємозв'язку "наука – промисловість".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи* : проект розпорядження Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=226&id=1533>.
2. *Інноваційна діяльність в Україні* : монографія / [Гуржій А.М., Каракай Ю.В., Петренко З.О. та ін.]. — К. : УкрІНТЕІ, 2007. — 144с. — Бібліогр.: с. 81–84. — ISBN 966-7505-85-5.
3. *Шандра В.* Державне управління розвитком високих технологій у промисловості [Текст] / В. Шандра // Інтелектуальна власність. — 2005. — С. 16–18.
4. *Економіка України. Деякі підсумки та узагальнення. Економічний меморандум* [Текст] // Економіст. — 2005. — № 2. — С. 25–31.
5. *Гесць В. М.* Інноваційні перспективи України [Текст] / В. М. Гесць, В. П. Семиноженко. — Х. : Константа, 2006. — 272 с. — ISBN 966-342-085-5.
6. *Виконання наукових та науково-технічних робіт за 9 місяців 2008 року* [Електронний ресурс] : експрес випуск // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. *Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2007 році* [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=211>.

8. *Джерела* фінансування технологічних інновацій [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. *Карпенко Д.* Бег с низкого старта [Електронний ресурс] / Д. Карпенко // Компаньйон. — 2005. — № 39 (450). — Режим доступу до журналу : <http://www.companion.ua/Archive/Magazine/?Id=291&Callback=0&Page=4>.
10. *Розбудова* інфраструктури інвестування інноваційного розвитку — ключове завдання забезпечення конкурентоздатності регіонів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=news&id=1548>.
11. *Інвестиційний* клімат [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=212>.
12. *Про венчурні* інвестиційні компанії : проект Закону України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та інновацій. — Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=118&id=1495>.

СЕРЕДНЬОСТРОКОВЕ ПЛАНУВАННЯ В БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

ПОТЕРЯЙЛО І., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Відповідно до Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі [1], починаючи з 2002 р. в Україні розпочалось його поетапне впровадження. Одним із основних елементів та необхідною передумовою застосування програмно-цільового методу (ПЦМ) є середньострокове бюджетне планування. Запровадження ПЦМ в бюджетний процес передбачає встановлення цілей, досягнення більшості з яких можливе тільки впродовж декількох років, тому особливості застосування середньострокового планування в бюджетному процесі вимагають підвищеної уваги.

Дослідженням питань застосування ПЦМ займались такі науковці, як М. Азаров, М. Афанасьєв, Т. Ахмед, Т. Єфименко, І. Запатріна, Ю. Пасічник [2–6] та ін. Однак проблематика застосування програмно-цільового методу в контексті середньострокового планування потребує подальшого дослідження.

© Потеряйло І., 2009

Традиційна практика передбачає формування бюджету на один рік. Проте в сучасних умовах, коли гостро постають проблеми контролю за ефективним використанням бюджетних коштів, вибору оптимальної фінансової політики і скорочення частки державного сектору в економіці, уряди багатьох країн суттєво реформують бюджетний процес. Одним із напрямів реформування став перехід до середньострокового бюджетного планування, яке ґрунтується на формулюванні фінансової та економічної стратегії розвитку країни та узгодженні річного бюджету з перспективними фінансовими планами і прогнозами. На сьогодні ця практика отримала досить широке розповсюдження у світі й, по суті, стала загальноприйнятим стандартом управління суспільними фінансами.

Введення середньострокового бюджетного планування змінює традиційний порядок планування і передбачає застосування так званого "ковзного триріччя" (рис. 1).

Рис. 1. Середньострокове планування бюджету на основі "ковзного триріччя"

Зміст планування бюджету на основі "ковзного триріччя" полягає в тому, що затверджується бюджет на поточний рік, а проекти бюджетів на два наступні роки затверджуються окремо. Після завершення першого року "триріччя" раніше затверджені проекти стають основою для нового бюджету й до них додається ще один – "третій рік". Не дивлячись на те, що формально немає ніяких обмежень на щорічний перегляд раніше затверджених параметрів, сформоване таким чином "триріччя" виявляється достатньо стійким, оскільки всі істотні зміни вимагають обґрунтування стосовно зміни зовнішніх умов, економічного прогнозу, пріоритетів державної політики тощо. Міжнародний

досвід свідчить, що ця техніка істотно підвищує якість бюджетного планування.

Затвердження законом проектувань на другий і, особливо, третій рік не означає заборони на їх коригування в наступному бюджетному циклі. Однак слід підкреслити, що це має бути саме коригування – залежно від об'єктивних умов, що змінилися, уточнення обсягу і структури зобов'язань, а не довільний перегляд. Саме коригування надає процесу середньострокового планування необхідної узгодженості в часі.

Таким чином, "ковзне триріччя" забезпечує, з одного боку, стабільність і передбачуваність бюджетних проектувань а, з іншого боку, можливість реагування на змінну ситуацію, реструктуризацію зобов'язань, реалізацію нових пріоритетів бюджетної політики [7, с. 14].

Стосовно до бюджетного планування, що орієнтоване на результат, має дотримуватись істотна вимога – наступність показників планів по конкретних роках у рамках глобального плану, що складається щорічно на трирічний строк. Якщо, наприклад, конкретний рік (припустимо, 2012 р.) був третім роком у трирічному плані, складеному в 2009 р., і став другим роком у плані, складеному у 2010 р., то між показниками послідовних щорічних планів для 2012 р. має дотримуватись чітка наступність і зв'язок. Іншими словами, план на 2012 р. повинен складатися не наново в 2011 р., а базуватися на тих показниках, що були для нього передбачені в попередньому плані від 2009 р. Це потребує досить високої точності планів і відповідної кваліфікації персоналу. Однак зважаючи на те, що запровадження середньострокового планування в Україні знаходиться на початковому етапі, логічним буде розрахунок укрупнених показників, які конкретизуватимуться в міру наближення визначеного бюджетного року.

Логіка процесу середньострокового бюджетного планування дозволяє виділити в ньому сім етапів [8]:

- оцінка наявних ресурсів з урахуванням макроекономічних тенденцій, на основі якої здійснюється розробка різних варіантів середньострокового прогнозування доходів та вибір найкращого сценарію;
- аналіз бюджетної політики минулого періоду;
- визначення цілей та здійснення стратегічного планування на наступний бюджетний період;
- визначення потреби у фінансових ресурсах та оцінка наявних ресурсів, тобто надходжень до бюджету з усіх передбачених законодавством джерел;
- виконання бюджету відповідно до затверджених планових показників;
- здійснення постійного моніторингу виконання бюджету та контролю за відповідністю фактичних показників плановим;
- проведення оцінки та аудиту ефективності.

Чітке дотримання цієї послідовності забезпечує ефективність процесу планування. Доцільність використання середньострокового планування у бюджетному процесі обґрунтовується його очевидними перевагами, однак слід зважати й на існуючі недоліки (рис. 2).

Рис. 2. Переваги та недоліки середньострокового бюджетного планування

Необхідною складовою частиною процесу планування та розробки фінансово-економічної політики є прогнозування, яке можна розглядати як певний етап загального планування, що спрямований не на розробку конкретних заходів, а на обґрунтування тенденцій розвитку того чи іншого процесу. Бюджетне прогнозування – це процес розробки основних показників Державного бюджету на перспективу, прогнозування найважливіших надходжень і видатків бюджету.

З кінця 90-х років у країнах-членах ЄС, згідно зі спеціальним законодавчим актом Союзу ("The Stability and Growth Pact" [9]), введено обов'язкове трирічне прогнозування у сфері фіскальної політики, яке має також сприяти підвищенню ефективності контролю виконання стабілізаційних програм. Усе більше урядів розробляють середньострокові, а в деяких випадках і довгострокові оцінки та прогнози бюджетно-фіскального стану держави. Експерти Міжнародного валютного фонду назвали таку практику "оснотою бюджету на середньострокову перспективу" (ОБСП) [10, с. 730]. ОБСП дає чітке

уявлення про вартість проведення поточної державної політики, слугує механізмом, що дозволяє контролювати запровадження нових її заходів, а також відстежувати виконання бюджету за межами одного року.

У науковому плані потрібно розмежувати поняття "планування" і "прогнозування". Планування передбачає організаційно централізовану систему визначення показників, а прогнозування має характер передбачення, одержаного науково-аналітичними методами. Не маючи директивного статусу, прогнозування виконує індикативну роль, має значення орієнтовної установки.

У всіх країнах, що застосовують середньострокове планування, постає питання, чи слід затверджувати перспективний бюджетний план у вигляді закону. У більшості країн, зокрема Великій Британії, Канаді, Нідерландах, Швеції, Франції, Новій Зеландії та ін., середньостроковий бюджет розробляється, вноситься і коригується одночасно зі щорічним бюджетом. У цих країнах підготовлений урядом багаторічний бюджет розглядається і схвалюється органами законодавчої влади, парламентами, має відомчий розріз та використовується в режимі "ковзного триріччя". Винятком є Німеччина й Австрія, де середньостроковий бюджет розробляється і затверджується урядом та представляється до парламенту по укрупнених позиціях в аналітичних цілях, а також США, де середньострокові проектування видатків розробляються і вносяться у складі бюджетної пропозиції Президента. При цьому так звані "прямі" або "обов'язкові" видатки (наприклад, соціальні зобов'язання) затверджуються на багаторічний період і не вимагають перезатвердження, а багаторічні фінансові плани представляються законодавчим органам влади виключно в довідкових цілях.

З одного боку, перевагами затвердження бюджету на три роки у вигляді закону є гарантія реалізації обраних напрямів бюджетної політики, заходів державної підтримки економіки і соціальних програм, а також підвищення відповідальності органів влади за виконання покладених на них функцій. З іншого боку, законодавче затвердження державного бюджету на трирічний період посилює вимоги до якості організації бюджетного процесу, зокрема, до достовірності макроекономічного прогнозування, стабільності державної політики, її орієнтації на вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку.

Саме тому для затвердження державного бюджету на три роки у вигляді закону необхідний високий ступінь впевненості у стабільності економічних умов як на світовому, так і на внутрішньому ринку. Крім цього, затверджені законом параметри державного бюджету на трирічний період встановлюють жорсткі обмеження щодо проведення бюджетної політики, знижуючи ступінь її маневреності й обмежуючи можливості її коригування, що не відповідає принципам бюджетного планування в ринковій економіці, яка носить індикативний характер.

На сучасному етапі розвитку бюджетної системи України недоцільно приймати середньостроковий бюджет у вигляді закону. Найлогічнішою є ситуація, коли законом затверджується Державний бюджет на наступний бюджетний рік у контексті розробленого середньострокового плану на трирічний період. Це дозволить не знижувати ступінь передбачуваності та стабільності бюджетної політики, забезпечити умови для її гнучкості й маневреності, зберігаючи при плануванні проектувань бюджету на плановий період принцип "ковзного триріччя".

Сьогодні в Україні запровадження середньострокового планування в бюджетний процес перебуває на початковому етапі свого розвитку і супроводжується певними труднощами. У бюджетному процесі на центральному рівні застосовуються окремі фрагменти середньострокового бюджетного планування і прогнозування. Розробка середньострокових бюджетних оцінок має робочий характер застосування: при формуванні річного бюджету на плановий період середньострокові бюджетні оцінки, що розроблені у попередньому бюджетному циклі, не використовуються, тобто вони не мають динамічного характеру. Вітчизняні науковці зазначають, що здійснюване сьогодні середньострокове бюджетне планування "має радше декларативний, ніж практичний характер: середньострокові планові показники виконують роль скоріше довідкової інформації і не є основою для планування фінансових показників щорічного бюджету" [11, с. 21]. Така ситуація пояснюється здебільшого відсутністю в Україні затвердженої методології середньострокового планування бюджету.

Дискусійним залишається питання тривалості середньострокового планування. Горизонтом середньострокового планування, виходячи з умов, що склалися в Україні, прийнято вважати три наступні за поточним бюджетні роки, проте у вітчизняному законодавстві його строки чітко не визначені. У ст. 3 Бюджетного кодексу України [12] зазначено, що бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему, становить один календарний рік. У червні 2007 р. Міністерство фінансів України запропонувало зміни до Бюджетного кодексу. У ст. 28-2 нової редакції Бюджетного кодексу України [13] зазначається, що Міністерство фінансів України складає середньостроковий прогноз показників бюджету на три роки, що настають за плановим, проте про часовий горизонт середньострокового плану не йдеться.

Бюджетне прогнозування на 3-річну перспективу здійснюється згідно зі ст. 38 Бюджетного кодексу України, яка визначає, що до Верховної Ради разом із проектом закону про Державний бюджет України подається прогноз показників Зведеного бюджету за основними видами доходів, видатків і фінансування на наступні три бюджетні періоди. Однак на практиці така робота проводиться фор-

мально: *по-перше*, це пов'язано з ненадійністю макроекономічного прогнозування, частим коригуванням податкового законодавства, зміною під впливом різних політичних сил раніше обраних пріоритетів у бюджетних видатках; *по-друге*, такі прогнози майже не використовуються у роботі з формування показників бюджету на наступні роки [14, с. 22].

Крім того, враховуючи практику ухвалення бюджету, коли між першим і третім читанням відбуваються суттєві зміни планових показників на наступний рік, середньостроковий прогноз бюджетних показників одразу ж втрачає властивість орієнтира для фінансового забезпечення загальнодержавної, регіональної та галузевої політики на середньострокову перспективу.

Постановою Кабінету Міністрів України вже декілька років поспіль схвалюється прогноз показників Зведеного бюджету за основними видами доходів, видатків і фінансування на середньострокову перспективу, проте він досить слабо пов'язаний із бюджетною політикою на середньострокову перспективу, оскільки його показники щороку суттєво переглядаються. Починаючи з 2002 р., в жодному з наступних років показники середньострокового прогнозу навіть не були наближені до планових, які затверджувалися на відповідний бюджетний рік [14, с. 23]. Така практика унеможливує повноцінне управління бюджетними коштами.

Труднощі на шляху застосування ПЦМ у контексті середньострокового планування також зумовлюються необхідністю врахування інфляційних процесів, які мають місце в економіці країни. Процедури, що враховують високий ступінь інфляції при застосуванні ПЦМ в середньостроковій перспективі, такі, як переведення поточної вартості видатків у постійні ціни, переоцінка активів з метою більш ефективного управління ними й застосування індексації ускладнюють бюджетний процес і негативно позначаються на прозорості бюджету.

Слід зауважити, що законодавчі акти, які регламентують застосування ПЦМ в Україні, не зачіпають проблему інфляції. У проект Державного бюджету України на кожний наступний рік завжди закладається певний темп інфляції, тобто бюджетні доходи і видатки визначаються у чинних цінах з урахуванням інфляції. Однак складання Державного бюджету не може бути ефективним в умовах розбіжностей між інфляційними очікуваннями, закладеними у проекті бюджету, і прогнозами НБУ щодо можливого рівня інфляції [21, с. 181].

Не зважаючи на зазначені проблеми, доцільно застосовувати в Україні середньострокове планування, оскільки в перспективі воно надасть можливість істотно підвищити рівень бюджетного планування. Кожне міністерство буде змушене розраховувати свої видатки на три роки вперед, паралельно звітуючись про результати своєї діяльності. За умови здійснення середньострокового планування реалізація будь-якої

бюджетної програми не буде обмежуватися поточним бюджетним роком, а забезпечить виконання поставлених цілей на більш віддалену перспективу (особливо це стосується інвестиційних проєктів, виконання яких потребує значних капітальних вкладень упродовж тривалого періоду).

Середньострокове бюджетне планування повинно стати важливим інструментом управління державними фінансами й буде основою для здійснення державної соціальної та економічної політики. Впровадження середньострокового планування полегшить бюджетний процес і сприятиме підвищенню результативності податково-бюджетної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Концепція* застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 верес. 2002 р. № 538-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua>.
2. *Бюджетна* політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : [у 6 т.] / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, О. І. Амоша ; редкол.: М. Я. Азаров (голова) [та ін.]. — К. : НДФІ. — Т. 4 : Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі. — 2004. — 368 с.
3. *Афанасьев М. П.* Модернизация государственных финансов : [учеб. пособие] / Мстислав Афанасьев, Илья Кривоогов ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. — 2-е изд. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. — 439 с.
4. *Державний* фінансовий контроль виконання бюджетних програм / Т. І. Єфименко, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан, М. В. Бариніна-Закірова, А. В. Мамишев. — К. : НДФІ, 2004. — 320 с.
5. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
6. *Пасічник Ю. В.* Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : [монографія] / Ю. В. Пасічник. — Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд.", 2005. — 642 с.
7. *Тюнина С. В.* Профессиональный взгляд на новый Бюджетный кодекс / С. В. Тюнина, М. М. Шамьонов // Финансы. — 2007. — № 8. — С. 10–15.
8. *Public Expenditure Management Handbook*, 1998, The World Bank.
9. *The Stability and Growth Pact* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/s01040.htm>.
10. *Бюджетний* менеджмент : підручник / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.]; за заг. ред. В. Федосова. — К. : КНЕУ, 2004. — 864 с.
11. *Запатріна І. В.* Програмно-цільовий метод бюджетування у контексті стратегічного та середньострокового планування / І. В. Запатріна, Т. Б. Лебеда // Фінанси України. — 2006. — № 10. — С. 18–31.

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

12. *Бюджетний кодекс України № 2542-III від 21 черв. 2001 р. із змін і доповн.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua>.
13. *Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких законодавчих актів України : проект Закону України від 6 черв. 2007 р., розроб. М-вом фінансів України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/news_article?art_id=81539611.
14. *Буковинський С. А.* Концептуальні підходи до формування перспективного бюджетного плану / С. А. Буковинський // *Фінанси України*. — 2006. — № 3. — С. 21–28.
15. *Лагутін В. Д.* Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці : [монографія] / В. Д. Лагутін. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. — 248 с.

КНИЖКОВИЙ РИНОК В УКРАЇНІ: СТАН РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

ІНДУТНА К., аспірант Інституту економіки
та прогнозування НАН України

Книговидавнича справа є не лише важливим елементом економічних відносин, а й сприяє культурному збагаченню суспільства, поширенню духовних та інтелектуальних цінностей, національних і загальносвітових надбань. В Україні за результатами 2007 р. видано 1.2 книги на душу населення [1], в Росії – 4.7 [2], в Білорусі – 5 [1], а у країнах Європейського Союзу 10–14 книг [3]. Отже, розвиток книговидання є актуальним питанням, яке потребує дослідження і розробки пропозицій.

Проблеми книговидання розглядалися такими науковцями, як О. Афонін, М. Тимошик, Є. Шевченко [4–6] та ін. Однак актуальним залишається дослідження самого ринку, його структури, тенденцій розвитку. Окремої уваги потребує питання ефективної державної підтримки книговидавничої справи в Україні.

Упродовж 2007 р. до Книжкової палати України надійшло 56.1 млн примірників і 17987 назв книг [1]. Порівняно з 2006 р. приріст становить 13.4 % за назвами і 3.5 % за тиражами. Упродовж 1991–2007 рр. відбувся приріст книжкової продукції за назвами – розширився асортимент.

ментний ряд. У 2007 р. випущено у 3 рази більше видань ніж у 1991 р. (рис. 1).

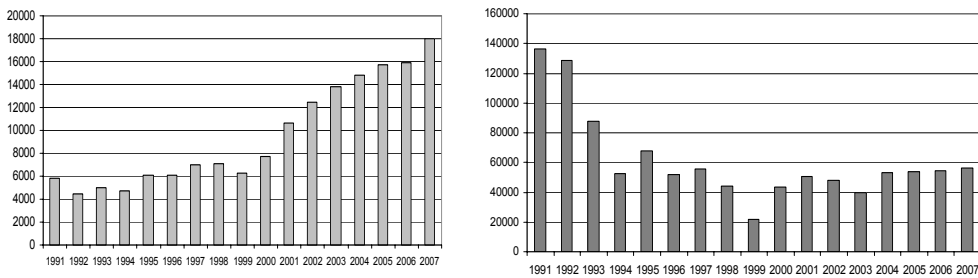

Рис. 1. Динаміка випуску книжкової продукції за назвами й тиражами у 1991–2007 рр.

Загальною тенденцією випуску книжкової продукції за тиражами є зниження, однак останні чотири роки спостерігається незначне збільшення випуску. Найнижчий рівень випуску книжкової продукції спостерігався у 1999 р. – 22 млн примірників. У 2007 р. було видано найбільшу кількість книжок за останні дванадцять років, але цей обсяг становить лише 41 % від рівня 1991 р. [7].

Середні тиражі впродовж 1991–2007 рр. значно зменшилися, у 2007 р. вони становили 3.1 тис. примірників – лише 13 % середнього тиражу 1991 р. [7]. Зниження тиражів є загальносвітовою тенденцією (рис. 2).

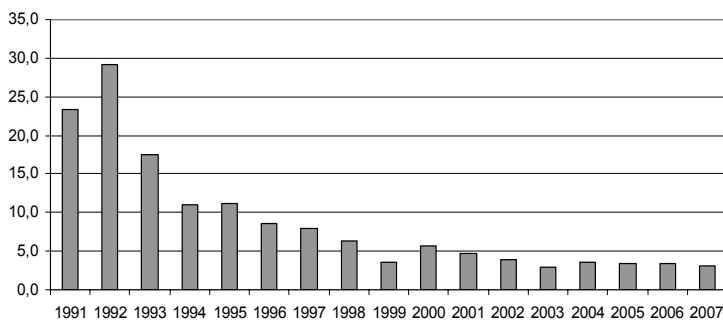

Рис. 2. Динаміка випуску книжкової продукції за середніми тиражами у 1991–2007 рр.

У 2007 р. найбільшу питому вагу (50.3 %) за назвами має тиражна група до 0.5 тис. примірників, тобто половина назв видань в Україні видається тиражем до 500 примірників. Група великих тиражів від 10 до 50 тис. примірників становить 36.9 % [7], що можна вважати позитивною тенденцією.

Основна тематика видань, що випускаються в Україні – це політична, соціально-економічна, освітня та культурна, художня, технічна, природнича та ін. У 2007 р. порівняно з 2006 р. збільшилась

кількість назв видань дитячої літератури на 60.4 %, а освітньої та культурної тематики – на 30.1 %. За сукупним тиражем у 2007 р. порівняно з 2006 збільшився випуск політичної та соціально-економічної літератури на 55.2 %, дитячої літератури на 55.4 % [7]. За тиражами найбільша частка випуску припадає на літературу освітньої та культурної тематики – 34.4 %; політична та соціально-економічна література становить 24.7 %, а художня – 11.9 %.

Найбільший середній тираж має література універсального змісту – 14.3 тис. примірників, на другому місці література з освіти і культури – 6.9 тис. примірників, а на третьому – дитяча література з тиражем 4.3 тис. примірників. Що стосується масової художньої літератури, то хоча на неї і припадає 11.9 % усього випуску, середній тираж її видань становить 2.4 тис. примірників. На одного жителя України припадає лише 0.15 художньої книги, тобто приблизно кожен десятий житель України може придбати 1 книгу в рік. У Росії середній тираж за 2007 р. становить 8.1 тис. прим., що майже втричі більше ніж в Україні [8]. На російському книжковому ринку художній літературі належить другий за величиною сегмент (19.2 %) після видань освітньо-культурної тематики. На одного жителя Росії припадає 0.9 художньої книги в рік.

У свою чергу в Україні спостерігається значний попит на художню літературу. За результатами маркетингового дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine у 2005 р., серед книг, які купують громадяни, частка художньої літератури майже 40 %. На другому місці навчальна та наукова література – 24 %, книги для дітей – 18 % [9]. Порівняння випуску книжкової продукції та попиту на неї дозволяє виявити невідповідність: найбільше видається книжкової продукції навчальної та наукової тематики, а найбільший попит на художню літературу (рис. 3–4).

Рис. 3. Випуск книжкової продукції у 2005 р. за цільовим призначенням

Рис. 4. Результати опитування "Яку книгу ви купували останнього разу?"

У 2007 р. книги і брошури в Україні видавалися 23 мовами світу. Українською мовою було видано 11825 назв видань (65.7 %) сукупним тиражем 28.8 млн примірників (51.3 %), а російською мовою – 4639 назв видань (25.8 %) сукупним тиражем 24.5 млн примірників (43.6 %). У 2007 р. порівняно з 2006 зменшилося видання книг українською мовою на 1269.9 тис. примірників, а їх частка зменшилася з 55.4 % до 51.3 %. Одночасно збільшилося видання книг російською мовою на 4462 тис. примірників, їх частка у 2007 р. становила 43.6 % проти 36.9 % у 2006 р. Для порівняння, у 2004 р. частка видань українською мовою становила 67.7 %, а російською – 26.6 % [7].

Питома вага дитячої літератури українською мовою у 2007 р. порівняно з 2006 р., як за назвами, так і за тиражами зменшилась. Частка художньої літератури за назвами збільшилась, а за кількістю примірників – зменшилась; частка шкільних підручників – навпаки за назвами зменшилась, а за кількістю примірників – збільшилась. За результатами 2007 р. сукупний тираж художньої літератури українською мовою втричі менший ніж російською, відповідно 25.3 % і 73.4 % [7]. Тобто на одного жителя в Україні видано лише 0.04 художньої книги українською мовою. Середній тираж одного україномовного видання з художньої літератури становить 1.2 тис. примірників, російськомовного – 4.4 тис. примірників. Середній тираж дитячої книжки у 2007 р. українською мовою був 4.1 тис. примірників, російською – 5.2 тис. примірників.

Отже, в Україні незадоволено попит на художню літературу. Кількість видань цієї тематики незначна для вітчизняного ринку й не охоплює весь спектр потенційних читачів.

Регіональний розподіл свідчить про домінування центральних регіонів за обсягами випуску книжкової продукції. Найбільше книжок

у 2007 р. випускалося у м. Києві: за назвами 33.2 %, а за сукупним тиражем – 39.9 %. Друге місце посідає Харківська область: за назвами – 19.7 %, за тиражами – 34.5 %; третє – Донецька область: за назвами – 8.0 %, за тиражами – 16.0 % [7].

Діяльність у сфері книговидання регулюється Господарським кодексом України, Законами України "Про інформацію" (від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ), "Про авторське право і суміжні права" (від 11 липня 2001 р. № 2627-ІІІ), "Про видавничу справу" (від 5 червня 1997 р. № 318/97-ВР), "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні" (від 6 березня 2003 р. № 601-ІV). Останнім законом, дію якого відновлено згідно із Законом України від 17 червня 2004 р. № 1801-ІV, передбачаються пільги для книговидавців до 1 січня 2009 р. Цей закон передбачає надання пільг тільки для випуску книжкової продукції, а не поліграфічної взагалі, що звичайно поліпшує умови функціонування видавництва і книжкових фабрик, але не вирішує проблем виробництва газетної, журнальної, образотворчо-етикеточної та бланкової продукції. Не передбачені пільги для розповсюджуючих організацій. Слід зазначити, що законодавство з питань надання пільг постійно змінюється, вносяться корективи в законодавчі акти стосовно оподаткування, в результаті чого формулювання зазначені у Законі не відповідають Законам України "Про єдиний митний тариф", "Про податок на прибуток". Законодавство, що регулює відносини у видавничій сфері, потребує систематизації та внесення відповідних корегувань.

Державне регулювання у видавничій сфері здійснюється також через фінансування видання та розповсюдження друкованої продукції за державні кошти. Замовниками друкованої продукції виступають Міністерство освіти і науки України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України, Національна академія наук України, Міністерство аграрної політики України, Міністерство у справах молоді та спорту України. На випуск друкованої продукції у 2008 р. було заплановано 219.3 млн грн, що становить 7.9 % усього державного замовлення і на 11 % більше ніж у 2007 р. [10].

Частка друкованих видань, виготовлених за державний кошт, становить близько 25 %. Цей показник є значним, однак свідчить про залежність досить великої частини виробників від державного замовлення, а також про невеликі обсяги виготовлення продукції в країні загалом.

Фінансування з бюджету виробництва друкованої продукції, крім підручників, передбачає також виготовлення видань за державними програмами. Із 1997 р. в Україні діяла Програма випуску соціально-значущих видань. За даними Державного комітету телебачення і радіомовлення, у 2002 р. Державним бюджетом України на Програму передбачались кошти у сумі 13.8, у 2003 р. – 14.8, у 2004 р. – 43.6 млн грн. З 2002 р. по 2004 р. за цією програмою випущено 552 назви друкованих видань загальним тиражем 2164.5 тис. примірників на загальну суму 40.8 млн грн [11].

Реалізація Програми викликала багато запитань. Функціонувала непрозора система формування та реалізації Програми, за якої потреба одержувачів у запропонованій літературі не вивчалася, не визначалися критерії її суспільної необхідності, а також був відсутній механізм розподілу книжкової продукції. Наприклад, перевірка діяльності Державного комітету телебачення і радіомовлення України щодо реалізації Програми соціально-значущих видань Рахунковою палатою виявила, що відбувалося неконтрольоване витрачання коштів, видання книг здійснювалося не за критеріями суспільної необхідності, а за результатами лобювання видавництвами творів, на які вони мали авторські права. Розподіл книг відбувався таким чином, що "суспільно необхідна" література знаходилася на міністерських складах іноді впродовж декількох років через відсутність фінансування доставки. Згодом доставку тиражів до споживачів було покладено на виконавця державного замовлення згідно із затвердженими рознарядками. Видання, випущені за Програмою, мають передаватися до Міністерства культури і туризму України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства закордонних справ України, Національної академії наук України та інших міністерств і відомств для поповнення бібліотечних фондів [12].

Починаючи з 2005 р. фінансування Програми припинилось. Законом України "Про Державний бюджет України на 2005 рік" передбачалось фінансування програми під новою назвою "Українська книга" у сумі 20 млн грн, тобто у два рази менше від планового фінансування Програми соціально значущих видань у 2004 р. [13]. У 2008 р. сума значно збільшилась до 40 млн грн, також заплановано видатки на фінансову підтримку преси у сумі 400 тис. грн [14].

Свого часу була розроблена та прийнята указом Президента України "Державна програма розвитку національного книговидавництва і преси на період до 2000 року" [15]. Очікуваного результату її реалізації – зменшення залежності книговидавців від імпорту газетного та офсетного паперу, технічного переоснащення поліграфічної бази, випуску 7 книг на душу населення у 2000 р. – досягнуто не було. Переоснащення поліграфічних фабрик до 2000 р. не було завершено.

Таким чином, вітчизняний книжковий ринок характеризується низьким випуском книжкової продукції, повільними темпами збільшення випуску, що не задовольняє потреби ринку у виданнях певної тематики. Тематична структура випуску книжкової продукції не відповідає структурі попиту. Державне регулювання обмежене пільгами та фінансуванням держзамовлення друкованої продукції. Книговидавнича справа потребує підтримки у вигляді ефективної державної програми, яка б охоплювала вирішення таких питань:

- перегляд і вдосконалення нормативно-правового забезпечення книговидавничої справи;

- пільгове кредитування видавничих проектів, спрямованих на розвиток культури, науки, освіти, а також пільгове кредитування технічного переоснащення поліграфічних підприємств;
- створення привабливого інвестиційного клімату для залучення іноземних інвестицій;
- відновлення системи книгорозповсюдження, економічне стимулювання розвитку мережі книгарень у регіонах, що сприятиме доступності української книги на всій території України;
- реалізація загальнонаціональних заходів і проектів з розвитку та пропаганди книгочитання в Україні (із залученням Інтернету, телебачення, друкованих засобів масової інформації, відомих діячів культури, спорту, політики);
- реалізація заходів із підтримки та розвитку бібліотек, зокрема оновлення їх інформаційно-технічної бази, стабільне поповнення бібліотечних фондів, ремонт приміщень;
- проведення комплексу заходів з розвитку дитячого читання;
- проведення маркетингових досліджень книжкового ринку та ринку поліграфічних послуг, а також ефективного моніторингу суб'єктів видавничої діяльності;
- удосконалення системи статистичного обліку тощо.

Реалізація комплексного підходу до підтримки видавничої справи сприятиме підвищенню ефективності діяльності та конкурентоспроможності всіх суб'єктів на вітчизняному книжковому ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сенченко М.* Книгодрукування трьох слов'янських країн: Україна, Білорусь, Росія / М. Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 3. — С. 3–9.
2. *Сенченко М.* Книгодрукування трьох слов'янських країн: Україна, Білорусь, Росія / М. Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 4. — С. 3–6.
3. *Інформація* про стан книговидання в Україні. Держкомтелерадіо [Електронний ресурс]. — 13 жовт. 2005 р. — Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=54933&cat_id=34138
4. *Афонін О.* Стратегічний план розвитку української видавничої справи на 2007–2008 роки [Електронний ресурс] / О. Афонін. — Режим доступу : http://uabooks.info/ua/book_market/general/?pid=2019.
5. *Тимошик М. С.* Історія видавничої справи : підручник / М. С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.
6. *Шевченко Є.* Перспективи розвитку видавничої справи в Україні / Є. Шевченко // Економіка України. — 2005. — № 8. — С. 42–49.

7. Буряк С. Аналіз випуску друкованої продукції в 2007 році / С. Буряк // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 5. — С. 4–9.
8. Сіроженко В. Нові рекорди: основні статистичні показники російського книговидання в 2007 році / В. Сіроженко // Вісник Книжкової палати. — 2008. — № 3. — С. 12–18.
9. Дослідження ринку книжок в Україні. GfK Ukraine. Дослідження проведено з ініціативи Міжнародного фонду "Відродження" та the Fund for Central and East European Book Project (Amsterdam), за підтримки програми МАТРА Міністерства закордонних справ Нідерландів [Електронний ресурс]. — 16 січ. 2007 р. — Режим доступу : <http://www.irf.kiev.ua/ua/ini/bookproject/news/?doc:int=2722>.
10. Про державне замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб у 2008 році : постанова Кабінету Міністрів України від 17 квіт. 2007 р. № 443.
11. Семистяга Т. Видавничо-поліграфічна галузь України: динаміка й проблеми розвитку (2002–2004 роки) / Семистяга Тетяна // Друкарство. — 2005. — № 2. — С. 5–8.
12. Бюджетні гроші – у макулатуру! Або як Держкомтелерадіо підтримував суспільно необхідні "шедеври". Рахункова палата [Електронний ресурс]. — 1 берез. 2005 р. — Режим доступу : http://www.acrada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=303237&cat_id=502.
13. Про Державний бюджет України на 2005 рік : Закон України від 23 груд. 2004 р. №2285-IV.
14. Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 28 груд. 2007 р. № 107-VI.
15. Про Державну програму розвитку національного книговидання і преси на період до 2000 року : Указ Президента України від 28 лют. 1995 р. № 158/95.

УДК 005.915

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРУКТУРИ ЛІЗИНГОВОЇ КОМПАНІЇ

ГОРДІЄНКО Т., аспірант кафедри банківської справи КНТЕУ

Розвиток теорії та практики бюджетування сприяв активним дослідженням наукових проблем щодо формування фінансових структур на підприємствах і в банківських установах. Значний вклад у розв'язання цих питань внесли В. Гамаюнов [1], В. Хруцький [2], Б. Башилов, Д. Кислов [3], Є. Добровольський, Б. Карабанов, П. Боровков, Є. Глухов, Е. Бреслав [4] та ін. Однак проблеми формування фінансової структури лізингової компанії в економічній літературі майже не розглядалися.

Потрібно відзначити, що за останні два роки ринок лізингу в Україні значно активізувався [5], що обумовило потребу в підвищенні ефективності фінансового менеджменту лізингових компаній, важливою складовою якого є фінансове планування. Необхідною передумовою налагодження дієвої системи фінансового планування є формування фінансової структури лізингової компанії.

Фінансова структура – це система центрів фінансової відповідальності, які є структурними одиницями лізингової компанії, що об'єднані за певною ознакою: типом продуктів, групою клієнтів, видом витрат тощо. Центри фінансової відповідальності здатні впливати на фінансовий результат бізнес-одиниць і нести відповідальність за його досягнення.

Моделювання фінансової структури лізингової компанії має відбуватися у такій послідовності (рис. 1).

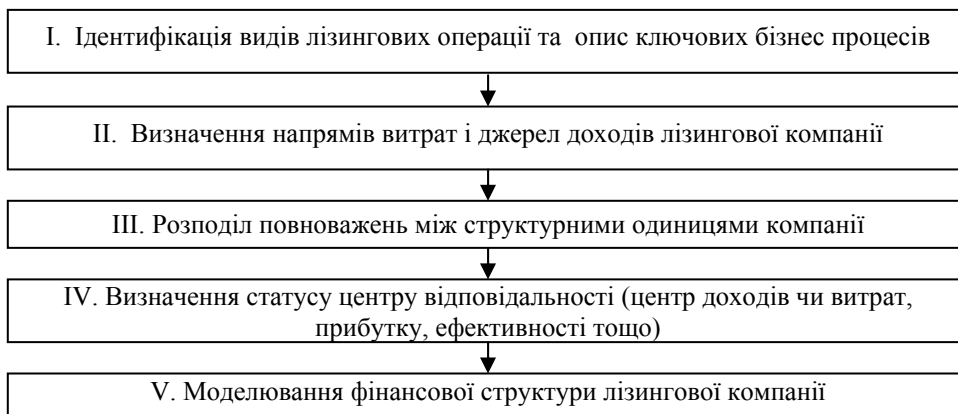

Рис. 1. Етапи формування фінансової структури лізингової компанії

Виокремлюють чотири основні підходи до формування фінансової структури лізингової компанії:

- за центрами фінансової відповідальності згідно з організаційною структурою;
- за центрами фінансового (бухгалтерського) обліку;
- за центрами управлінського обліку (продуктами, клієнтами, цільовими сегментами, проектами тощо);
- комбінований.

Фінансова структура за центрами фінансової відповідальності, згідно з організаційною структурою, є найбільш простою для впровадження. За таким підходом аналізуються цілі кожного з підрозділів лізингової компанії, які характеризуються ключовими фінансовими показниками, а також визначаються особи, відповідальні за їх досягнення. Це дозволяє значно підвищити ефективність діяльності компанії та спростити процедури моделювання складу і структури бюджетів.

Слід зауважити, що фінансова та організаційна структури значно відрізняються одна від одної:

- організаційна структура будується для відображення ієрархії структурних одиниць компанії на основі їх функціональної спеціалізації, фінансова структура відбиває ієрархію відповідальності за досягнення цільових фінансових показників;
- конструкція організаційної структури головним чином обумовлена кваліфікаційно-кадровими чинниками без урахування фінансових потоків лізингової компанії; водночас при побудові фінансової структури враховуються фінансово-економічні відносини всередині лізингової компанії;
- при побудові організаційної структури необхідно зважати на "людський фактор", а при моделюванні фінансової структури – на фінансово-економічні чинники.

Фінансова структура за центрами бухгалтерського обліку в лізингових компаніях України не відображає специфіки їх діяльності, оскільки бухгалтерський облік здійснюється за єдиними стандартами. Отже, доречно проектувати фінансову структуру лізингових компаній за центрами управлінського обліку, це дозволить отримати детальну інформацію про результативність діяльності бізнес-підрозділів, що сприятиме підвищенню ефективності управління лізинговою компанією.

За центрами управлінського обліку можна виділити два види фінансової структури, а саме: простий і прогресивний. За простим підходом виокремлюються центри доходів і витрат. Відповідно до прогресивного підходу здійснюється поділ центрів фінансової відповідальності на центри: доходу, витрат, прибутку, ефективності (венчур-центри) та інвестицій. Кожен центр має свій предмет відповідальності, авторська інтерпретація якого представлена у вигляді матриці (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця відповідальності центрів управлінського обліку лізингової компанії

Центри управлінського обліку	Предмет відповідальності				
	управління			забезпечення ефективності лізингової діяльності	управління активами/ пасивами, інвестиціями
	доходами	витратами	прибутком		
Доходів	+				
Витрат		+			
Прибутку	+	+	+		
Ефективності	+	+	+	+	
Інвестицій	+	+	+	+	+

Потрібно зауважити, що моделювання фінансової структури в лізингових компаніях має певну специфіку, зокрема у фінансовій структурі виробничих підприємств: *по-перше*, виділяються центри витрат, відповідальні за витрати на виробництво; *по-друге*, центри витрат розподіляються на центри управлінських витрат і центри нормативних витрат, які відповідають за дотримання нормативів витрат на виробництво продукції, робіт або послуг. У лізингових компаніях недоречно виділяти центри нормативних витрат, оскільки ці витрати визначаються лише за точками збуту (філіями, відділами продажів, відділами по роботі з клієнтами, сейлами, кредитними менеджерами), які є центрами доходів. Таким чином, спільними у фінансовій структурі лізингових компаній та підприємств є центри витрат, відповідальні за адміністративно-господарські витрати.

Рішення щодо вибору фінансової структури має залежати від рівня розвитку лізингової компанії, обсягів діяльності та розгалуженості її філійної мережі. Зокрема для незалежних лізингових компаній, що мають незначні обсяги продажів лізингових послуг і спеціалізуються на фінансовому лізингу, можна рекомендувати фінансову структуру, побудовану за простим підходом (табл. 2).

Таблиця 2

Фінансова структура лізингової компанії за простим підходом

Центри витрат	Центри доходів
Адміністративно-управлінський апарат	Відділ по роботі з клієнтами
Фінансово-аналітичний відділ	Відділ по роботі з клієнтами
Юридичний відділ	
Бухгалтерія	Кредитний менеджер
Відділ маркетингу	
Відділ кадрів	
Господарський відділ	Кредитний менеджер

Лізингові компанії, що спеціалізуються на оперативному лізингу, можуть мати у своєму розпорядженні склади для зберігання предметів лізингу, які виступають центрами витрат. Однак якщо лізингова компанія використовує їх не лише для власних потреб, а й здає в оренду, то склади можуть розглядатися і як центри доходів.

Для лізингових компаній з розгалуженою організаційною структурою доцільно використовувати прогресивний підхід до побудови фінансової структури (рис. 2).

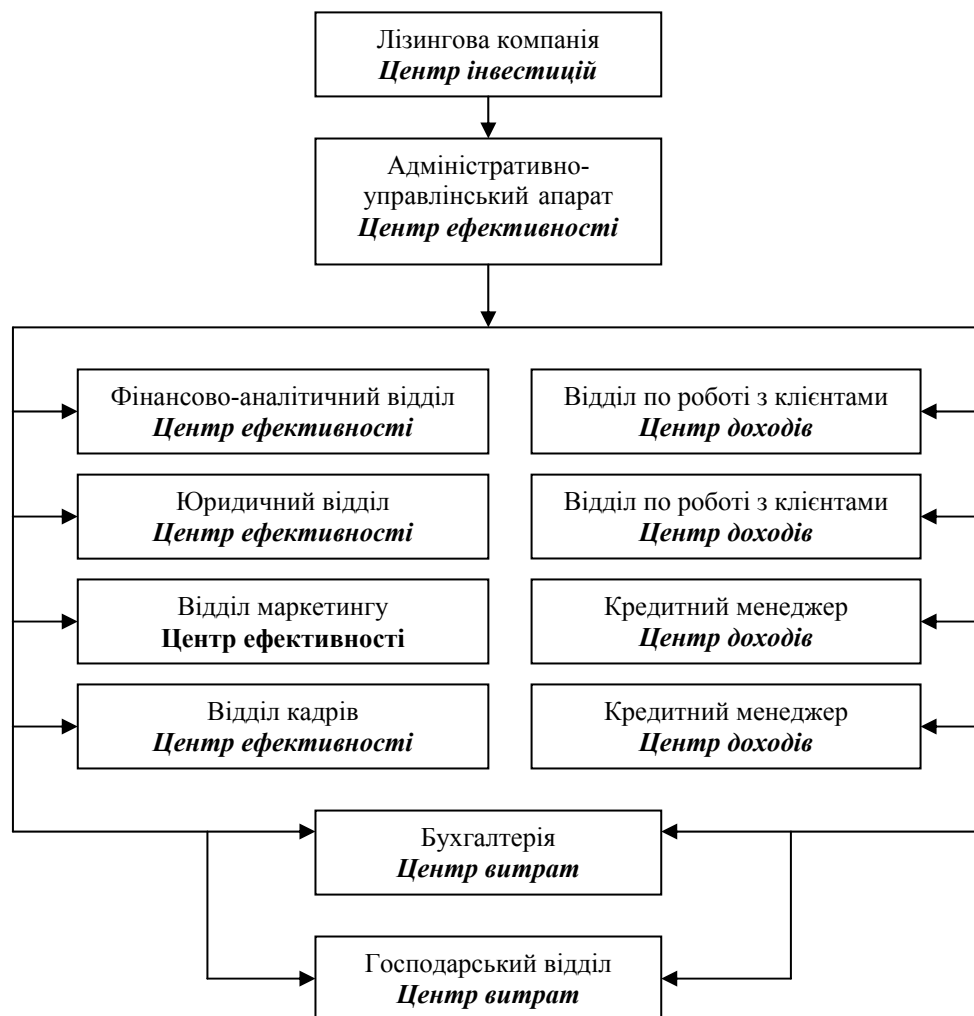

Рис. 2. Фінансова структура лізингової компанії за прогресивним підходом

Деякі з центрів відповідальності змінюють свій тип при прогресивному підході. Це пов'язано з тим, що аналізується не лише дохідність чи збитковість центру, а також його вплив на загальний прибуток лізингової компанії. Наприклад, за прогресивним підходом фінансово-аналітичний відділ набуває статусу центру ефективності. Обумовлено

це тим, що безпосередньо центр ефективності не приносить доходів, однак відповідає за фінансові результати окремих напрямів діяльності лізингової компанії. Аналогічно слід розглядати юридичний відділ, відповідальний за якість юридичного супроводження лізингової угоди, що опосередковано впливає на результати діяльності компанії. До того ж, цей відділ може надавати клієнту комплекс супутніх до лізингу послуг, що значно збільшує ціну лізингової угоди, і відповідно прибуток по ній.

Відділ маркетингу несе відповідальність за формування збалансованого продуктового портфеля, а також якість лізингових послуг завдяки спрощенню тих чи інших процедур їх надання, розробки комплексу супутніх послуг. Це слугує підставою для розгляду відділу маркетингу як центру ефективності. Відділ кадрів лізингової компанії здійснює підбір висококваліфікованого персоналу і може досягти значної економії на витратах щодо утримання персоналу та витратах, пов'язаних із підтримкою стандартів якості надання лізингових послуг, що відображається на прибутковості лізингової компанії.

Центрами ж витрат вважаються лише ті підрозділи, які ніяким чином не задіяні у процесі генерування доходів. До них належать функціональні підрозділи, що відповідають лише за адміністративні витрати (загальні корпоративні витрати, витрати на утримання персоналу відповідних підрозділів, основних засобів, офісного обладнання, на підтримку зв'язку, службові відрядження тощо).

Слід відзначити, що центр інформаційних технологій лізингової компанії може отримати статус центру ефективності у тому випадку, коли його діяльність спрямована не лише на обслуговування внутрішніх процесів, а й входить до складу лізингової послуги, збільшуючи її вартість. Наприклад, налагодження програмних продуктів на устаткуванні, що передається в лізинг.

Сама ж лізингова компанія виступає центром інвестицій, який має право керувати не лише оборотним капіталом, а й необоротними активами, зокрема здійснювати інвестиції. У такому випадку центр інвестицій контролює окупність інвестицій і відповідає за їх доцільність. До того ж лізингові компанії, що спеціалізуються на фінансовому та оперативному лізингу можуть мати у своїй структурі невеликі виробництва, ремонтні цехи, станції технічного обслуговування тощо, які за простим підходом необхідно розглядати як центри витрат. Наявність супутніх послуг завжди збільшує ціну лізингу, тим самим безпосередньо впливає на прибуток лізингової компанії, і відповідно має розглядатися як центр прибутку або центр ефективності.

Прогресивний підхід прийнятний і для лізингових компаній з розвинутою філійною мережею (рис. 3), де головний офіс компанії може розглядатися або як центр прибутку (у разі обслуговування клієнтів), або як центр ефективності, якщо займається лише адмі-

ніструванням процедур. Філії ж можуть набувати статусу центрів прибутків, коли вони відповідають за витратну та дохідну частину своєї діяльності, або центрів витрат, коли новостворена філія упродовж встановленого часу не приносить дохід до настання періоду окупності або у разі, коли філія створювалась не з метою отримання прибутку, а для вирішення певних стратегічних цілей (наприклад, завойовування нового сегмента ринку).

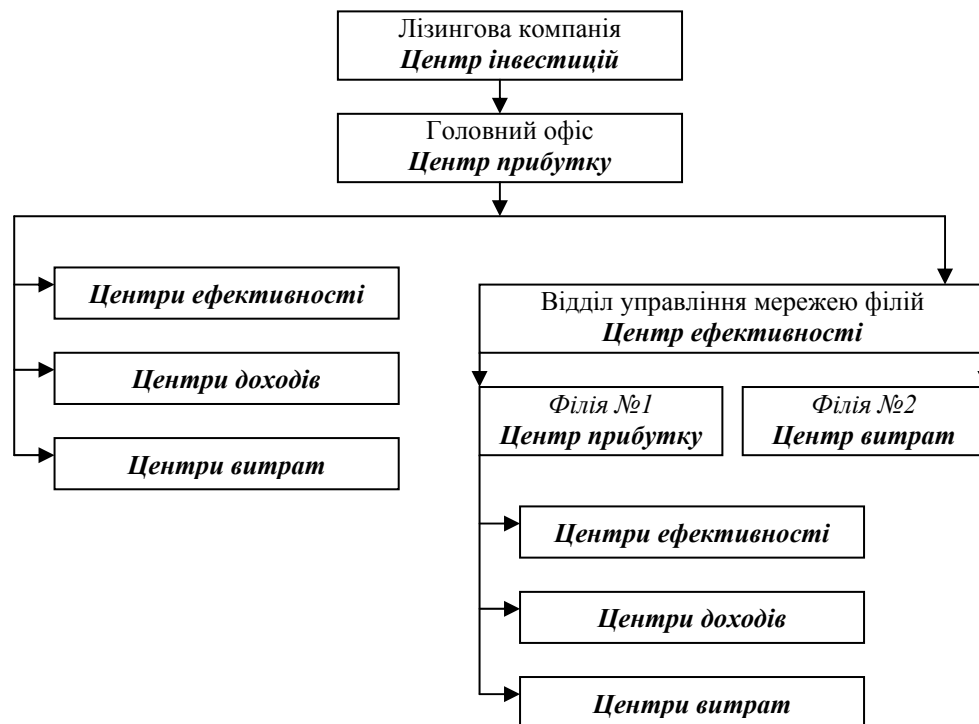

Рис. 3. Фінансова структура багатфілійної лізингової компанії за прогресивним підходом

Прогресивний підхід доцільно використовувати також кептивним лізинговим компаніям. Обумовлено це тим, що такі компанії вже входять до багаторівневої фінансової структури, побудованої за прогресивним підходом (рис. 4). Особливість фінансової структури кептивної лізингової компанії полягає в тому, що материнська компанія (банк, фінансово-промислова група (ФГП) тощо) виступає центром інвестицій, а лізингова компанія – центром ефективності. До того ж, будуючи фінансову структуру за таким підходом можна отримати інформацію щодо ефективності інвестування коштів і джерел прибутків, що спрощує процедури прийняття рішень стосовно розвитку лізингової компанії.

Лізингові компанії можуть формувати фінансову структуру за проектами, що доцільно лише в компаніях з широкою диверсифікацією продуктового ряду, коли кожен лізинговий продукт має специфічні

характеристики. Більшість же сучасних вітчизняних компаній пропонують типовий асортимент лізингових продуктів, що не дозволяє використовувати цей принцип.

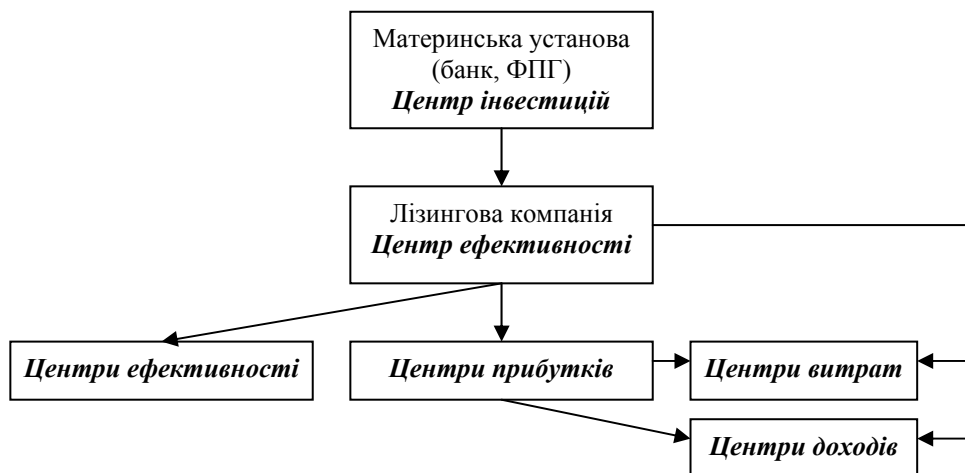

Рис. 4. Фінансова структура кептивної лізингової компанії за прогресивним підходом

Із розвитком лізингу, його видів і форм, підвищенням кваліфікаційного рівня персоналу та диверсифікацією клієнтської бази найбільш перспективним варіантом видається розробка фінансової структури за комбінованим підходом. Відповідно до нього фінансова структура може набувати вигляду матриці, по горизонталі якої будуть представлені лізингові проекти (типи лізингових продуктів), а по вертикалі – центри фінансової відповідальності, що задіяні в управлінні ними. Слід зауважити, що прогресивний підхід об’єднує переваги фінансової структури за центрами відповідальності та проектами.

Отже, на основі формування ефективної фінансової структури лізингова компанія може:

- ідентифікувати внесок кожної бізнес-одиниці (підрозділу, регіональної установи, точки збуту, проекту, лізингової послуги, групи клієнтів) у загальний фінансовий результат;
- проводити декомпозиційний аналіз продуктивності бізнес-одиниць не лише в межах одного типу (наприклад, за продуктами), а й у розрізі декількох вимірів (наприклад, продукти – проекти – точки збуту);
- спростити процедури прийняття рішень щодо необхідності та обсягів фінансування кожного з центрів фінансової відповідальності.

Однак для одержання цих переваг лізингова компанія повинна розробити концепцію формування фінансової структури; визначити критерії, адекватні особливостям її діяльності; спрогнозувати резуль-

тати від впровадження фінансової структури, а також навчити співробітників шляхом організації тренінгів та ін. Фінансова структура, адекватна особливостям лізингової компанії, є ефективним інструментом для налагодження в лізингових компаніях фінансового планування та бюджетування, а саме: створення оперативної системи фінансового планування лізингової компанії за центрами відповідальності, що дозволить досягати поставлених цілей шляхом найбільш ефективного використання фінансових ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Хруцкий В. Е.* Внутрифирменное бюджетирование / В. Е. Хруцкий, В. В. Гамаюнов. — М. : Финансы и статистика, 2008. — 464 с.
2. *Хруцкий В. Е.* Системы бюджетирования. Семь шагов по эффективной постановке бюджетирования / В. Е. Хруцкий, Р. В. Хруцкий. — М. : Финансы и статистика, 2007. — 176 с.
3. *Кислов Д.* Составление финансовых планов: методы и ошибки / Д. Кислов, Б. Башилов. — М. : Вершина, 2006. — 384 с.
4. *Бюджетирование шаг за шагом* / Е. Добровольский, Б. Карabanов, П. Боровков и др. — СПб. : Питер, 2008. — 448 с.
5. *Експрес* результати дослідження ринку лізингу України. 2008 рік. — Режим доступу : <http://www.leasing.org.ua/ua/news/?pid=1222>.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОЧУБЕЙ Д., здобувач кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ

У процесі функціонування логістична система торговельного підприємства перетворює вхідний логістичний потік у певний набір результатів логістичної діяльності на виході системи. Результати логістичної діяльності торговельних підприємств характеризують рівень розробки логістичних стратегій, а також результативність реалізації цих стратегій на операційному рівні логістичної системи.

© Кочубей Д., 2009

ВІСНИК КНТЕУ 4/2009

59

Визначення ефективності логістичної діяльності торговельних підприємств є одним із ключових завдань як для дослідження поточного стану логістичної системи, так і для формування логістичної стратегії торговельного підприємства. Важливе значення дослідження ефективності як з наукової, так і з практичної точки зору полягає у формуванні дієвої сукупності індикаторів стану логістичної системи. Така сукупність індикаторів необхідна торговельним підприємствам для побудови механізмів управлінських впливів на елементи логістичних систем.

Ефективність логістичних систем досліджували такі науковці, як М. Кристофер [1], Л. Міротін [2], О. Мороз [3], Ю. Пономарьова [4], Д. Уотерс [5], Л. Фролова [6] та ін. Однак залишились дискусійні питання як у трактуванні ефективності функціонування логістичної системи підприємства, так і в оцінці саме ефективності.

У першу чергу необхідно визначити сутність ефективності логістичної системи. На думку Л. Міротіна та И. Ташбаєва, ефективність логістичної системи це "співвідношення між заданим (цільовим) показником результату функціонування системи й фактично реалізованим" [2, с. 471], тобто ступінь фактичного досягнення результату логістичної діяльності. Автори запропонували інтегральний критерій оптимальності або критерій мінімуму загальних витрат логістичної системи з урахуванням якості обслуговування споживачів. Вони рекомендують проводити розрахунок різних варіантів обслуговування замовлень споживачів з метою визначення максимальної ефективності функціонування логістичної системи підприємства [2, с. 80–81].

Багато науковців основним критерієм ефективності логістичної системи вважають мінімізацію логістичних витрат. Цей підхід, безумовно, вкрай важливий в сучасних умовах, але, розглядаючи питання мінімізації витрат, іншим критерієм ефективності управління логістичною діяльністю є забезпечення необхідного рівня логістичного сервісу. Про це наголошує М. Кристофер, адже така умова ефективності логістичної системи вважається необхідною [1].

Ефективність логістичної системи Ю. Пономарьова визначає таким чином: "показник (або система показників), який характеризує рівень якості функціонування логістичної системи за заданого рівня загальних логістичних витрат" [4, с. 205]. При оцінці автор пропонує використовувати витрати, задоволення споживачів (якість), час, активи. Витрати виражаються "або загальною грошовою сумою витрат, або грошовою сумою з розрахунку на одиницю продукції (питомі витрати), або часткою в обсязі продажів". Задоволення споживачів (якість) характеризують "здатність фірми досягти повного задоволення запитів своїх клієнтів". Часові показники характеризують можливість підприємства швидко реагувати на запити споживачів. Основними часовими показниками є: тривалість виробничого циклу від замов-

лення на поставку ресурсів до випуску готового продукту, час реакції ланцюга постачань, виконання виробничого плану. Активи оцінюють ефективність використання капіталу, що проінвестований у інфраструктуру та обладнання, обігового капіталу, що "заморожений" у товарних запасах. Оцінка активів показує швидкість обороту обігових коштів (зокрема запасів) та окупність основних засобів [4, с. 205].

За даними досліджень Ю. Пономарьової, величина ефективності логістичного ланцюга здебільшого становить менше ніж 10 %. Автор зазначає, що "для підвищення показника ефективності, насамперед, необхідно домогтися всебічного розуміння аналізованих логістичних процесів і скоротити час, що не збільшує цінність" [4, с. 40]. Наведені логістичні показники не мають великого значення, якщо вони не застосовуються для порівняння з певними стандартами.

Д. Уотерс [5] вважає, що такими стандартами можуть бути абсолютні стандарти (найкращі можливі результати, ідеальні результати діяльності), цільові стандарти, (цільові показники, що встановлюються через систему цілей підприємства та вважаються підприємством реальними та досяжними); минулі стандарти (найкращі показники діяльності, що були отримані в минулому у подібних до поточних умовах), стандарти конкурентів (найкращі показники по ринку, так звані "кращі практики").

На думку Л. Фролової, "balanced scorecard (BSC-модель) являє собою інтегрований набір фінансових і нефінансових показників, які дозволяють оцінити діяльність підприємства з виділенням чотирьох напрямів, а саме, взаємовідносин з клієнтами, внутрішніх процесів діяльності, фінансів, інновацій розвитку та підготовки товарів" [6, с. 93]. Система BSC пов'язує нефінансові показники стратегічного та операційного рівня діяльності з фінансовими показниками, та, що найбільш важливо, з бізнес-процесами, що забезпечують логістичний сервіс споживачам. BSC-модель виступає інструментом системи управління. Ця модель орієнтує менеджмент "на адекватний стратегічний розвиток, який на відміну від традиційного управління зосереджений переважно на фінансових показниках" [6, с. 94]. Система збалансованих показників дає можливість розширити інформаційні можливості управління, шляхом застосування нефінансових показників при оцінці результатів діяльності підприємства.

Ще одним підходом до визначення ефективності логістичної системи є концепція "діаграм збалансованих переваг", запропонована М. Кристофером. За цією концепцією логістична система досліджується за допомогою ключових показників ефективності (як фінансових, так і нефінансових), які надають можливість застосувати найбільш досконалі та доречні засоби досягнення цілей. Якщо порівняти цю методику з методиками, що використовують традиційні показники (тільки фінансові показники, показники витрат), можна

відзначити, що підприємство отримує значно більше індикаторів стану логістичної системи та більш точних важелів впливу на досягнення цілей логістичної діяльності. Цей підхід дає можливість більш гнучкої та точної ідентифікації стану логістичної системи, а також такі системи "легко трансформуються в стратегії управління логістикою та ланцюгами постачань. Якщо вдається знайти показники ефективності, що мають безпосереднє відношення до досягнення стратегічних цілей, то тоді ці параметри можуть стати основою для розробки більш докладної схеми одержання переваг, ніж при використанні традиційних підходів" [1, с. 143].

Для побудови діаграми збалансованих переваг здійснюється чотириступеневе визначення [1, с. 144]:

- стратегії управління логістичним ланцюгом і ланцюгом постачань;
- реально вимірюваних параметрів досягнутого успіху;
- процесів, що впливають на кінцеві результати;
- основних факторів, що забезпечують ефективність цих процесів.

У наведеній схемі, передбачає М. Кристофер, трьома основними проявами успіху є якість, швидкість і мінімізація витрат. Він вважає, що така система трьох взаємопов'язаних цілей має універсальне застосування. Крім того, автор зазначає, що "ці цілі мають велике значення тому, що поєднують у собі оцінки ефективності з погляду уявлення покупця про якість із внутрішніми показниками використання ресурсів та активів".

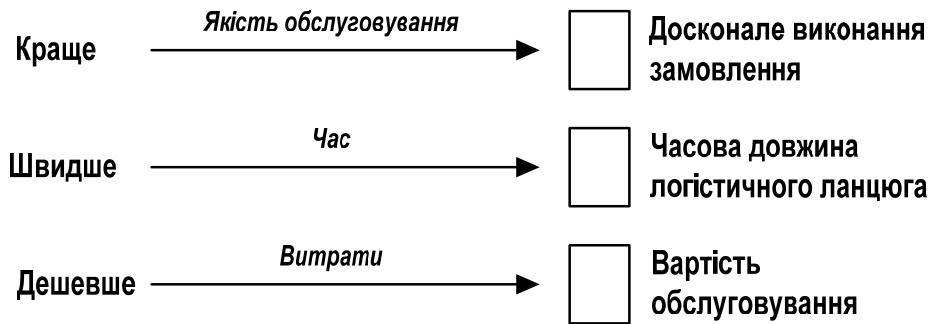
Автор цієї концепції наголошує, що після проведення таких вимірів увагу менеджменту буде спрямовано на розв'язання ключових проблем. При цьому віддається вкрай важлива роль контрольного порівняння показників. М. Кристофер зазначає, що "насамперед воно дозволяє визначити, у чому полягає поточна найкраща практика, а потім допомагає спрямувати зусилля на пошук можливих шляхів перетворення процесів і подальшого керування ними з метою досягнення переваги в цих ключових показниках конкурентоспроможності".

Отже, для визначення показників оцінки ефективності логістичної діяльності доцільно використовувати фінансові показники логістичної діяльності, зокрема логістичні витрати, а також техніко-експлуатаційні, часові та інші показники. Будь-яка оцінка ефективності має проводитись у порівнянні з визначеними цільовими показниками, які закріплюються на стратегічному рівні у загальнокорпоративній і логістичній стратегії та мають обґрунтоване значення.

Одним із найбільш перспективних і практично важливих напрямів розвитку методології дослідження ефективності логістичної діяльності підприємств є включення до системи оцінок не тільки показників виконання логістичних функцій, а й показників ефектив-

ності логістичних процесів. Для формування показника ефективності логістичних бізнес-процесів можна скористатися моделлю, запропонованою М. Кристофером – діаграмою збалансованих переваг логістичної діяльності [1, с. 144].

Схема концепції оцінки ефективності логістичної діяльності, що має орієнтацію на покупця і на процеси в логістичному ланцюзі, наведена на *рисунок*.

Ця модель найбільше підходить для оцінки ефективності логістичного процесу, адже вона:

- розроблена для логістичної системи, а модель збалансованих показників призначена, переважно, для оцінки діяльності підприємства в цілому;
- ураховує фінансові та нефінансові показники логістичної діяльності торговельного підприємства;
- чітко виділяє ключові фактори успіху при реалізації логістичних стратегій: сервіс (якість обслуговування споживача), час (швидкість доставки товару в потрібне місце) та витрати.

Для того, щоб скористатись ідеєю діаграми збалансованих переваг для оцінки ефективності логістичних бізнес-процесів, необхідно для кожного з ключових показників ефективності ввести певний коефіцієнт. Цей коефіцієнт повинен відповідати таким вимогам:

- вираховуватись із доступних на відповідному рівні управління даних, що можуть бути виміряні за певний період;
- відображати рівень показника, що вимірюється відносно заданого стандарту;
- усі коефіцієнти ефективності повинні мати однакові одиниці виміру або бути безрозмірними, це дозволить отримати шляхом множення загальний показник ефективності.

Отже, необхідно уточнити сутність кожного ключового фактору ефективності з діаграми збалансованих переваг для застосування їх у оцінці логістичних бізнес-процесів.

Першим ключовим фактором ефективності є якість обслуговування, що забезпечує досконале виконання замовлення. З позицій процесного управління, для забезпечення досконалого виконання замовлення необхідним і достатнім є виконання всіх операцій, що входять у процес із рівнем помилок не нижче визначеного. Якщо всі операції, з яких складається бізнес-процес, будуть виконані з мінімальним рівнем помилок, то і якість виконаного замовлення буде відповідати стандарту. Цей підхід відповідає положенням чинного стандарту ДСТУ ISO 9001-2001, яким регулюються системи управління якістю [7]. Отже, для визначення рівня якості обслуговування в цій методиці пропонується використовувати вимірювання фактичного рівня якості виконання логістичних операцій, а для прогнозного рівня якості обслуговування – ймовірність досягнення заданого рівня точності виконання логістичних операцій.

Другим ключовим фактором ефективності збалансованих переваг є час, що визначає тривалість логістичного ланцюга торговельного підприємства. Для оцінки ефективності логістичного бізнес-процесу за часом пропонується використати величину фонду робочого часу на виконання операцій. Ця величина є сумою всіх операцій, що виконуються у бізнес-процесі всіма виконавцями та вимірюється у людино-годинах.

Третім ключовим фактором ефективності є логістичні витрати. Для оцінки ефективності логістичного бізнес-процесу пропонується зіставити фактичний та бюджетний рівень логістичних витрат.

Щоб урахувати взаємний вплив трьох ключових факторів ефективності, слід представити загальну ефективність логістичного бізнес-процесу як добуток значень показників ефективності за кожним з цих факторів. Отже, ефективність логістичних бізнес-процесів можна визначити таким чином:

$$E_{лн} = K_m \cdot K_ч \cdot K_в, \quad (1)$$

де $E_{лн}$ – ефективність окремого логістичного бізнес-процесу;

K_m – коефіцієнт точності виконання операцій, що характеризує рівень помилок відносно загальної кількості виконаних за визначений період операцій процесу;

$K_ч$ – коефіцієнт часової тривалості логістичного бізнес-процесу, що ілюструє фактичну тривалість логістичного бізнес-процесу відносно розрахункової тривалості;

$K_в$ – коефіцієнт виконання бюджету логістичних витрат бізнес-процесу, який характеризує відношення рівня фактичних логістичних витрат до рівня витрат, закладених у бюджеті даного бізнес-процесу.

Значення коефіцієнтів K_m , $K_ч$ та $K_в$ можуть бути як нижчими, до-рівнювати або вищими за одиницю. Якщо значення коефіцієнтів K_m , $K_в$

та K_c дорівнюють одиниці, це означає, що фактичні, якісні та часові параметри процесу відповідають стандарту. Значення коефіцієнтів K_m , K_g та K_c більші за одиницю свідчать про виконання логістичних операцій бізнес-процесу з меншим ніж допустимий рівнем помилок, меншою сумарною тривалістю операцій та нижчими витратами. У разі коли значення коефіцієнтів нижчі за 1, існує перевищення фактичного рівня помилок, часу та витрат над нормативними (стандартними) значеннями бізнес-процесу.

Коефіцієнт точності виконання операцій (K_m) визначається за формулою:

$$K_m = \frac{1 - (\sum_{i=1}^n O_{ном.i}) / n}{R_{обс}}, \quad (2)$$

де $O_{ном.i}$ – кількість помилок в i -тій операції, одиниць;

$R_{обс}$ – стандартний (нормативний) допустимий рівень помилок у бізнес-процесі;

n – кількість виконаних за період операцій, одиниць.

Коефіцієнт часової тривалості логістичного бізнес-процесу (K_c) визначається за формулою:

$$K_c = \frac{\left(\sum_{i=1}^m T_{станд.i} \right) \cdot C_{пл}}{\sum_{i=1}^m T_{факт.i}}, \quad (3)$$

де $T_{станд.i}$ – нормативна тривалість i -тої операції, годин;

$T_{факт.i}$ – фактична тривалість i -тої операції, годин;

$C_{пл}$ – відхилення від визначеного обсягу матеріального потоку;

m – кількість виконаних за період операцій, одиниць.

Коефіцієнт виконання бюджету логістичних витрат (K_g) визначається за формулою:

$$K_g = \frac{B_{бюдж} \cdot C_{пл}}{B_{факт}}, \quad (4)$$

де $B_{бюдж}$ – бюджет логістичних витрат бізнес-процесу, грн;

$B_{факт}$ – фактичний рівень логістичних витрат бізнес-процесу за період, грн.

У розгорнутому вигляді формула 1 з урахуванням формул 2–4 має такий вигляд:

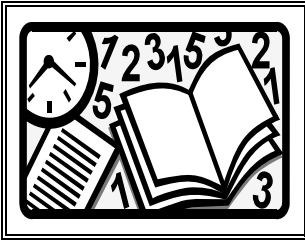
$$E_{лн} = \frac{1 - \left(\sum_{i=1}^n O_{ном.i} \right) / n}{R_{обс}} \cdot \left(\frac{\sum_{i=1}^m T_{станд.i}}{\sum_{i=1}^m T_{факт.i}} \right) \cdot C_{пл} \cdot \frac{V_{бюдж} \cdot C_{пл}}{V_{факт}} \quad (5)$$

Запропонована методика, яка формалізує модель діаграми збалансованих переваг з урахуванням специфіки логістичних бізнес-процесів, дає можливість: оцінити ефективність логістичної системи з позиції процесного підходу до управління логістичною діяльністю; використати для розрахунку доступні для підприємства дані.

Розвиток запропонованого підходу потребує подальшого дослідження питання оцінки логістичних витрат у розрізі бізнес-процесу, формування бюджету витрат логістичного бізнес-процесу та уточнення впливу різних складових логістичних витрат на загальну ефективність логістичної діяльності торговельних підприємств. З іншого боку, перспективним напрямом є формування прогностичної моделі ефективності логістичної діяльності з позицій управління логістичними бізнес-процесами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Кристофер М.* Логистика и управление цепочками поставок / М. Кристофер ; под общ. ред. В. С. Лукинского. — СПб. : Питер, 2004. — 316 с.: ил. — (Серия "Теория и практика менеджмента").
2. *Миротин Л. Б.* Эффективная логистика / Л. Б. Миротин, Б. Э. Ташбаев, О. Г. Порошина. — М. : "Экзамен", 2002. — 160 с.
3. *Мороз О. В.* Системні фактори ефективності логістичної концепції постачання на підприємствах : монографія / О. В. Мороз, О. В. Музика. — Вінниця : Універсум-Вінниця, 2007. — 165 с.
4. *Пономарьова Ю. В.* Логистика : навч. посіб. / Ю. В. Пономарьова. — Вид. 2-ге., перероб. та доп. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 328 с.
5. *Уотерс Д.* Логистика. Управление цепью поставок / Д. Уотерс ; пер. с англ. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 503 с. — (Серия "Зарубежный учебник").
6. *Фролова Л. В.* Механізм логістичного управління торговельним підприємством : монографія / Л. В. Фролова. — Донецьк : ДонДУЕТ ім. М. Туган-Барановського, 2005. — 322 с.
7. *ДСТУ ISO 9000—2001.* Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001: 2000, IDT) [надано чинності наказом Держстандарту України від 27 черв. 2001 р. № 317]. — К. : Держстандарт України, 2001. — 25 с.

УДК: 519.86:330.46

**НЕПАРАМЕТРИЧНА ОЦІНКА МОДЕЛІ
ПРОЦЕСУ ЖИТТЯ (ІСНУВАННЯ)
НА ОСНОВІ ПОПЕРЕЧНИХ ДАНИХ**

НАКВАСЮК Н., аспірант Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника

Оцінка моделі життя (існування) ґрунтується на використанні даних тільки однієї сукупності. Однак цей підхід, хоч і має відноситися до одного процесу, інколи, за змінних умов, потребує дослідження різних процесів. Це порушує такий постулат, як однорідність умов, що важливий при дослідженні багатьох процесів.

На протигагу аналізу сукупності, поперечний аналіз дає можливість спостерігати умови впливу різноманітних економічних, суспільних, епідеміологічних, кліматичних чинників, що діють у певному календарному році (за виключенням короткотривалих процесів).

1. ДОСЛІДЖЕННЯ І ПОПЕРЕЧНІ ДАНІ

При проектуванні поперечних досліджень, потрібно розпочати з визначення групи дослідження, тобто ідентифікованих осіб (чи інших об'єктів), на прикладі яких досліджується процес. Прикладом такої групи може бути все населення якоїсь держави чи виділеної адміністративної одиниці, наприклад, міста чи області.

При поперечному дослідженні потрібно чітко обирати *період спостереження*. На початку цього періоду є багато одиниць, які вже належать до групи дослідження. Інші одиниці долучаються до групи в ході досліджуваного періоду, окремі одиниці можуть уникнути спостереження, не зазнавши події. Такий рух *до-і-із* в ході періоду спостереження називається *міграцією*, вона типова для так званих "відкритих популяцій".

Поперечне дослідження надає інформацію про чисельність групи на початку періоду спостереження, а також про кількість об'єктів, що

зазнали події в цей період, незважаючи на те, в який момент спостереження вони увійшли до групи. Ці дані часто називають *поперечними, поточними, обліковими даними* або *даними перепису*. Вони віддзеркалюють точні короткі фази процесу. Через відповідну класифікацію та маніпулювання даними, тобто кількістю об'єктів, що зазнали події, можна здійснити оцінку потрібних величин. Вагомою перевагою поперечного дослідження є можливість опертися, при оцінці, на попередній досвід групи, особливо, коли час до події є довгий. Потрібно зауважити, що дані поперечних досліджень можуть бути так перетворені, що уподібнюються до даних сукупності, хоча з самої природи спостереження випливає, що вони відносяться до різних сукупностей.

Дані перепису охоплюють *розклад актуального часу тривання* (наприклад, вік, стаж роботи) в окресленому моменті (наприклад, на початок календарного року) всіх актуально існуючих одиниць досліджуваної популяції та *розклад скінченого тривання* цих одиниць, що покинули групу в окресленому відрізку календарного часу (наприклад, вік у момент смерті, стаж роботи на час звільнення). Типове розміщення даних перепису про процес існування представлено у таблиці.

Відрізки часу тривання	Діапазон відрізка	Кількість об'єктів, що зазнали події	Кількість об'єктів, під час тривання		
			початок періоду	кінець періоду	середина періоду
$(x_r, x_{r+1}]$	c_r	D_r	P_r^z	P_r^{z+1}	P_r
x_0-x_1	c_0	D_0	P_0^z	P_0^{z+1}	P_0
x_1-x_2	c_1	D_1	P_1^z	P_1^{z+1}	P_1
...
x_w	c_w	D_w	P_w^z	P_w^{z+1}	P_w
Разом	C	D	P^z	P^{z+1}	P

Прийняті позначення: D – кількість об'єктів, які зазнають події в певний період календарного часу; P – кількість об'єктів, що існують в окреслений момент календарного часу. Незважаючи на це, спостереження стосуються одного уточненого календарного періоду, найчастіше року, з чітко окресленим початковим та кінцевим моментом. Для них прийнято позначення: z (верхній індекс) для окреслення початку періоду та $z+1$ – на позначення кінця періоду, який одночасно виступає початком наступного періоду. Діапазон інтервалу часу тривання – c . Якщо інтервали часу тривання є одиничними (наприклад, річні), то позначатимемо їх як $(x, x+1)$ і символ x буде виступати у ролі індексу. Якщо інтервали часу тривання могли б мати різний діапазон, то найкраще щоб ширші інтервали були цілими величинами основного

(одиночного) інтервалу. Для опрацювання емпіричних даних, інтервали трактуємо як правосторонньо закриті.

В окремих випадках типове розміщення даних перепису, подане у таблиці, може бути недостатнім. Часто потрібні детальні дані про кількість об'єктів, які зазнають події (які покидають групу дослідження) в даному календарному періоді. Найкраще поділяти пов'язану кількість таких фактів (D_x), які виступають в одиночному періоді часу тривання на ті, які є частиною об'єктів, що належать до даної групи часу тривання на початковому етапі періоду дослідження (${}_{\delta}D_x^z$), а також на ті, що залишилися, які будуть частиною об'єктів, що увійшли до цієї групи часу тривання в ході періоду дослідження (${}_{\alpha}D_x^z$). Сутність цієї деталізації можна представити у графічній формі на секторі діаграми Лексиса, що ілюструє одночасно відношення між даними сукупності та даними перепису [1].

Кінцевою метою цієї процедури є поєднання частин об'єктів, які зазнали події у двох інтервалах часу тривання, щоб отримати величини таких фактів у даному календарному році, але які відносяться до однієї сукупності:

$${}_{\delta}D_x^z + {}_{\alpha}D_{x+1}^z, \quad \text{для } x = 0, 1, \dots, w. \quad (1)$$

Така процедура наближає систему даних перепису до системи даних сукупності, будь-які отримані в такий спосіб суми не є рівні величинам d_i виходів з сукупності в окреслених інтервалах часу тривання (t_i, t_{i+1}). Величини d_i в аналізі сукупності стосуються двох досліджуваних періодів, а саме:

$$d_i = d_x = {}_{\alpha}D_x^z + {}_{\delta}D_x^{z+1}, \quad \text{для } x = 0, 1, \dots, w. \quad (2)$$

Обидві суми (1) і (2) відносяться до однієї сукупності й використовуються для побудови загально корисних співчинників.

Потрібно зауважити, що класифікація фактів настання події об'єктами відповідно до сукупності дозволяє окреслити кількість об'єктів, які в даному періоді дослідження досягають часу тривання x , що неможливо визначити на основі типової системи даних перепису, які представляє таблиця. Розділивши факти на частини ${}_{\alpha}D$ і ${}_{\delta}D$, достатньо буде утворити суми $P_x^{z+1} + {}_{\alpha}D_x^z$ чи різницю $P_x^z - {}_{\delta}D_x^z$ ($x=0, 1, \dots, w$) при цьому $P_x^z - {}_{\delta}D_x^z = P_{x+1}^{z+1} + {}_{\alpha}D_{x+1}^z$. Отримані суми чи різниці відповідають в аналізі сукупності величинам $l_i = l_x$ об'єктів, що доживають в окресленому періоді тривання (на початку інтервалу часу тривання). В обговорюваному випадку розмежування об'єктів, що зазнали події ${}_{\alpha}D$ і ${}_{\delta}D$ практично не становить труднощів. Вистачить вихідних даних перепису у відношенні як у таблиці для річних

інтервалів часу тривання і додатково потрібна інформація про вихідну кількість когорти даного року l_0 . Потрібні величини ${}_aD$ і ${}_sD$ отримаємо з вирахування, наприклад, ${}_sD_0^z = l_0 - P_0^{z+1}$; ${}_sD_0^z = D_0^z - \alpha D_0^z$; ${}_sD_1^z = (P_0^z - P_1^{z+1}) - {}_sD_0^z$ і т.д.

Спираючись на дані перепису та їх деталі, можна визначити певні співчинники, що мають велике значення при дискретній оцінці функцій теорії ймовірності процесу існування:

- частковий коефіцієнт подій:

$$m_x = \frac{D_x^z}{\frac{1}{2}(P_x^z + P_x^{z+1})} = \frac{D_x^z}{P_x^z}; \quad (3)$$

- перехідний коефіцієнт подій:

$$w_x = \frac{{}_sD_x^z + \alpha D_{x+1}^z}{P_x^z} = \frac{P_x^z - P_{x+1}^{z+1}}{P_x^z}; \quad (4)$$

- коефіцієнт подій сукупності:

$$z_x = \frac{{}_sD_x^z + \alpha D_{x+1}^z}{\frac{1}{2}(P_x^z + P_{x+1}^{z+1})} = \frac{P_x^z - P_{x+1}^{z+1}}{\frac{1}{2}(P_x^z + P_{x+1}^{z+1})}; \quad (5)$$

- умовна ймовірність настання події:

$$q_x = \frac{{}_sD_x^z + \alpha D_{x+1}^z}{l_x^z} = \frac{{}_sD_x^z + \alpha D_{x+1}^z}{P_{x-1}^z - {}_sD_{x-1}^z}. \quad (6)$$

Подані приклади можна узагальнити для довільних інтервалів часу тривання (x_r, x_{r+1}) . У демографічному підході до оцінки моделі існування звичайна кількість смертей і живих осіб розміщується в річних інтервалах віку, але інколи також в інтервалах більших, ніж рік, зазвичай 5-ти річні.

2. ЧАСТКОВИЙ КОЕФІЦІЄНТ ПОДІЙ ЯК ОЦІНКА ІНТЕНСИВНОСТІ ПРОЦЕСУ

Частковий коефіцієнт подій (3), узагальнений для довільного інтервалу часу тривання $c_r = x_{r+1} - x_r$, має вигляд: $m_r = \frac{D_r}{P_r}$, для $r = 0, 1, \dots, w$, оминаючи верхній індекс, що означає календарний період, якого власне і стосується коефіцієнт.

При умові, що кількість об'єктів, які існують протягом цілого досліджуваного періоду в даному інтервалі часу тривання (x_r, x_{r+1}) є

сталою і становить P_r , а також, що кожен об'єкт у такій самій мірі піддається настанню події, частковий коефіцієнт подій m_r є оцінкою найбільшої ймовірності сталої інтенсивності процесу λ_r . Кількість фактів настання події D_r у досліджуваному періоді є випадковою величиною, крім того маємо справу зі схемою зворотної вибірки D_r серед P_r об'єктів, що при прийнятих умовах змінної D_r , мають біноміальний розклад:

$$D_r \sim \text{bin}\{n = P_r; q_r = 1 - \exp(-\lambda_r)\},$$

де q_r – ймовірність настання події (що виражає згадувану вище сталу схильність) у досліджуваному періоді.

Якщо ймовірність q_r є малою, то при $P_r \rightarrow \infty$ (практично для досить великих P_r) біноміальне рівняння збігається з рівнянням Пуассона з параметром $P_r\{1 - \exp(-\lambda_r)\} \approx P_r\lambda_r$. Разом з тим кількість фактів настання події D_r описується рівнянням Пуассона:

$$\text{Poisson}(D_r; P_r\lambda_r) = \frac{(P_r\lambda_r)^{D_r} \exp(-P_r\lambda_r)}{D_r!}.$$

Щоб визначити оператор невеликої величини λ_r , скористаємося функцією достовірності, яка для одного спостереження D_r має такий же вигляд, як наведена вище функція, але є вже функцією параметру λ_r . Шуканий оператор є розв'язком рівняння:

$$\frac{d \ln L}{d \lambda_r} = \frac{d}{d \lambda_r} [D_r \ln P_r + D_r \ln \lambda_r - P_r \lambda_r - \ln(D_r!)] = 0, \quad (10)$$

і має вигляд:

$$\lambda_r = \frac{D_r}{P_r} = m_r. \quad (11)$$

Дисперсію оператора m сталої інтенсивності процесу знаходимо з другої похідної логарифму функції достовірності $1/D^2(m_r) = -d^2 \ln L / d \lambda_r^2$, що дає:

$$D^2(m_r) = \frac{\lambda_r}{P_r}, \quad (12)$$

і відповідає дисперсії, отриманій просто з рівняння Пуассона. Очікування цієї дисперсії отримуємо з рівняння:

$$S^2(m_r) = \frac{m_r}{P_r} = \frac{m_r^2}{D_r} \quad (13)$$

Концепція часткового коефіцієнта подій, трохи відома у демографічних застосуваннях, не є досить чіткою та зрозумілою. Згідно з обов'язковою формулою, потрібно встановити кількість об'єктів, що зазнають події у даному інтервалі часу тривання та віднести її до середньої кількості об'єктів, що живуть у цьому інтервалі. Частковий коефіцієнт має відповідати на питання, яка кількість об'єктів, що належать події представлені відносно можна очікувати в даному інтервалі часу тривання протягом досліджуваного періоду, (наприклад року). Натомість, легко зауважити, що не ті самі об'єкти піддаються "ризиком настання" події в досліджуваному періоді. У кожен хвилину нашого спостереження виходять певні об'єкти при перетині верхньої межі даного інтервалу часу тривання, і входять інші об'єкти, досягаючи час тривання, охоплений дослідженням. Можна це показати на діаграмі Лексиса (рис. 1), де з метою кращого розуміння прийнято рівні інтервали часу тривання періодичні спостереження (річні).

час існування

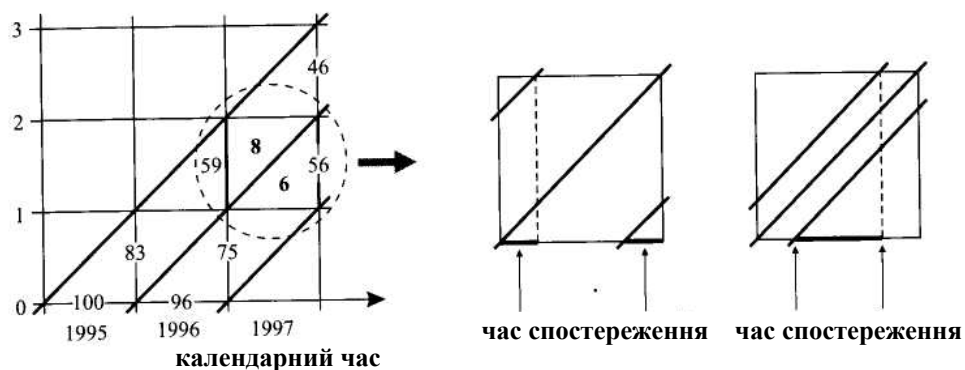

Рис. 1. Частковий коефіцієнт подій – суть і сумніви

Найстарші об'єкти з сукупності 1995 і наймолодші з сукупності 1996 лише короткий час залишаються на полі спостереження, яким є календарний рік 1997. Найдовше велося спостереження за тими об'єктами, що появилися на трохи – перед чи трохи після 1 січня 1996 р. Таке перебування нових об'єктів на полі спостереження спричиняє неясність у визначенні середньої кількості об'єктів. Потрібно зауважити, що жодного об'єкта, який виступає на початку даного року у даному інтервалі часу тривання, немає серед тих, які вирішують кількісний стан на тому самому інтервалі на початку наступного року. Це абсолютно інші об'єкти і належать до інших сукупностей. Така неясність є не дуже помітною, коли оперуємо багаторічними (чи великими періодами) інтервалами часу тривання.

Не всі виходи з обох сукупностей у даному періоді спостереження містяться в чисельності коефіцієнта. Чисельність становлять лише ті об'єкти, що зазнають події в даному періоді спостереження в окресленому інтервалі часу тривання; інші об'єкти, що в досліджуваному періоді зазнають події, належать до вищого чи нижчого класу часу тривання.

Однак ці неясності не дискваліфікують описуваного часткового коефіцієнта подій як цінної інформації росту процесу існування в даному класі часу тривання. Виявлено, що коефіцієнт m_r для даних перепису є оцінкою сталої інтенсивності процесу λ_r в даному інтервалі часу тривання. Можна сказати, що він відповідає оператору $\mathcal{L}_i^{(2)}(i=r)$ для даних сукупності. Порівняння двох прикладів показує, наближення очевидне, особливо з погляду на те, що всі об'єкти, які змінюються під час спостереження, піддаються ризику настання події в даному класі часу тривання. Чисельники виразів для m_r та $\mathcal{L}_i^{(2)}$ представляють ту саму величину, хоча відповідно до іншого типу даних. Якщо говорити про знаменники, то середню кількість об'єктів у періоді спостереження (чи краще – кількість об'єктів на середині етапу періоду спостереження) можна ідентифікувати за кількістю одиниць часу (наприклад, років), які в ході періоду спостереження досліджуваної одиниці групи об'єктів прожили в інтервалі часу тривання (x_r, x_{r+1}) .

Використання m_r як оператора найбільшої ймовірності процесу вимагає досить ригористичних положень. Крім того, реальність відходить зазвичай від принципів моделі, тому потрібно сподіватися, що оператор може не мати властивостей, які впливають з методу. Особливо у ситуації, коли $P_r \neq const$, а різниця між P_r^z і P_r^{z+1} є значною, потрібно бути обережним із висновками, особливо при оцінці похибки стандартного очікування $S(m_r)$.

3. ВИКОРИСТАННЯ ЧАСТКОВИХ КОЕФІЦІЄНТІВ ПОДІЙ ДЛЯ ОЦІНКИ ФУНКЦІЇ ІСНУВАННЯ

Узятий із даних перепису оператор m_r сталої інтенсивності процесу λ_r можна використовувати для оцінки інших функцій, які описують процес існування. Зупинимось на оцінці *функції існування* і представимо два найбільш відомі й загальні підходи, що найчастіше використовуються.

Метод кривої стабільності. Залежність функції існування $S(t)$ від інтенсивності процесу $\lambda(t)$ записується таким виразом:

$$S(t) = \exp \left\{ - \int_0^t \lambda(u) du \right\}. \quad (14)$$

Застосовуючи східцеве наближення λ_r функції інтенсивності та скориставшись її оператором m_r , отримаємо з рівняння (14) такий оператор функції існування:

$$\mathfrak{E}_r = \exp\left\{-\sum_{j=0}^{r-1} m_j c_j\right\}, \text{ для } r = 0, 1, \dots, w, \quad (15)$$

де c_j – ширина інтервалу часу тривання (x_j, x_{j+1}) .

Описуючи зміну цього оператора, слід зауважити, що він є нелінійною функцією випадкових змінних m_j :

$$\mathfrak{E}_r = \exp(-m_0 c_0 - m_1 c_1 - \dots - m_{r-1} c_{r-1}). \quad (16)$$

Припускаючи, що змінні m_j і m_k є незкорельованими, визначимо відповідне наближення виразу:

$$D^2(\mathfrak{E}_r) \approx \sum_{j=0}^{r-1} \left(\frac{\partial \mathfrak{E}_r}{\partial m_j} \Big|_{\lambda_j} \right)^2 D^2(m_j), \quad (17)$$

де $(\partial \mathfrak{E}_r / \partial m_j)_{\lambda_j}$ означає, що часткова похідна $\partial \mathfrak{E}_r / \partial m_j$ обчислюється при $m_j = \lambda_j$ [2; 3].

Якщо тепер у виразі (17) врахувати, що $(\partial \mathfrak{E}_r / \partial m_j)_{\lambda_j} = -c_j \mathfrak{E}_r$, а далі замінити λ_j на її очікування та використати вираз (12) для зміни оператора m_j , то отримаємо вираз для похибки стандартно очікування \mathfrak{E}_r :

$$S(\mathfrak{E}_r) = \mathfrak{E}_r \sqrt{\sum_{j=0}^{r-1} \frac{c_j^2 m_j}{P_j}}. \quad (18)$$

Очікування функції $S(x)$ може бути застосовано для будь-якої величини $x \in (x_r, x_{r+1})$ і тоді оператор можна записати як:

$$\mathfrak{E}(x) = \exp\left\{-\sum_{j=0}^{r-1} m_j c_j - (x - x_r) m_r\right\}. \quad (19)$$

Статистичний метод. Виразимо функцію існування S_r у вигляді добутку умовних ймовірностей існування (знаючи, що $S_r = p_{0r}$):

$$S_r = p_{01}p_{12}\dots p_{r-1,r} = \prod_{j=0}^{r-1} p_{j,j+1}, \quad (20)$$

де $p_{j,j+1}$ відноситься до довільних інтервалів (x_j, x_{j+1}) , які, звичайно, згруповані.

Скориставшись наближенням $m_j \approx \mathfrak{L}_j^{(2)}$, представимо відомий з аналізу сукупний оператор інтенсивності процесу $\mathfrak{L}_j^{(2)} = d_j / (l_{j+1}c_j + d_jc_ja_j)$ як:

$$\mathfrak{L}_j^{(2)} = m_j = \frac{1 - \mathfrak{P}_{j,j+1}}{[\mathfrak{P}_{j,j+1}(1 - a_j) + a_j]c_j}. \quad (21)$$

Розв'язуючи вище подане рівняння стосовно $\mathfrak{P}_{j,j+1}$, знайдемо такий вигляд оператора ймовірності існування:

$$\mathfrak{P}_{j,j+1} = \frac{1 - a_jc_jm_j}{1 + (1 - a_j)c_jm_j}, \quad (22)$$

і використовуючи ще вираз (20), отримаємо:

$$\mathfrak{S}_r^{(2)} = \prod_{j=0}^{r-1} \frac{1 - a_jc_jm_j}{1 + (1 - a_j)c_jm_j}, \text{ для } r = 0, 1, \dots, w. \quad (23)$$

Для $a_j=1/2$, маємо:

$$\mathfrak{S}_r^{(2)} = \prod_{j=0}^{r-1} \frac{2 - c_jm_j}{2 + c_jm_j}. \quad (24)$$

Наближений вираз для дисперсії оператора отримаємо з виразу (17), який застосовується в двох випадках, перший для функції $\mathfrak{S}_r = \varphi(p_j)$, а другий для $\mathfrak{P}_{j,j+1} = \psi(m_j)$:

$$D^2(\mathfrak{S}_r^{(2)}) \approx \sum_{j=0}^{r-1} \left(\frac{\partial \mathfrak{S}_r}{\partial \mathfrak{P}_j} \Big|_{p_j} \right)^2 \left(\frac{\partial \mathfrak{P}_j}{\partial m_j} \Big|_{\lambda_j} \right)^2 D^2(m_j), \quad (25)$$

Виконуючи зазначену дію і впроваджуючи очікувані m_j та $\mathfrak{S}_r^{(2)}$, отримаємо вираз для оцінки дисперсії оператора, й далі його стандартну похибку [3]:

$$S(\mathfrak{S}_r^{(2)}) = \mathfrak{S}_r \left\{ \sum_{j=0}^{r-1} \frac{m_j c_j^2}{P_j [1 + (1 - a_j) c_j m_j]^2 [1 - a_j c_j m_j]^2} \right\}^{\frac{1}{2}}. \quad (26)$$

У випадку для $a_j=1/2$, стандартну похибку порахуємо за виразом:

$$S(\mathfrak{S}_r^{(2)}) = \mathfrak{S}_r \left\{ \sum_{j=0}^{r-1} \frac{16 m_j c_j^2}{P_j (4 - c_j^2 m_j^2)^2} \right\}^{\frac{1}{2}}. \quad (27)$$

Оператори \mathfrak{S}_r і $\mathfrak{S}_r^{(2)}$ дають дуже наближену оцінку, тільки очікування відповідно $\mathfrak{S}_r^{(2)}$ може відноситися до виключених точок $r=1, 2, \dots, w$.

4. ВИКОРИСТАННЯ ЧАСТКОВИХ КОЕФІЦІЄНТІВ ПОДІЙ В ОЦІНЦІ ІНШИХ ФУНКЦІЙ ПРОЦЕСУ ІСНУВАННЯ

Інші функції ймовірності, що описують процес існування, можна оцінити за допомогою отриманих операторів \mathfrak{S}_r або $\mathfrak{S}_r^{(2)}$ функції існування, використовуючи основні залежності. Оператором функції густини ймовірності є представлення:

$$\mathfrak{f}_r = \frac{\mathfrak{S}_r - \mathfrak{S}_{r+1}}{c_r}. \quad (28)$$

Умовну ймовірність настання події визначимо за допомогою рівняння:

$$\mathfrak{G}_r = \frac{\mathfrak{S}_r - \mathfrak{S}_{r+1}}{c_r \mathfrak{S}_r}, \quad (29)$$

хоча можна також оцінювати безпосередньо, без участі функції існування, виражаючи як функцію часткового коефіцієнта подій, наприклад:

$$\mathfrak{G}_r = \frac{1 - \exp(-m_r c_r)}{c_r}, \quad (30)$$

або:

$$\mathcal{E}_r = \frac{2m_r}{2 + m_r c_r}, \quad (31)$$

при цьому вираз (31) – скорочений і спрощений вираз (30). В обох випадках оцінку \mathcal{E}_r потрібно відносити до першого одиничного підінтервалу (x_r, x_{r+1}) в інтервалі (x_r, x_{r+1}) . Найбільш підходящий приклад оператора умовної ймовірності настання події є (31), що показує співвідношення між \mathcal{E}_r та $\mathcal{E}_r \approx m_r$. Він відповідає концепційному представленню (24) оператора функції існування. Похибку стандартної оцінки \mathcal{E}_r можна вирахувати з виразу:

$$S(\mathcal{E}_r) \approx \left\{ \frac{16m_r}{P_r(2 + c_r m_r)^4} \right\}^{\frac{1}{2}}. \quad (32)$$

Для оцінки середнього подальшого часу тривання можна скористатися оператором у вигляді:

$$\mathcal{E}_r = \frac{1}{\mathcal{E}_r} \left\{ \sum_{j=r}^{w-1} \frac{\mathcal{E}_j - \mathcal{E}_{j+1}}{m_j} + \frac{1}{2} c_w \mathcal{E}_w \right\}, \text{ для } r = 0, 1, \dots, w, \quad (33)$$

в якому потрібно використати одну з двох можливих оцінок функції існування (15) або (24). Отже, матимемо дві оцінки з незначною різницею.

5. ЗАМІТКИ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ІНШИХ КОЕФІЦІЄНТІВ В ОЦІНЦІ МОДЕЛІ ІСНУВАННЯ

У першому розділі наведено чотири коефіцієнти для даних перепису, серед яких найчастіше вживається частковий коефіцієнт. Виходячи з мети аналізу цього достатньо, тим паче, що коефіцієнт не вимагає розмежування випадків настання події D_x , що наступають в даному інтервалі часу тривання на ${}_s D_x^z$ та ${}_a D_x^z$. Досить скрупульозною є вимога, щоб частковий коефіцієнт можна визнати як ефективний оператор сталої інтенсивності процесу, в наближенні здійснення для великих груп спостережуваних одиниць (наприклад, великих популяцій). Не завжди досліджувані групи є настільки великі, щоб були протягом всього часу абсолютно незмінні кількості одиниць в окремих інтервалах часу тривання. Тому, для раніше обговорених неясностей, на які звернув увагу Прессат [4], краще використовувати інші величини:

- коефіцієнт перехідний, як оператор ймовірності настання події;
- коефіцієнт сукупності, як оператор інтенсивності процесу;

- коефіцієнт, який має конструкцію, що відповідає частковому визначенню ймовірності, тобто є природнім оператором умовної ймовірності настання події.

Перехідний коефіцієнт можемо записати у двох альтернативних, ідентично рівних виглядах (співвідношення (4)):

$$w_x = \frac{\delta D_x^z + \delta D_{x+1}^z}{P_x^z}, \quad (34)$$

$$w_x^* = \frac{P_x^z - P_{x+1}^z}{P_x^z}, \quad (35)$$

при цьому рівняння (35) відноситься до ситуації, коли час тривання згрупований на річні інтервали при річному періоді спостереження.

Перехідний коефіцієнт ґрунтується на класичному визначенні ймовірності і як такий, що виражає можливість настання об'єктом події протягом періоду спостереження (календарного року) за умови, що на початку періоду дослідження об'єкт був у даному класі часу тривання. Крім того, він відноситься до чітко виділеної сукупності, і не є однак умовною ймовірністю настання події (q_i). З метою уникнення непорозуміння, обидві величини показано на діаграмі Лексіса (рис. 2).

$$w_{1,2} = \frac{8 + 5}{59} = 0,220$$

$$q_{1,2} = \frac{8 + 8}{67} = 0,239$$

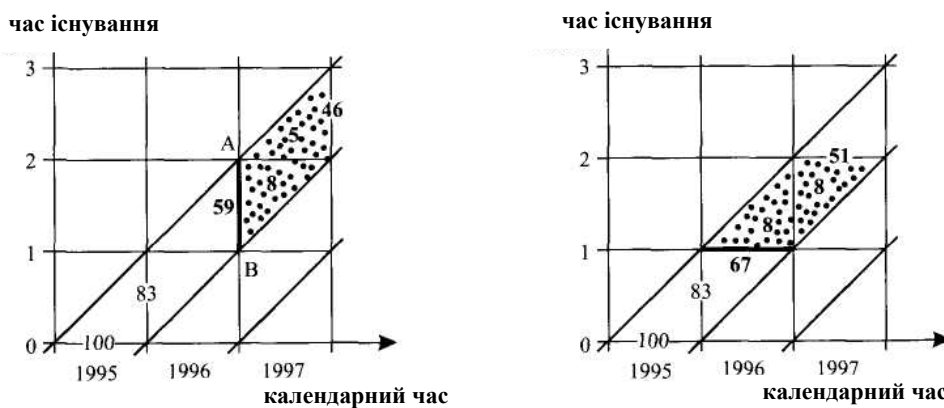

Рис. 2. Перехідний коефіцієнт та умовна ймовірність

Перехідний коефіцієнт w_r трактуватимемо як оператор ймовірності певної події в одиниці календарного часу в групі одиниць названих на початку цього періоду [1]. Впровадження індексу r дозволяє узагальнити коефіцієнт на інтервал часу тривання з довільною шириною, так само більшою, як і меншою від одиниці календарного часу, що буде періодом спостереження. Найвигідніше розглядати інтервали часу тривання та період спостереження на однаковій довжині. Про цю групу можна вже сказати, що одиниці, які її становлять, досягли на початку періоду середній час тривання $x_r+c_r/2$, у кінці $x_r+c_r/2+1$. Одиниці, що зазнали події мають натомість закінчений час тривання рівний "середньому" $x_r+c_r/2+1/2$ одиниць часу, причому одиниця часу приймає довжину періоду спостереження. У випадку, коли одиницею часу є рік (річними є інтервали часу тривання та період спостереження) спостереження охоплює суто один календарний період, хоча стосується двох інтервалів часу тривання: (x_r, x_{r+1}) та (x_{r+1}, x_{r+2}) ($r=0, 1, \dots, w$). Слід відзначити, що перехідний коефіцієнт не охоплює всіх випадків настання події у цих інтервалах часу тривання, як це було у випадку часткового коефіцієнта.

Приймемо, що на початку календарного періоду кожна одиниця в даному класі (групі) часу тривання має таку саму ймовірність $q_r^{(z)}$ настання події в цьому періоді, а також одиниці зазнають події незалежно. Кількість одиниць, що зазнають події в досліджуваному періоді запишемо за допомогою біноміального рівняння $bin(P_r^z; q_r^{(z)})$, а середню похибку очікування w_r будемо обчислювати за допомогою виразу:

$$S^2(w_r) = \frac{w_r(1-w_r)}{P_x^z} = \frac{\delta D_r^z + \alpha D_{r+1}^z}{(P_x^z)^2} - \frac{(\delta D_r^z + \alpha D_{r+1}^z)^2}{(P_x^z)^3}, \quad (36)$$

а у випадку одиничних інтервалів скористаємося рівнянням:

$$S^2(w_r^*) = \frac{(P_r^z - P_{r+1}^{z+1})P_{r+1}^{z+1}}{(P_x^z)^3}. \quad (37)$$

На основі оцінок можна оцінити функцію існування, а далі інші функції моделі існування в системі сукупності. Оцінка функції існування вимагає застосування статистичного оператора, який ґрунтується на добутку ймовірностей протилежних подій для $t_r+c_r/2$. Якщо необхідні очікування для цілковитих величин часу тривання t_r , t_{r+1} і т.д., то потрібен спеціальний підхід, що ґрунтується на поєднанні ймовірностей існування підінтервалів, наприклад:

$$\bar{P}_{r,r+1} = (1-w_{r-1})^{1/2}(1-w_r)^{c_r-1/2}. \quad (38)$$

Концепція розв'язання проблеми є простою, але запровадження її на практиці досить складне. Цей метод докладніше розглянуто у відповідній літературі [3; 5].

Сукупний коефіцієнт подій, відомий у демографії як коефіцієнт смертності стосовно покоління чи груп поколінь [4], може використовуватися в аналізі існування як оператор інтенсивності виходів. Визначимо його як частку кількості випадків настання події у даній множині протягом досліджуваного періоду до кількості членів сукупності на середньому етапі цього періоду. Узагальнимо раніше подане рівняння (5):

$$z_r = \frac{\delta D_x^z + \delta D_{x+1}^z}{\frac{1}{2}(P_r^z + P_{r+1}^z)}. \quad (39)$$

У цьому рівнянні P_{r+1}^{z+1} означає чисельність сукупності в кінці періоду дослідження (початок наступного періоду), а також в інтервалі часу тривання $(x_{r+1}, x_{r+1}+1)$, межами якого є зміщення 0+1 стосовно до вихідного інтервалу (t_r, t_{r+1}) . Коли інтервали багаторічні, хоча інтервал із такими межами не мусить виникати з групування часу тривання (наприклад, коли у групуванні виділено інтервал 5–10 років, тоді протікання річного періоду спостереження мусимо взяти до уваги інтервал 6–11 років). Величину P_{r+1}^{z+1} не потрібно трактувати окремо від P_r^z . Якщо час тривання згрупований у річні інтервали, то $P_{r+1}^{z+1} = P_{r+1}^z$. У такій ситуації рівняння (5) можна записати у вигляді:

$$z_r = \frac{P_x^z - P_{x+1}^{z+1}}{\frac{1}{2}(P_x^z + P_{x+1}^{z+1})}. \quad (40)$$

Для обчислення цього коефіцієнта підійдуть такі самі дані, що й для перехідного коефіцієнта, оскільки $P_{r+1}^{z+1} = P_r^z - \delta D_r^z - \alpha D_{r+1}^z$. Для чисел розміщених на *рис. 2* величина коефіцієнта становить $(8+5)/1/2(59+46)=0.248$. Коефіцієнт z_r має таку саму будову як і оператор сталої інтенсивності подій. Його чисельник становить вихід у "середньому" інтервалі часу тривання $(t_r+c_r/2, t_r+c_r/2+1)$, знаменник натомість виражає середню кількість одиниць у цьому інтервалі, яку слід трактувати як сумарний час, прожитий P_r^z одиницями протягом періоду спостереження. Отже, сукупний коефіцієнт подій є оператором найбільшої ймовірності сталої інтенсивності подій в інтервалі $(t_r+c_r/2, t_r+c_r/2+1)$. При даних P_r^z та P_{r+1}^{z+1} функція ймовірності має такий вигляд:

$$L = [\lambda_r \exp(-\lambda_r / 2)]^{P_r^z - P_{r+}^{z+1}} [\exp(-\lambda_r)]^{P_{r+}^{z+1}} . \quad (41)$$

$$s^2(z_r) = \frac{4(P_r^z - P_{r+}^{z+1})}{(P_r^z + P_{r+}^{z+1})^2} . \quad (42)$$

Коефіцієнт z_r тісно пов'язаний із коефіцієнтом w_r . Якщо w_r розуміємо як умовну ймовірність "зазнання" події в середньому інтервалі часу тривання від $t_r + c_r/2$ до $t_r + c_r/2 + 1$, то z_r є оператором сталої інтенсивності виходів у цьому інтервалі. Для цього достатньо скористатися рівнянням (21), яке для $a_r = 1/2$ та $c_r = 1$ (для спрощення згрупуємо час тривання в річні інтервали) приймає вигляд:

$$\mathcal{K}_r^{(2)} = \frac{2(1 - \mathcal{F}_r^*)}{(1 + \mathcal{F}_r^*)} , \quad (43)$$

де \mathcal{F}_r^* – оператор умовної ймовірності настання події в одиничному інтервалі, скажімо від $t_r + 1/2$ до $t_r + 3/2$. Беремо $\mathcal{F}_r^* = 1 - w_r^* = P_{r+}^{z+1} / P_r^z$ (див. рівняння 35) й підставимо у наведене вище співвідношення, отримуємо сукупний коефіцієнт виходів z_r^* , який описаний виразом (40). Можна констатувати, що z_r та w_r пов'язані співвідношеннями:

$$z_r = \frac{2w_r}{1 - w_r} , \quad (44)$$

$$w_r = \frac{2z_r}{2 + z_r} , \quad (45)$$

які є зміненою і спрощеною формою відомого рівняння $q_i = 1 - \exp(-\lambda_i)$.

Труднощі, що виникають при використанні коефіцієнта w_r ґрунтуються на тому, що оцінка функцій ймовірності моделі тривання стосується інтервалів чи етапів "з половиною", є також частка коефіцієнта z_r . Якщо відносно z_r , як оператора інтенсивності подій, хочемо її уникнути, то вистачить у рівнянні (43) прийняти до уваги \mathcal{F}_r згідно виразу (38).

Таким чином можна вважати, що представлені всі можливі способи застосування даних перепису для оцінки моделі існування. Один із підходів використання окремої модифікації даних, що ґрунтується на положенні Р. Прессата [4], запропонував А. Балицький [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Keyfitz N.* Introduction to the Mathematics of Population (with Revisions) / N. Keyfitz ; Addison-Wesley Publishing Company, Reading. — Massachusetts, 1977.
2. *Abergauz i in.* Rachunek probabilistyczny : poradnik. — Warszawa : Wydawnictwo MON, 1973.
3. *Balicki A.* Analiza kohortowa w badaniu plynnosci kadr / A. Balicki // Studia Demograficzne. — 1986. — № 2.
4. *Pressat R.* Analiza demograficzna / R. Pressat. — Warszawa : PWN, 1966.
5. *Bartholomew D. J.* Statistical techniques for manpower planning / D. J. Bartholomew, A. F. Forbes. — London : Wiley, 1981.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 368.013

РИЗИКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

КЛАПКІВ Л., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Для страхової компанії ризик є основним елементом середовища, в якому вона діє. Існування ризику означає непевність у майбутніх результатах, оскільки він може бути джерелом як втрат, так і вигід. Присутність ризику означає існування шансу і на гірший від очікуваного результат, і на кращий. В умовах підвищеної непевності сучасного середовища виникає потреба у страховиків забезпечити свою діяльність від негативних наслідків, тому виникають нові наукові напрями та прикладні методології для вирішення цього питання. За прогнозованими даними, у 2009 р. кількість страхових компаній в Україні може зменшитись внаслідок банкрутства на 30–50 % [1].

Ризики в діяльності суб'єктів господарювання розглядають у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема А. Господарович, В. Ронка-Хмеловець, Х. ван Грюнінг, С. Брайович, В. Тарчинський та ін. [2–4]. Основну увагу автори приділяють ризикам страхувальників, однак недостатньо дослідженою залишається проблема забезпечення надійності страхових організацій.

Основним поділом ризику є виокремлення його систематичної частини, яка обіймає явища та суб'єктів поза впливом компанії, а також специфічної, до якої належить непевність щодо результатів діяльності, що виникають під впливом підконтрольних компанії чинників, таких як методи управління, контроль якості та ін. [4, с. 16].

Для дослідження ризиків, що виникають у діяльності вітчизняних страхових компаній доцільно використати метод аналізу функціональної моделі бізнес-процесу. Він полягає у виявленні потенційно проблемних зон у діяльності компанії, вплив яких загрожує негативними наслідками (ризиками) із використанням процесного підходу,

піддаючи кожну операцію та функцію ретельному всебічному аналізу на предмет схильності, концентрації та впливу ризикоформуєчих факторів [5, с. 56]. У результаті аналізу необхідно дати відповідь, які ризики виникають внаслідок дестабілізуючої дії негативних факторів на нормальний хід бізнес-процесу і які причини їх виникнення.

Особливістю страхової компанії з позицій ризик-менеджменту є наявність двох груп ризиків: власних і прийнятих. У межах першої групи можна виділити операційні та фінансові ризики, а у межах другої – страхові. Операційні та фінансові ризики проявляються на різних етапах діяльності страхової компанії. Основним середовищем їх виникнення можна визначити менеджмент, бухгалтерію, систему інформаційних технологій компанії, методологічне і нормативно-правове забезпечення; процеси планування, підготовки кадрів і управління ними, продажу, створення і розвитку страхового продукту, формування резервів, відшкодування збитків та інвестиційну діяльність.

Страхова компанія взаємодіє з іншими суб'єктами господарювання, державою, домашніми господарствами (рис. 1).

Рис. 1. Інституційне середовище діяльності страхової компанії

Серед основних джерел виникнення операційних ризиків варто відзначити: *по-перше*, зміну умов функціонування компанії внаслідок нововведень у нормативно-правовій базі (наприклад, зростання цін через зміни у системі оподаткування); *по-друге*, недостатність або недостовірність інформації щодо якості послуг контрагента з метою оптимізації його вибору або умов угоди з ним; *по-третє*, недотримання комерційних таємниць страхової компанії, їх розголошення.

Безпека інформації є важливим фактором стійкості страхової компанії. Однак у цьому напрямі виникає низка операційних ризиків, що пов'язані:

- із шантажем або корупцією, в результаті чого оприлюднюється істотна для компанії інформація; втратою інформації через технічні помилки;
- неавторизованим доступом до інформації в результаті відсутності або недосконалої контролю доступу;
- відсутністю логічного плану дій (аварійних процедур), завданням якого є повернення страхової компанії у нормальний режим роботи, а також окреслення шляху функціонування компанії в період "оздоровлення";
- втратою інформації в результаті використання застарілих інформаційних носіїв;
- порушенням вимог органів регулювання (зокрема, закону про охорону особистих даних) у результаті обробки інформації.

Інформаційні технології відіграють важливу роль у діяльності страхових компаній, обслуговуючи такі процеси, як встановлення страхових тарифів, продаж полісів страхування, зарахування внесків, інвестування коштів, відшкодування збитків, обіг документів, обслуговування бухгалтерських операцій [2, с. 363]. Збої в інформаційних системах можуть спричинити операційні ризики.

Слід підкреслити важливість збереження позитивної репутації компанії. На відміну від європейського ринку страхових послуг, який можна назвати "цивілізованим", у вітчизняній практиці є факти, навмисного розповсюдження неправдивої інформації. Наприклад, у кінці 2008 р. в мережі Інтернет з'явилась інформація про банкрутство страхової компанії "Оранта". Після проведення ретельної перевірки Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг, ця інформація була спростована [6, с.3]. Ще одним прикладом погіршення іміджу страхового сектору є оприлюднення у 2009 р. неправдивої інформації про арешт розрахункових рахунків та майна ЗАТ "Європейський страховий альянс" [7].

Операційні ризики можуть виникати через недоліки в управлінні кадрами. У разі неефективної системи підбору кадрів, розподілу функцій та обов'язків між працівниками, їх матеріального заохочення і кар'єрного просування, компанії може бракувати кваліфікованих працівників, крім того їй буде притаманна велика плинність кадрів. За таких умов зменшується не лише ефективність роботи персоналу компанії, а й прибутковість її діяльності. У специфічній діяльності страхових компаній є такі процеси, які особливо вразливі до браку компетентних працівників, а саме: андеррайтинг, актуарні розрахунки, продаж полісів і відшкодування збитків.

Операційні ризики можуть мати місце при веденні бухгалтерського обліку та плануванні. Це може проявлятися у шахрайстві з боку відповідальних осіб (наприклад, веденням "подвійної бухгалтерії") і втратою репутації у випадку виявлення такого факту; неправдивих або неточних записах; помилковій оцінці активів і пасивів; помилках у нарахуванні амортизації тощо.

На етапі здійснення страхових виплат, страхова компанія наражається на операційні ризики, які виникають внаслідок прийняття нових постанов державних органів нагляду чи за рішенням суду; фінансових витрат внаслідок домовленостей між працівником компанії та клієнтом (наприклад, виплата завищеного розміру відшкодування) тощо. Наприклад, у компаніях страхування життя недобросовісний агент може продати поліс страхування на випадок смерті на велику суму, без проведення ретельного андеррайтингу. Для запобігання таких ситуацій, страхові компанії повинні застосовувати різні способи контролю роботи аварійного комісара, вести бази даних про клієнтів і суми виплачених відшкодувань.

Кожна страхова компанія здійснює маркетингову діяльність для просування свого продукту на ринку. При цьому виникають певні ризикові чинники внаслідок невідповідності маркетингової діяльності стратегії компанії, залучення недосвідчених або недобросовісних компаній для співпраці у сфері маркетингу та реклами, агресивної маркетингової політики конкурентів та ін.

На діяльність страхових компаній та їх положення на ринку страхових послуг суттєво впливають зміни у законодавстві. Страховики не завжди можуть у короткий строк пристосуватися до нових вимог. У результаті виникають втрати репутації внаслідок "програних" судових справ через неповне пристосування внутрішніх правил до нових вимог нормативно-правових актів (їх помилкове трактування юристами, невчасну реалізацію, фінансові та правові санкції) тощо.

Основними джерелами виникнення операційних ризиків у процесі здійснення перестрахової діяльності є брак відповідного перестрахового покриття, відсутність адекватних і ефективних контрольних механізмів. Важливими питаннями на цьому етапі є вибір форми перестраховування відповідно до прийнятого ризику і визначення власної частки у відшкодуванні збитків.

Під час створення і розвитку продукту страхова компанія наражається на операційні ризики внаслідок браку маркетингових та інформаційних матеріалів, зміни умов діяльності, зумовлених нововведеннями у правовому регулюванні та ін. [8, с. 9].

Для стійкості страхової компанії загрозовими є фінансові ризики. Вони динамічні, надходять із зовні, змінюються у часі й не завжди можуть бути прогнозовані компанією, тому потребують детального розгляду.

Ринкові ризики – спричинені зміною ринкової вартості фінансових інструментів, нерухомості, курсів валют, біржових індексів. До цієї групи належать такі ризики: відсоткової ставки, цін акцій, цін нерухомості, валютного курсу. Ризик валютного курсу – це ризик коливання вартості фінансових інструментів з огляду на зміну курсів обміну валют. Ризик відсоткової ставки пов'язаний зі змінами відсоткових ставок, що визначають вартість фінансових інструментів. Ринкові ризики тісно пов'язані з управлінням активами страхової компанії. Вони належать до категорії спекулятивних ризиків, оскільки можуть призвести як до втрат, так і до доходів. Виникають не лише в результаті кон'юнктурних змін на ринку, а й завдяки операціям з фінансовими інструментами [3, с. 184]. Збільшення потенційних ринкових ризиків пояснюється диверсифікацією страхового бізнесу та освоєнням інвестиційних фінансових інструментів зі значним рівнем дохідності, що водночас підводить страхові компанії під ризик.

Внаслідок девальвації гривні, за висновками експертів, сума середнього відшкодування за полісами КАСКО і цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів, або страхування майна за жовтень 2008 – січень 2009 зросла приблизно на 40–50 % внаслідок дорожчання імпортованих запчастин до автомобілів і будівельних матеріалів для ремонту квартир [9, с. 7].

У найбільш скрутній ситуації опинились клієнти лайфових компаній, які оформили договір накопичувального страхування в іноземній валюті. Платежі за цими угодами вони вносять у гривнях, проте із прив'язкою до курсу валют. Труднощі зазнають також і страхові компанії, оскільки їх активи повинні бути сформовані у тій валюті, в якій зазначені зобов'язання в умовах договору і на основі яких формуються відповідні страхові резерви. Отримані за поточним валютним курсом платежі для формування резервів обмінюють на валюту тільки на початку наступного кварталу. Це створює для страховика додатковий ризик валютних коливань, пов'язаний з тим, що на початку і в кінці кварталу курс може суттєво відрізнятись.

Кредитні ризики виникають тоді, коли одна зі сторін договору не виконує покладених на неї обов'язків (зобов'язань), що спричинює фінансові втрати іншої сторони. У перестраховій діяльності фінансові ризики можуть проявлятися: *по-перше*, через неотримання поточних і попередніх відшкодувань від перестраховика; *по-друге*, через концентрацію договорів з одним перестраховиком. Фінансові ризики мають місце в разі виникнення розбіжностей між датою закінчення дії перестрахового договору і датою розрахунків із перестраховиком або перестраховим брокером. Зміни валютного курсу призводять до зростання вартості перестрахових зобов'язань.

У разі дострокового і неочікуваного припинення внесення коштів страхувальник спричиняє кредитний ризик для страхової компанії. Як

зазначають колектори, основну частину заборгованостей перед страховими компаніями формують регресні вимоги, або борги третіх осіб, які стали учасниками ДТП, а також регресні вимоги зі страхування фінансових ризиків банків, які видавали споживчі кредити [10, с. 5].

Відомо, що ступінь кредитного ризику різний для певних інвестиційних активів. Більш ризикові активи, як правило, забезпечують вищий дохід, і страхова компанія має збалансувати цей ризик. Слід звернути увагу на частку інвестиційних активів у загальній сумі активів і, якщо вона менша 70 %, слід з'ясувати причини цього. Для уникнення ризику концентрації, інвестиції в одного контрагента зазвичай не повинні перевищувати 5 % від загальної суми активів [11, с. 63]. Упродовж 2008 р. індекс фондового ринку знизився на 75 %, на таку ж суму знизилась вартість тієї частини страхових резервів страхових компаній, яка була вкладена в цінні папери [9, с. 7], які займали у 2008 р. 39 % (рис. 2).

Рис. 2. Структура активів за визначеними законом категоріями станом на 30 вересня 2008 р. [12, с. 3]

У межах фінансових ризиків виникає ризик ліквідності, який пов'язаний із труднощами фінансування зобов'язань. Цей ризик може також виникати через брак можливостей здійснити швидкий продаж частини активів. Страхові компанії формують свої пасиви таким чином, щоб мати різні строки погашення відповідних активів у балансі. Водночас вони повинні погашати свої зобов'язання (наприклад, страхові відшкодування) у встановлений строк. Потрібно зазначити, що ліквідність має різне значення для компаній, які займаються страхуванням життя, і для компаній, які займаються іншими видами страхування. Перші мають довгостроковий характер зобов'язань, тому для них важливо насамперед забезпечити відповідність очікуваних

грошових потоків майбутнім зобов'язанням. Для других ключове значення має ліквідність активів, оскільки такі компанії зазвичай мають короткострокові контракти. Надходження і відтоки ресурсів, відповідно до укладених угод, можуть не відобразитися у фактичних планах і змінюватися з часом. Таким чином, компанія може відчувати ліквідні невідповідності. Як зазначають А. Сандомеро і Д. Бабель, ризик ліквідності виникає при неочікувано значному перевищенні видатків страхової компанії [13, с. 239]. В окремих випадках недостатності ліквідних активів виникає загроза неплатоспроможності. Вимоги до ліквідності визначаються таблицею строків ймовірних виплат, в яких зазначено надходження та ймовірні виплати за певний період часу. Різниця між надходженнями і відтоком у кожен період являє собою показник, який повинен ураховуватись при вимірі майбутньої недостатності чи надлишку ліквідності [3, с. 157].

З початком фінансової нестабільності ліквідність страхового ринку суттєво знизилась. Внаслідок підвищення рівня виплат і зниження обсягів продажу, більшість страхових компаній відчують проблему ліквідності. Особливих труднощів із забезпеченням фінансування своїх зобов'язань відчули ті страхові компанії, які вкладали кошти на депозити в комерційні банки. У результаті кризи ліквідності, деякі банки не повертають депозитні кошти страховиків. Банківські депозити займають значну частину активів страхових компаній (майже 31 %).

Інвестиційна діяльність страхових компаній включає розміщення власних ресурсів та страхових резервів. Розміщення страхових резервів здійснюється на основі ст. 31 Закону України "Про страхування", де визначено перелік активів за відповідними категоріями [14]. Між ризиковими страховими компаніями і компаніями страхування життя існує істотна різниця у інвестиційній політиці, оскільки критерієм для перших є ліквідність вкладень, а для других – дохідність.

Ризик неплатоспроможності є результируючим по відношенню до всіх інших і спричинює в окремих випадках ризик банкрутства. Він проявляється у нездатності страхових компаній виконати свої зобов'язання не лише перед своїми клієнтами, а й іншими суб'єктами, з якими вони пов'язані. Детальна оцінка запасу платоспроможності дозволяє оцінити ризик банкрутства страхової компанії.

Страховий ризик пов'язаний із предметом страхування охоплює такі сфери діяльності, як селекцію ризиків (тобто рішення про прийняття на страхування), обчислення страхових тарифів, оцінку збитків, рішення про передання ризику в перестраховання.

У складі страхових ризиків можна виділити такі:

- виникнення випадків вищої збитковості, ніж прогнозовано; вищої вартості обслуговування і відшкодування, ніж очікувалося; кумуляції збитків у зв'язку із погодними умовами чи катастрофами.

Наприклад, терористичний акт 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку, який ліг важким тягарем на плечі багатьох страхових компаній; відшкодування за наслідками ураганів "Катріна" 2005 р. – 41 млрд доларів США та "Айк" 2008 р. – 18 млрд доларів США [15, с. 4];

- неочікуваної поведінки клієнта, його негативного впливу на процес відшкодування (наприклад, відмова від подання додаткової інформації);

- недостатнього перестрахового покриття високо збиткових ризиків;
- змін у купівельній поведінці клієнтів внаслідок негативних соціально-економічних тенденцій у країні (наприклад, зростання рівня безробіття, зниження розміру заробітних плат) або дострокового розірвання договорів;

- отримання високих витрат у результаті невдалої селекції страхових ризиків. У процесі реалізації страхової послуги важливу роль відіграє співпраця зі страховими посередниками: агентами і брокерами. Потрібно користуватись різними видами оцінок і рейтингів, але, перш за все, страхова компанія повинна покладатися на власний досвід. На Заході більшість страхових компаній намагається диверсифікувати свої портфелі ризиків, на один вид страхування припадає не більше 50 % премій. Нинішні тенденції вітчизняного страхового ринку свідчать, що у деяких компаній тільки автострахування чи страхування майна до кризи забезпечувало 70–90 % усіх премій [9, с. 7].

- встановлення тарифних ставок, нижчих, ніж необхідно для покриття зобов'язань за договорами страхування. Такий демпінговий метод деякі страхові компанії використовують для залучення більшої кількості клієнтів, проте він несе у собі загрози платоспроможності страхувальника, який може недоотримати відповідної суми відшкодування.

Процес створення резервів містить низку чинників страхового ризику внаслідок: їх невідповідного рівня та неврахування у розрахунок резервів усіх прийнятих страховою компанією страхових ризиків; неповноти статистичних даних попередніх періодів про ймовірності виникнення збитків для ризикових компаній або показників смертності для лайфових компаній. Для вирішення цієї проблеми Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг пропонує ввести зміни для страховиків, що надають послуги цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів. Резерви формуватимуться за методом *rata temporis*, тобто пропорційно проміжкам часу [16, с. 6]. Цей метод дозволить страховику визначити величину резерву недоотриманих премій на кожен день. Таким чином, коли страхова компанія отримала платіж, вона повинна сформувати під нього резерв пропорційно залишку строку дії договору, і залежно від наближення кінця строку дії полісу сума резерву буде зменшуватися.

Отже, на основі аналізу та узагальнення функціональної моделі бізнес-процесів страхової компанії можна зробити певні висновки.

По-перше, ризики супроводжують усю діяльність страховика, їх джерелом можуть бути як внутрішні, так і зовнішні процеси.

По-друге, потрібно виокремлювати дві групи ризиків, властивих страховику: власні і прийняті. У межах цих ризиків пропонується визначати операційні, фінансові та страхові ризики. Джерелами виникнення ризиків є фінансова та страхова діяльність компанії.

По-третє, носієм ризикогенних факторів є інституційне середовище страховика. Операційні ризики в більшості випадків провокує внутрішнє середовище страховика.

Управління фінансовими ризиками страховика є проблемним питанням з огляду на брак теоретичного підґрунтя та досвіду. Саме тому фінансові ризики страхової компанії потребують подальшого дослідження зважаючи на їх актуальність та загрозові наслідки прояву. Страхові ризики також підлягають ретельному вивченню фахівцями страховика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Державна* комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. Офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>.
2. *Zarządzanie ryzykiem* / [Gospodarowicz A., Jajuga K., Jajuga T., Kania E.]; red. Ronka-Chmielowiec W. — Warszawa : PWN, 2007. — 392 s.
3. *Грюнинг ван Х.* Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Грюнинг ван Х., Брайович С. ; пер. с англ. Г. С. Минервин. — М. : Весь Мир, 2007. — 304 с.
4. *Tarczyński W.* Zarządzanie ryzykiem / W. Tarczyński, M. Mojsiewicz. — Warszawa : PWE, 2001. — 280 s.
5. *Шубаков В. Г.* Методологический подход к идентификации рисков деятельности лизинговой компании / В. Шубаков, Р. Зарипов // Страховое дело. — № 5. — 2008. — С. 56–62.
6. *Спілка О.* Спростування / Олег Спілка // Україна Business. — 2008. — № 58–59.
7. "Европейский страховой альянс" призовет чиновников к ответу [Электронный ресурс]. — 2009. — Режим доступа : <http://www.forinsurer.com>.
8. *Antczak J.* Klasyfikacja ryzyk występujących w działalności Zakładów Ubezpieczeń / [Antczak J., Pietrusiewicz J., Rosa M., inne]. — Warszawa : Garmond, 2007. — 14 s.
9. *Руденко В.* Северный полис / В. Руденко // Контракты. — 2009. — № 8.
10. *Дацюк Р.* Коллекторы потянулись к страховщикам / Р. Дацюк // Экономические известия. — 2009. — № 25.
11. *Грозова К. С.* Метод нагляду за страховими компаніями відповідно до ризиків / К. Грозова // Наукові записки НаУКМА : Економічні науки. — Т. 56. — 2006. — С. 61–66.
12. *Ринки* небанківських фінансових послуг // Україна Business. — 2008. — № 56–57.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

13. *Santomero A.* Financial Risk Managment by Insurers: An Analysis of the Process / A. Sandomero, D. Babel // The Journal of risk and insurance. — 1997. — Vol. 64. — № 2. — P. 231–270.
14. *Про страхування*: Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/>.
15. *Закиянов Д.* Ураган "Айк" ударил по страховикам / Д. Закиянов // Экономические известия. — 2008. — № 162.
16. *Дацюк Р.* Страховщики пересчитают резервы / Р. Дацюк // Экономические известия. — 2008. — № 48.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

МАКОГОН В., ст. наук. співробітник Державної навчально-наукової установи "Академія фінансового управління" (м. Київ)

Фінансово-економічні відносини органів місцевого самоврядування, що виникають у результаті акумулювання коштів до місцевих бюджетів та надання суспільних послуг громадянам, потребують ретельного дослідження з метою забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Теоретико-методологічні засади у сфері місцевих фінансів висвітлені у наукових працях таких провідних фахівців, як В. Зайчикова, О. Кириленко, В. Кравченко [1–3] та ін. Однак у системі формування доходів місцевих бюджетів є певні теоретично-методологічні неузгодженості, які потребують подальшого дослідження.

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування в рамках національної економічної політики мають право на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень. Фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів органів місцевого самоврядування, мають достатньо диверсифікований і підвищувальний характер, вони повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це практично можливо, у відповідність до виконуваних ними завдань [4].

Органи місцевого самоврядування в Україні виступають самостійними суб'єктами, які наділенні повноваженнями щодо самостійного визначення джерел наповнення та їх автономного залучення до місцевих бюджетів. Систему формування доходів місцевих бюджетів в Україні на даному етапі характеризує низький рівень фіскальної спроможності місцевих податків і зборів; низький рівень їх питомої ваги у валовому внутрішньому продукті й у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів; низький рівень податкових надходжень, пов'язаних із політикою органів місцевого самоврядування (плата за надання певних послуг органами місцевого самоврядування) тощо.

Розподіл та цілеспрямоване використання фінансових ресурсів, які формуються в усіх підрозділах суспільного сектору, є важливим джерелом розширення виробництва, зростання матеріального та культурного рівня життя народу. Від обсягів і заходів, на які спрямовуються фінансові ресурси залежить технічний рівень виробництва, зростання його масштабів.

Суспільний сектор складається з таких секторів: державного, соціального страхування та комунального. До повноважень органів суспільного сектору належить перерозподіл ресурсів і надання послуг. Їхня діяльність включає надання різного роду трансфертів – надання коштів окремим особам, підприємствам, об'єднанням і комунам, а також отримання коштів від них тощо.

Система формування доходів місцевих бюджетів повинна розглядатися у системі міжбюджетного регулювання, оскільки формування дохідної частини місцевих бюджетів обумовлюється не тільки методами і засобами наповнення місцевих бюджетів, а й відносинами між органами різних рівнів влади (міжбюджетні відносини).

На думку К. Лайкама, міжбюджетні відносини охоплюють [5, с. 139]:

- розподіл і законодавче закріплення між різними рівнями органів влади відповідальності за виконання економічних функцій;
- визначення обсягу видатків, які забезпечують виконання повноважень, закріплених за кожним рівнем бюджетної системи;
- встановлення і законодавче закріплення джерел доходів бюджетів усіх рівнів;
- усі форми підтримки регіонів.

Міжбюджетні відносини, зазначає В. Зайчикова, мають розглядатися як відносини між центральним урядом, з боку держави, та місцевими урядами, з боку місцевого самоврядування, з приводу перерозподілу фінансових ресурсів у сфері публічних фінансів [6, с. 104].

Основними складовими моделі системи формування доходів місцевих бюджетів, на думку В. Кравченка, є розподіл і розмежування функцій, компетенцій, сфер відповідальності; видатків між різними рівнями влади; дохідних баз і визначення фіскальних повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування [7, с. 16–17].

В Україні найбільш дієвим напрямом розподілу повноважень, обов'язків і сфер відповідальності рівнів державної влади вважають розвиток місцевого самоврядування, в якому найбільш яскраво виражається ідея наближення влади до народу (економічна демократія). Економічна демократія – це система суспільних відносин, яка ґрунтується на безпосередній участі більшості громадян у процесі прийняття та реалізації рішень у галузі економіки, забезпеченні їхніх економічних інтересів. Економічна демократія передбачає розширення економічних повноважень органів представницької влади, зміцнення об'єднань підприємців, підвищення ролі профспілок тощо [8].

Таким чином, ефективним напрямом забезпечення збалансованості бюджетної системи в Україні має стати перетворення місцевих бюджетів у дієвий інструмент соціально-економічного розвитку регіонів. Слід відмітити, що від ефективності регіональної політики прямо пропорційно залежить обсяг бюджетного фінансування регіональних потреб, отже, і життєвий рівень населення регіону.

Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів України характеризується зрушеннями у структурних реформах бюджетної системи, спрямованими на підвищення ролі місцевого самоврядування. Жодна країна світу не може претендувати на повноцінний розвиток, якщо життєвий рівень населення буде підтримуватись лише завдяки зусиллям представників державної виконавчої влади.

На сьогодні в розвинених країнах використовуються різні дохідні інструменти, закріплені за місцевими бюджетами. З метою регламентування і впорядкування міжбюджетних відносин, які функціонують у формі розподілу доходів, на практиці застосовуються процентні відрахування. У дослідженнях С. Буковинського доведено, що специфіка застосування методу процентних відрахувань у ході бюджетного процесу залежить від засад функціонування бюджетної системи [9, с. 82]. За умови самостійності державного та місцевих бюджетів передбачається закріплення доходів за кожним із них у повній сумі чи за твердо фіксованими нормативами.

Додержання загальних принципів оподаткування на рівні місцевих бюджетів є необхідною передумовою для створення зваженої системи розподілу податків між ланками бюджетної системи. Критерієм наповнення місцевих бюджетів податковими надходженнями є їх відповідність видатковим повноваженням місцевого самоврядування. В іншому випадку можуть виникнути загрози для інвестиційного фінансування, а також спроби введення додаткових місцевих зборів або підвищення ставок оподаткування.

Слід відзначити, що введення додаткових місцевих зборів та підвищення ставок оподаткування загострюють проблему нерівних можливостей місцевого самоврядування для розвитку соціальної інфраструктури регіонів та розробки середньострокових прогнозів доходів місцевих бюджетів. Отже, невідповідність податкових надход-

жень місцевих бюджетів видатковим повноваженням органів місцевого самоврядування призводить до порушення принципу нейтральності оподаткування стосовно економічних суб'єктів різних регіонів.

Основу економічного принципу оподаткування, спрямованого на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів, становлять ідеї оптимізації величини фінансових ресурсів, які мобілізуються до бюджетів різних рівнів і тих, що залишаються у розпорядженні платників податків, не створюючи при цьому перешкод для економічного зростання та підвищення інвестиційної привабливості регіонів.

Реалізація принципу справедливого оподаткування передбачає однаковий рівень оподаткування за аналогічних або рівних обставин. Застосування зазначеного принципу здійснюється відносно окремих громадян, а також економічних суб'єктів у межах певних регіонів (фіскальна справедливість). На думку Дж. Б'юкенена, фіскальна справедливість повинна базуватись на тому, що регіональні відмінності в забезпеченні суспільними благами і в податковому навантаженні можуть спричинити неефективне переміщення виробничих факторів [10, с. 48].

В Україні фіскальна справедливість, в першу чергу, залежить від методів проведення фіскальної політики, яка може бути дискреційною чи недискреційною. Перша передбачає свідоме використання державного оподаткування і власних витрат для досягнення макроекономічної рівноваги. Друга – автоматичну, об'єктивну зміну параметрів національного виробництва під дією державних заходів.

У зв'язку з тим, що місцеве самоврядування передбачає певний ступінь фінансової автономії, в Україні на нинішньому етапі розвитку виникла необхідність забезпечити справедливий розподіл фінансових ресурсів між бюджетами різних рівнів, ураховуючи повноваження органів місцевого самоврядування; гарантувати цим органам фінансування їхніх видатків; переглянути правові й адміністративні норми місцевого оподаткування, посилюючи таким чином вплив системи формування доходів місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток і поліпшення добробуту громадян України.

В. Зайчикова вважає, що забезпечення фіскальної автономії місцевого самоврядування або достатньої власної дохідної бази і права встановлення у визначених межах надбавки до загальнодержавних податків можливе шляхом запровадження місцевих майнових податків та за рахунок диверсифікації джерел фінансування органів місцевого самоврядування України [11, с. 34].

На думку В. Мокрого, реалізація конституційних гарантій самостійності органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення залежить від законодавчо закріплених механізмів забезпечення стійких, стабільних джерел поповнення місцевих бюджетів. Основою самостійності повинні виступати місцеві податки та збори [12, с. 9].

Слід зазначити, що фінансова автономія має свою організацію, її складовими є: бюджетна самостійність, податкова самостійність, самостійність щодо встановлення комунальних тарифів і податків.

Під бюджетною самостійністю О. Дроздовська вбачає право органів місцевого самоврядування мати власний місцевий бюджет, самостійно його розглядати і затверджувати; під податковою самостійністю – право на встановлення місцевих податків та їхніх ставок, пільг і визначення податкової бази; самостійність удосконалення комунальних тарифів – право місцевої влади на здійснення власної тарифної політики щодо комунальних платежів [13, с. 24].

Потрібно зауважити, що ефективність системи формування доходів місцевих бюджетів значною мірою залежить від рівня економічного розвитку країни та її регіонів. Серед головних чинників, які безпосередньо визначають обсяги регіональних фінансових ресурсів виділяють галузеву структуру та дохідність регіональних комплексів; відмінності соціально-економічного розвитку регіонів; ефективність використання місцевих ресурсів багатопільового призначення (трудових, земельних тощо); рівень розвитку соціальної та виробничої інфраструктури тощо.

Теоретичні тлумачення економічної сутності фінансових ресурсів, спрямованих до місцевих бюджетів, досить неоднорідні. Під регіональними фінансовими ресурсами розуміється сукупність доходів, створених господарським комплексом регіону, і заощадження громадян, а також кошти, що надійшли в результаті їх територіального розподілу [14, с. 61–67].

За визначенням В. Кравченка, фінансово-кредитні ресурси місцевих органів влади – це кошти, що залучаються місцевою владою за рахунок кредитів, внутрішніх місцевих позик, місцевих грошових лотерей, дивідендів від цінних паперів та інших запозичених ресурсів [2].

Відповідно до бюджетного кодексу України місцеві бюджети це – бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування [15].

Місцеві бюджети А. Буряченко характеризує як економічну категорію, що відображує грошові відносини, які виникають між місцевими органами самоврядування та об'єктами розподілу створеної вартості у процесі формування фондів коштів, що використовуються на соціально-економічний розвиток регіонів і поліпшення добробуту населення [16, с. 13–18].

У вітчизняній науковій літературі фінанси традиційно розділяють на публічні та приватні. До публічних фінансів належать: державні та муніципальні фінанси (фінанси місцевих органів влади). Первинним для публічних фінансів є видатки, оскільки фінансуються чітко регламентовані завдання і функції публічного утворення. До приватних фінансів належать: особисті фінанси, сімейні фінанси, фінанси малого

бізнесу, корпоративні фінанси (фінанси підприємств), фінанси банків (банківська справа) та фінанси некомерційних організацій. В. Кравченко до публічних фінансів відносить державні фінанси, місцеві фінанси, фінанси неприбуткового сектору, а також фінанси міждержавних об'єднань, участь у яких бере Україна [17, с. 5]. Роль публічних фінансів розглядається в двох аспектах. *По-перше*, як важливий інструмент державного управління, здійснення державної влади. *По-друге*, як найголовніший сегмент фінансової системи країни, що визначає вектор розвитку економіки та забезпечує її розширене відтворення.

Місцеве самоврядування в Україні виступає формою автономного здійснення публічної влади відповідно до чинного законодавства. Таким чином, проблематика суспільних фінансів займає визначальне місце для усвідомлення економічної сутності системи формування доходів місцевих бюджетів як складової публічних фінансів.

Визначає елементи які складають систему фінансового забезпечення місцевого самоврядування В. Зайчикова, а також на підставі теоретичних положень розглядає основні складові системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування. З метою пояснення економічної природи системи формування доходів місцевих бюджетів постає питання про економічну природу благ, які створюються на цьому рівні державного управління [1, с. 37]. Автор підкреслює, що пропозиція суспільних благ державою ще не означає, що ці блага нею і виробляються, виробництво цих благ може здійснюватися приватним сектором, а види та обсяги надання цих благ визначає саме держава. Проте у випадках, коли особливу роль відіграють постійний спеціальний контроль або певні політичні міркування, виробництво й надання суспільних благ і послуг державним сектором є обов'язковим [1, с. 41].

У ХХ ст. отримала поширення теорія соціального обслуговування. Відповідно до цієї теорії акцентується увага на здійсненні органами місцевого самоврядування завдань та функцій, пов'язаних з організацією обслуговування населення та наданням соціальних послуг [18, с. 9].

Сучасна практика розвитку місцевого самоврядування в різних країнах свідчить, що природа місцевого самоврядування не може бути визначена однозначно, зокрема, паралель між повноваженнями органів влади різних рівнів провести досить важко.

У процесі формування доходів місцевих бюджетів реалізується три найважливіших суспільних функції: інституційна, узгоджувальна та організаційна. Інституційна функція у процесі формування доходів місцевих бюджетів здійснюється шляхом підтримки розвитку інституту місцевого самоврядування, зміцнення його фінансових засад тощо. До головних елементів інституційної функції слід віднести встановлені правовими нормами інституції управління, їх взаємну

ієрархію, компетенцію, правила їх діяльності, процедури підготовки і ухвалення рішень. Узгоджувальна функція ґрунтується на природі утворення органів місцевого самоврядування, їх приватноправовому і публічному характері. Організаційна функція системи формування доходів місцевих бюджетів полягає в координації дій її складових, досягненні взаємної відповідності функціонування її частин за допомогою яких оптимізується процес формування доходів місцевих бюджетів. Організаційна функція системи формування доходів місцевих бюджетів реалізується шляхом налагодження процесів кооперації та співробітництва в ході організації виробництва і надання громадянам місцевих суспільних благ [1, с. 30].

Отже, система формування доходів місцевих бюджетів являє собою сукупність форм і засобів мобілізації доходів до місцевих бюджетів, а також відносин, які виникають у процесі організації системи фінансування місцевих бюджетів, між органами управління, суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами, що є економічною сутністю системи.

Суб'єктами системи формування доходів місцевих бюджетів виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадяни, асоціації органів місцевого самоврядування, бюджетні установи, громадські некомерційні організації та приватний сектор.

Отже, система формування доходів місцевих бюджетів має такі складові:

по-перше, нормативно-правове забезпечення, що полягає у визначених чинним законодавством організаційно-правових і майново-фінансових положеннях щодо розвитку місцевих фінансів;

по-друге, форми і методи мобілізації доходів для наповнення місцевих бюджетів (самооподаткування, залучення коштів внаслідок їх перерозподілу між бюджетами різних рівнів; кредити, внутрішні місцеві позики тощо);

по-третьє, органи управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету (територіальна громада; селищні, міські, районні ради; виконавчі органи рад; органи самоорганізації населення тощо);

по-четверте, форми організації системи фінансування, тобто місцеві бюджети (бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах і бюджети місцевого самоврядування);

по-п'яте, функції, компетенції, сфери відповідальності, закріплені за різними рівнями державної влади і місцевого самоврядування;

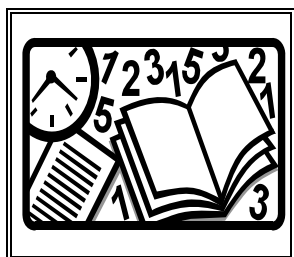
по-шосте, фінансові інструменти формування доходів;

по-сьоме, види та різновиди послуг, які надаються громадянам, підприємницьким структурам і неприбутковим організаціям;

по-восьме, методичні рекомендації щодо моніторингу фінансової діяльності місцевих органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зайчикова В. В.* Місцеві фінанси України та Європейських країн / В. В. Зайчикова. — К. : НДФІ, 2007. — 299 с.
2. *Кравченко В. І.* Місцеві фінанси України / В. І. Кравченко. — К. : Знання, 1999. — 487 с.
3. *Кириленко О. П.* Місцеві бюджети України (Історія, теорія, практика) / О. П. Кириленко. — К. : НІОС, 2000. — 384 с.
4. *Європейська хартія місцевого самоврядування* : Міжнародний документ від 15 лип. 1997 р. (Хартію ратифіковано Законом № 452/97-ВР) // Відом. Верховної Ради України — 1997. — 29 верес. (№ 38). — Ст. 249.
5. *Лайкам К.* Оптимизация распределения налогов между федеральными и региональными уровнями бюджетной системы / К. Лайкам // Вопросы экономики. — 1998. — № 10. — С. 139–142.
6. *Зайчикова В. В.* Інституційні засади формування Європейської моделі міжбюджетних відносин в Україні / В. В. Зайчикова // Наук. пр. НДФІ. — 2003. — Вип. 2 (21). — С. 103–113.
7. *Кравченко В. І.* Фінанси місцевого самоврядування в Україні: проблеми встановлення (1989–2001) / В. І. Кравченко. — К. : КМ Academia, 2001. — 460 с.
8. *Економічна демократія та розвиток місцевого самоврядування в Україні* : зб. наук. ст. за ред. Я. А. Жаліла. — К. : Альтерпрес, 2003.
9. *Буковинський С. А.* Удосконалення вирівнювання фінансового забезпечення територіальних громад / С. А. Буковинський // Фінанси. — 1999. — № 5. — С. 80–84.
10. *Бьюкенен Дж.* Политическая экономия государства благосостояния / Дж. Бьюкенен // МЭ и МО. — 1996. — № 5.
11. *Зайчикова В. В.* Фінансова регіональна політика держави / В. В. Зайчикова // Фінанси України. — 2005. — № 6. — С. 29–35.
12. *Мокрый В. С.* Проблемы реформирования межбюджетных отношений как основа местного самоуправления / В. С. Мокрый // Финансы. — 2001. — № 1. — С. 9–11.
13. *Дроздовська О. С.* Теоретичні засади фінансової децентралізації / О. С. Дроздовська // Фінанси України. — 2002. — № 8. — С. 19–25.
14. *Суховірська О. Б.* Фінансові ресурси місцевих органів влади / О. Б. Суховірська // Фінанси України. — 2002. — № 11. — С. 61–67.
15. *Бюджетний кодекс України* : Закон України від 21 черв. 2001 р. № 2542-III // Відом. Верховної Ради України. — 2001. — № 37. — Ст. 189.
16. *Буряченко А. Є.* Удосконалення фінансового механізму місцевих бюджетів / А. Є. Буряченко, М. П. Палій // Фінанси України. — 2003. — № 8. — С. 13–18.
17. *Кравченко В. І.* Роль публічних фінансів у забезпеченні економічного зростання в Україні / В. І. Кравченко // Наук. пр. НДФІ. — 2000. — Вип. 10–11. — С. 4–12.
18. *Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування* : навч. посіб. / М. Пітцик, В. Кравченко, Є. Мосько та ін. — К., 2000. — 136 с.

УДК 336.225.674

**ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО
АУДИТУ ДІЯЛЬНОСТІ БЮДЖЕТНИХ
УСТАНОВ**

БУГАЄНКО В., аспірант кафедри фінансового аналізу
і контролю КНТЕУ

Здійснення органами влади ефективного державного фінансового контролю за надходженням і витрачанням бюджетних активів є важливою функцією системи державного управління, значення якої зростає в умовах економічної кризи. Потрібно наголосити, що завдання державного фінансового контролю постійно ускладнюються під впливом зростання обсягів надходження та витрачання фінансових ресурсів у суб'єктів економічної діяльності, а також через безперервні зміни характеру витрачання коштів суб'єктами економічних відносин. Крім того, одним із завдань державного фінансового контролю є ідентифікація фактичного контролю, що здійснюється суб'єктами економічної діяльності і приведення його у відповідність до вимог міжнародних стандартів; а одним із напрямів державного фінансового контролю є державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ.

Проблеми державного фінансового аудиту досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема С. Агапцов, Л. Клець, П. Германчук, О. Назарчук, Н. Рубан, І. Стефанюк, В. Шевчук [1–4] та ін. Державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ як форма державного фінансового контролю постійно змінюється через вплив факторів економічної системи, з'являються нові теоретичні і практичні проблеми, які потребують вирішення.

Слід зауважити, що сьогодні в нормативно-правовій базі, а також серед науковців не існує єдиної думки щодо визначення змісту та завдань державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ.

© Бугаєнко В., 2009

Крім того, відсутнє передбачення розвитку державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ за певними напрямками. Відповідно до ст. 26 Бюджетного Кодексу України зовнішній контроль і аудит фінансово-господарської діяльності бюджетних установ здійснюється Рахунковою палатою та Головним контрольно-ревізійним управлінням України [5].

Легітимність поняття "державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ" (далі – аудит діяльності бюджетних установ) визначено Порядком проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ (далі – Порядок), який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 р. № 1777. Згідно з Порядком державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ – це форма державного фінансового контролю, яка спрямована на запобігання фінансовим порушенням та забезпечення достовірності фінансової звітності [6], що можна вважати метою державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ.

Основними завданнями фінансового аудиту є сприяння бюджетній установі у забезпеченні правильності ведення бухгалтерського обліку, законності використання бюджетних коштів, державного та комунального майна, достовірності фінансової звітності та організації дієвого внутрішнього контролю. Під час проведення фінансового аудиту вивчаються первинні документи щодо операцій з коштами та майном, іншими активами і пасивами, ведення бухгалтерського обліку, складання і подання фінансової звітності та організація внутрішнього фінансового контролю.

Фінансовий аудит, відповідно до Порядку, охоплює:

- проведення протягом року моніторингу фінансової звітності бюджетної установи, у тому числі з використанням баз даних Державного казначейства;
- перевірку використання бюджетних коштів, державного та комунального майна, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності, у разі виявлення за результатами моніторингу фінансової звітності ризикових операцій;
- аналіз системи внутрішнього фінансового контролю, зокрема визначення ефективності його організації;
- підготовку керівництву бюджетної установи пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень, виявлених за результатами попередніх етапів;
- надання висновку про рівень достовірності фінансової звітності бюджетної установи, дотримання посадовими особами законодавства з фінансових питань і повноту врахування пропозицій у ході аудиту.

Слід зауважити, що Порядком не передбачено визначення ефективності використання державних і комунальних активів. Однак за Концепцією розвитку державного фінансового контролю (далі – Концепція), схваленою розпорядженням кабінету Міністрів України від 24 травня 2005 р. № 158-р, державний внутрішній аудит, що проводиться ГоловКРУ України, застосовується при здійсненні попереднього державного внутрішнього фінансового контролю. Пріоритетним методичним прийомом при проведенні державного внутрішнього аудиту визнається моніторинг, вводиться необхідність оцінки ризикових операцій, а також акцентується увага на співвідношенні між дієвістю аудиту та рівнем витрат на його здійснення. Метою аудиту є надання рекомендацій з удосконалення діяльності органу державного сектору, підвищення ефективності процесів управління, що сприяє досягненню мети органу державного управління. Отже, в Концепції зроблено наголос на проведенні державного внутрішнього аудиту щодо ефективності діяльності органів державного сектору [7].

Згідно зі статтею 363 Господарського кодексу України, аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам [8].

Статтею 3 Закону України "Про аудиторську діяльність" визначено, що аудит – це перевірка даних бухгалтерському обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлювання незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам Законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогам користувачів [9].

Відповідно до глосарію термінів аудиту, які наведені в міжнародних стандартах аудиту, аудиторська перевірка фінансових звітів має на меті надання аудиторіві можливості висловити думку про те, чи складені ці фінансові звіти (у всіх суттєвих аспектах) відповідно до визначеної концептуальної основи фінансової звітності [7].

Таким чином, трактування державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ, визначене Порядком, більше відповідає поняттю державного внутрішнього аудиту, зазначеному в Концепції.

Останнім часом більшість науковців схиляються до думки, що державний фінансовий аудит повинен полягати ще й у перевірці та аналізі ефективності діяльності економічного суб'єкта, крім перевірки законності використання державних активів, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Фінансово-господарський аудит, вважає Л. Клець, дозволяє роботи висновки щодо ефективності рішень, прийнятих керівниками бюджетних установ під час виконання покладених на них завдань і функцій, які спрямовані, перш за все, не тільки на раціональне та цілеспрямоване використання бюджетних коштів, а й на ефективне їх витрачання [2].

У системі державного фінансового контролю С. Агапцов виділяє фінансовий аудит – традиційну перевірку законності звітності і правильності фінансових операцій та ведення бухгалтерського обліку, а також аудит ефективності, який орієнтований на доцільність і економічність витрачання державних ресурсів [1].

На думку П. Петренко, в системі державного фінансового контролю можна виокремити аудит звітності, аудит відповідності та аудит ефективності [11]. Здійснюючи аудит звітності, орган державного фінансового контролю повинен надати підтвердження парламенту і суспільству про те, що виконавча влада належно здійснює ведення рахунків і облік документації при використанні бюджетних коштів і надає достовірну фінансову інформацію про виконання бюджету.

Аудит відповідності – це аналіз фінансової діяльності суб'єкта відомчої структури витрат бюджету щодо виконання поточного бюджету з метою визначення його відповідності вимогам законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Аудит ефективності – це оцінка ефективності управління фінансовими потоками і державною власністю, ефективністю податкового адміністрування, а також оцінка ефективності і результативності фінансово-господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Автор вважає, що об'єктом державного фінансового аудиту є не тільки фінансові кошти і майно держави, їх облік і обіг, а й експертиза проектів нормативно-правових актів, експертиза фінансових та інших результатів, досягнутих під час виконання бюджету, а також оцінка прогнозів і напрямів розвитку як певних галузей економіки і регіонів, так і країни загалом [11]. Таким чином, вчений підтверджує, що при проведенні державного фінансового аудиту необхідно досліджувати ефективність діяльності економічної системи.

З метою вдосконалення і розвитку державного фінансового контролю та аудиту за надходженням коштів державного бюджету та їх використанням, В. Піхопцький пропонує контролюючим органам здійснювати поступовий перехід від повноти ревізій фінансово-господарської діяльності до аудиту виконання основних показників (ефективності діяльності) бюджетних установ, управління державним майном завдяки відбору до перевірки цільових бюджетних програм або тематичних перевірок, а не об'єктів; розроблення програм перевірки з акцентом на аналізі досягнень поставленої мети, тобто здійснення оцінки ефективності запровадження і виконання бюджетної програми

(аудит ефективності); вибір і запровадження переліків показників досягнутих результатів діяльності тих чи тих секторів [12]. Отже, крім аудиту ефективності бюджетних програм має здійснюватися ще й аудит ефективності діяльності бюджетних установ.

Зважаючи на викладене вище, можна визначити державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ як вид державного фінансового аудиту, який полягає у запобіганні фінансових порушень, перевірці й аналізі ефективності використання активів, правильності ведення бухгалтерського обліку та достовірності фінансової звітності, забезпеченні дієвого функціонування системи внутрішнього контролю.

Слід зауважити, що державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ може розвиватися за певними напрямками, а саме за сферами діяльності бюджетних установ (рис. 1).

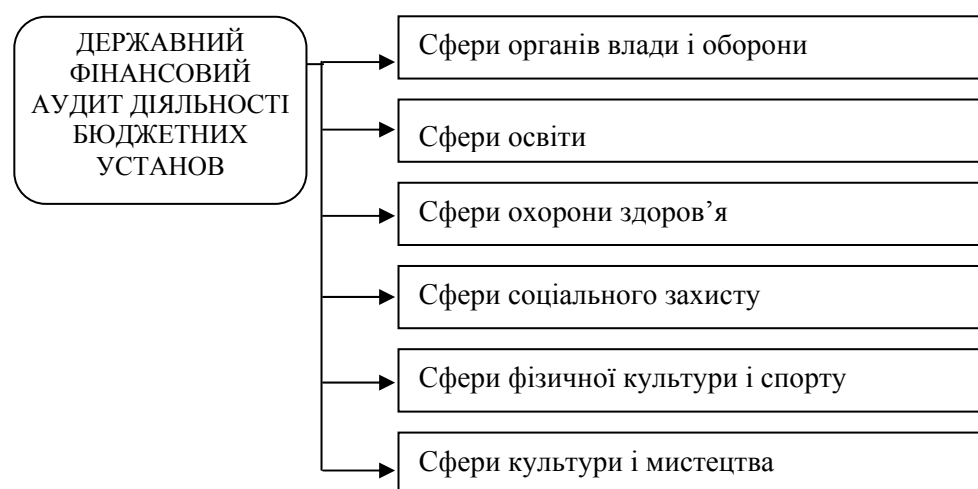

Рис. 1. Розвиток державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ за сферами їх діяльності

Оскільки державний фінансовий контроль поділяється на внутрішній і зовнішній, то і державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ як елемент системи державного фінансового контролю, реалізується в системі державного зовнішнього контролю та у системі державного внутрішнього контролю.

У свою чергу в Концепції розвитку державного внутрішнього фінансового контролю у межах державного внутрішнього фінансового контролю висвітлено поняття внутрішнього аудиту, який поділяється на централізований та децентралізований. Централізований внутрішній аудит – це державний внутрішній аудит, що проводиться центральним органом виконавчої влади. Децентралізований внутрішній аудит здійснюється самостійним підрозділом (посадовою особою), підпорядкованим безпосередньо керівництву органу державного сектору, але функціонально незалежним від нього.

У Порядку, а також у Методичних рекомендаціях з проведення аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ широко застосовується моніторинг як метод попереднього та оперативного контролю [13]. На думку В. Піхоцького, у системі дієвого державного фінансового контролю має широко застосовуватись саме попередній контроль [12]. Оскільки метою дієвого контролю є не лише виявлення відхилень від прийнятих норм, а й запобігання фінансовим порушенням, то одним із важливих напрямів є розвиток державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ у системі попереднього державного фінансового контролю (рис. 2).

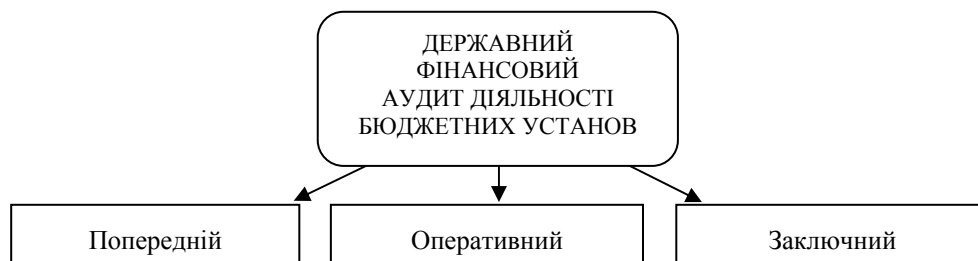

Рис. 2. Державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ за етапами здійснення

Державний фінансовий аудит діяльності бюджетних установ реалізуються різнманітними органами державної влади. Доцільно визначити перевірку та аналіз ефективності використання активів як одне із завдань державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ.

Основні напрями розвитку державного фінансового аудиту залежать від сфери діяльності бюджетної установи, розвитку внутрішнього та зовнішнього державного фінансового контролю, періодичності його здійснення.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення сутності державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ за напрямками його розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Агапцов С. А.* Государственный финансовый контроль и бюджетная политика Российского государства / С. А. Агапцов. — М.: Изд. дом "Финансовый контроль", 2004. — 264 с.
2. *Клець Л. Є.* Державний фінансовий контроль бюджетних установ в Україні [Електронний ресурс] / Л. Є. Клець. — Режим доступу: <http://www.dspace.nbu.gov.ua>.
3. *Державний фінансовий контроль: ревізія та аудит* / П. К. Германчук, І. Б. Стефанюк, Н. І. Рубан, О. І. Назарчук. — К.: АВТ, 2004 — 423 с.
4. *Шевчук В. О.* Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): монографія / В. О. Шевчук. — К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 1999. — 371 с.

5. *Бюджетний кодекс України* : прийнятий Верховною Радою України 21 черв. 2001 р., з наступ. змін. і допов. // Відом. Верховної Ради України. — 1991. — № 37–38.
6. *Порядок проведення органами контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту діяльності бюджетних установ* : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2004 р. № 1777.
7. *Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю* : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 трав. 2005 р. № 158-р.
8. *Господарський кодекс України* : прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 р., з наступ. змін. і допов. // Відом. Верховної Ради України. — 2003. — № 18–22.
9. *Про аудиторську діяльність* : Закон України, прийнятий Верховною Радою України 22 квіт. 1993 р. № 3125-XII // Відом. Верховної Ради України. — 1993. — № 23. — С. 243.
10. *Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики* / пер. з англ. О. В. Селезньов та ін. — К. : ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2004. — 1028 с.
11. *Петренко П. Що гальмує систему урядового контролю економіки України?* [Електронний ресурс] / П. Петренко. — Режим доступу : <http://www.personal.in.ua>.
12. *Піхоцький В. Ф. Удосконалення і розвиток Державного фінансового контролю та аудиту за надходженням коштів Державного бюджету України та їх використанням* / В. Ф. Піхоцький // *Фінанси України*. — 2007. — № 3.
13. *Методичні рекомендації з проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ* : затв. наказом Головки КРУ України від 19 груд. 2005 р. № 451.

УДК 657:061.5

КЛАСИФІКАЦІЯ НЕПРЯМИХ ВИТРАТ У СИСТЕМІ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

БЕЗВЕРХИЙ К., аспірант Київського національного
економічного університету ім. Вадима Гетьмана

В сучасних умовах виробники продукції (товарів, робіт, послуг), приймаючи управлінські рішення, приділяють незначну увагу класифікації витрат, особливо класифікації непрямих витрат. Класифікація непрямих витрат дозволяє виділити ту частину витрат, яка підлягає оптимізації.

© Безверхий К., 2009

Класифікація непрямих витрат за різними ознаками знайшла відображення в наукових працях С. Голова, Е. Добикіної, Г. Партина, А. Соколова [1–4] та ін. Однак це питання залишається актуальним для потреб внутрішньогосподарського (управлінського) обліку.

Традиційно за відношенням до процесу виробництва непрямі витрати класифікують на виробничі та невиробничі. С. Голова так визначає виробничі непрямі витрати: "це витрати, пов'язані з процесами виробництва, які не можуть бути віднесені до певних виробів економічно доцільним шляхом" [1, с. 629]. На думку М. Кузьміної, "це виробничі витрати, які безпосередньо неможливо віднести до об'єкта обліку витрат" [5, с. 121].

За визначенням В. Палія, "до виробничих непрямих витрат відносяться витрати на утримання та експлуатацію обладнання та виробничих приміщень, включаючи амортизацію приміщень, допоміжних матеріалів, витрати на допоміжних робітників, адміністративний та обслуговуючий персонал, витрати на опалення, освітлення, податки на майно та всі інші витрати функціональних підрозділів організації" [6, с. 29].

Дещо інше трактування надають Г. Партин і А. Загородній: "виробничі непрямі витрати – витрати, пов'язані з процесом виробництва, які не можуть бути віднесені до собівартості конкретної продукції (виробів) економічно доцільним шляхом" [3, с. 49], а невиробничі непрямі витрати – це "витрати, які не пов'язані з процесом виробництва і які не можуть бути віднесені до певних об'єктів обліку економічно доцільним шляхом" [3, с. 50].

На думку К. Друрі, виробничі непрямі витрати "включають всі витрати на допоміжну працю та допоміжні матеріали плюс непрямі виробничі витрати, прикладами яких у компанії, що випускає різноманітні види продукції, є оренда приміщення чи амортизаційні відрахування за обладнання" [7, с. 28]. Невиробничі непрямі витрати слід "розглядати як витрати звітного періоду ... та розподіляти невиробничі непрямі витрати за окремими видами продукції непотрібно" [7, с. 72].

У практичній діяльності промислові підприємства до виробничих непрямих витрат відносять загальновиробничі витрати, а до невиробничих непрямих витрат – адміністративні витрати та витрати на збут. Якщо розглядати непрямі витрати у контексті операційного циклу діяльності підприємства, то, на думку автора статті, витрати іншої операційної, фінансової, інвестиційної діяльності не включаються до невиробничих і виробничих непрямих витрат, адже серед стадій, що входять до операційного циклу діяльності підприємства, не можна виділити витрати іншої операційної, фінансової, інвестиційної діяльності, які визнаються витратами на дотримання певних принципів бухгалтерського обліку і не мають прямого відношення до процесу виробництва продукту та його реалізації.

За відношенням до господарського процесу доречно розглянути розподіл непрямих витрат на основні (технологічні) та накладні (організаційні). У вітчизняній науці і практиці багато десятиліть використовувався критерій технологічної залежності при розподілі витрат на основні та накладні. У зв'язку з цим, накладними витратами вважались витрати, не пов'язані з технологічним процесом виробництва продукту, а основними витратами – безпосередньо пов'язані з технологічним процесом виробництва готового продукту.

На думку К. Юрченко, невиробничі накладні витрати – "це всі інші витрати, які не беруть участі у створенні продукту, але є необхідними і ніби накладаються на технологічний процес понад технологічні витрати" [8, с. 59]. Автор розглядає термін "накладні витрати" як витрати, що не належать до технологічного процесу виробництва, а до накладних витрат відносить тільки ті витрати, які накладаються на виробничий процес, а саме: адміністративні витрати та витрати на збут.

Накладні витрати Ф. Бутинець трактує як "витрати, не пов'язані безпосередньо з технологічним процесом виготовлення продукції, а які утворюються під впливом певних умов роботи з організації, управління та обслуговування виробництва" [9, с.152].

В. Палій розглядає накладні витрати як "витрати, які не складають безпосередньо субстанцію продукту та які важко віднести на конкретний вид продукту, але вони необхідні для його виробництва" [10, с.125].

Визначає накладні витрати В. Кміть як "витрати на управління та обслуговування виробництва і збуту продукції, які впливають на фінансовий результат підприємства" [11, с. 51].

На думку Г. Партина й А. Загороднього, накладні витрати – це "сукупність непрямих витрат, які не можуть бути віднесені до певних видів продукції економічно доцільним шляхом" [3, с. 49].

Накладні витрати А. Поршнев, А. Кібанов, В. Гунін трактують як "витрати пов'язані з організацією, обслуговуванням виробництва та управлінням підприємством, з процесом реалізації продукції (для виробничого підприємства), а також податки, збори і відрахування, віднесені на собівартість продукції та послуг" [12, с. 551].

Під накладними витратами О. Волкова розуміє "ті витрати, суму яких неможливо віднести до конкретного об'єкта обліку та їх розподіляють між декількома об'єктами (одиницями продукції, групами клієнтів, торговими залами – залежно від того, що є об'єктом обліку витрат)" [13, с. 91].

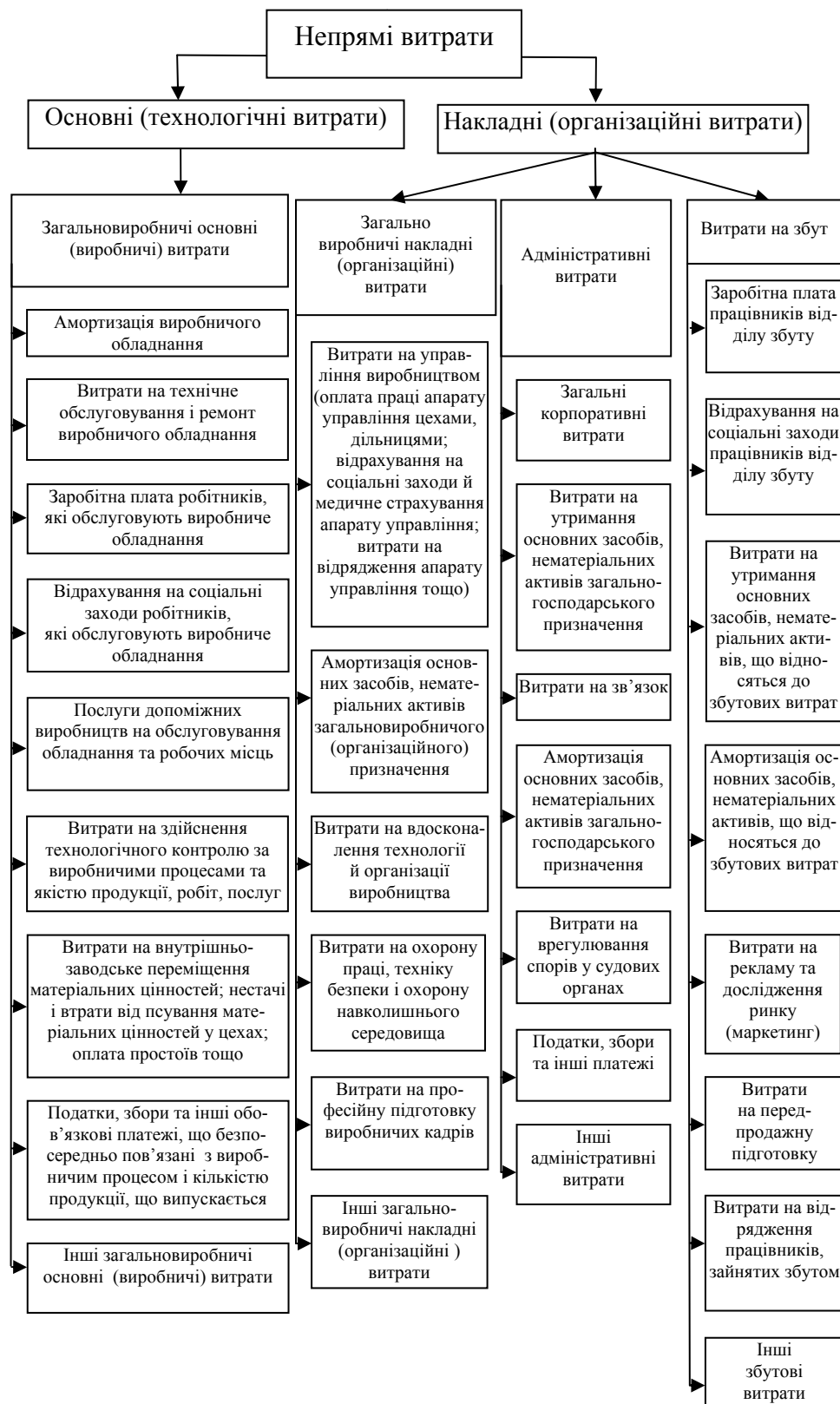
До визначення непрямих витрат Т. Карпова підходить так: "накладні витрати – це витрати на обслуговування, управління виробництвом та підприємством: загальновиробничі та загальногосподарські витрати, які обумовлені підготовкою, організацією, обслуговуванням та управлінням" [14, с. 100].

В. Керімов зазначає, що "накладні витрати створюються в зв'язку з організацією, обслуговуванням виробництва, реалізацією продукції та управління. Вони складаються з управлінських і комерційних витрат" [15, с. 63].

"Інколи замість терміна "непрямі витрати", зауважує К. Друрі, застосовується інший – накладні витрати" [7, с. 50]. Термін "непрямі витрати" набагато ширший, ніж "накладні витрати", оскільки непрямі витрати можуть включати в себе основні та накладні витрати. Класифікацію непрямих витрат на основні та накладні можна розглядати як за відношенням до технологічного процесу виробництва продукту (традиційний підхід), так і до його реалізації зважаючи на сутність етапів операційного циклу діяльності підприємства. Наприклад, витрати на реалізацію (збут) на торговельних підприємствах є основними, лише адміністративні витрати є накладними. На виробничих підприємствах, традиційно до основних витрат відносять виробничі витрати. Однак сьогодні, в умовах потужної конкуренції на ринках певних товарів, робіт, послуг, витрати на виробництво продукту можуть бути менші і не такі важливі, як витрати на збут, адже недостатньо виробити продукт, необхідно його ще й реалізувати, причому з максимальною вигодою для підприємства.

Таким чином, можна констатувати, що поділ непрямих витрат на основні та накладні залежить від того, що підприємство визначило більш пріоритетним, а також від організаційно-технологічних особливостей виробництва чи реалізації певного продукту, і, відповідно, побудови обліку виробництва й реалізації, тобто визначення центрів витрат. Отже, непрямі витрати можуть бути основними і накладними.

На підприємствах приладобудування до основних (технологічних) непрямих витрат належатиме частина загальновиробничих витрат, що пов'язана безпосередньо з виробництвом продукту. Наприклад, амортизація виробничого обладнання, витрати на технічне обслуговування та ремонт устаткування, енергетичні витрати на роботу обладнання, вартість послуг допоміжних виробництв із обслуговування обладнання та робочих місць, заробітна плата і відрахування на соціальне забезпечення робітників тощо. До накладних (організаційних) непрямих витрат будуть віднесені загальновиробничі витрати на управління виробництвом (витрати пов'язані з організацією виробництва, утримання виробничого управлінського апарату, амортизація споруд, будинків, витрати на забезпечення безпечних умов роботи, витрати на професійну підготовку виробничих кадрів тощо), адміністративні витрати та витрати на збут. Приблизний склад основних і накладних витрат на виробничих підприємствах наведено на *рисунку*.

Отже, поділ непрямих витрат на основні та накладні впливає з їх відношення до господарського процесу: основні непрямі витрати пов'язані, а накладні не пов'язані з технологічним процесом.

Згідно з п. 16 П(С)БО 16 "Витрати" загальновиробничі витрати поділяються відповідно до обсягу виробництва на постійні та змінні. До постійних загальновиробничих витрат відносяться витрати на обслуговування та управління виробництвом, що залишаються незмінними (або майже незмінними) при зміні обсягів виробництва. Наприклад, такими можуть бути витрати з оренди приміщення цеху, дільниці, в яких виготовляються різноманітні номенклатурні вироби (виконуються роботи, надаються послуги). До змінних витрат належать витрати на обслуговування та управління виробництвом (цехів, дільниць), що змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягів діяльності. Змінні загальновиробничі витрати розподіляються на кожен об'єкт витрат із використанням бази розподілу. Наприклад, заробітна плата працівників, які обслуговують обладнання та устаткування визначається залежно від виробітку ними машино-годин, тобто чим більше обладнання, устаткування буде працювати, тим більше буде залучатися обслуговуючих працівників, для його ремонту, налагодження тощо.

У міжнародних стандартах бухгалтерського обліку (МСБО), а саме у п. 12 МСБО 2 "Запаси", постійні виробничі накладні витрати визначено як "непрямі витрати на виробництво, які залишаються відносно незмінними, незалежно від обсягу виробництва, серед них амортизація та утримання будівель і обладнання заводу, а також витрати на управління й адміністративні витрати заводу. Змінні виробничі накладні витрати – це такі непрямі витрати на виробництво, що змінюються прямо або майже прямо пропорційно обсягу виробництва, до них відносять витрати на непрямі матеріали та непрямі витрати на оплату праці" [9].

Потрібно зауважити, що П(С)БО 16 "Витрати" регламентує поділ тільки загальновиробничих витрат на змінні та постійні, а адміністративні витрати та витрати на збут відповідно до цього стандарту не поділяються на змінні та постійні, оскільки в П(С)БО розглядається поділ на змінні та постійні тільки за відношенням до обсягів діяльності, а точніше до обсягу виробництва.

В економічній літературі та в нормативно-правових документах, зокрема у П(С)БО та МСБО, поняття "обсяг діяльності" не розкрито. У контексті операційного циклу підприємства обсягом діяльності може бути обсяг виробництва продукції, обсяг реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), обсяг постачання сировини та матеріалів (напівфабрикатів, товарів, послуг), обсяг зберігання продукції (товарів, сировини та матеріалів, напівфабрикатів) тощо. Звідси впливає, що до витрат на збут, можна також застосувати поділ витрат на змінні та постійні

збутові витрати за відношенням до обсягу реалізованої продукції. Наприклад, постійними збутовими витратами за відношенням до обсягів реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) може бути заробітна плата працівника відділу збуту, що нараховується у вигляді посадового окладу, і не залежить від обсягів реалізації, а до змінних витрат можна віднести заробітну плату цього ж працівника, що нараховується у вигляді відсотків від обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), або ж постійними збутовими витратами за відношенням до обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) можуть бути витрати на амортизацію вантажного автомобіля, який доставляє продукцію (товари) до покупців (замовників), а витрати на паливно-мастильні матеріали цього ж вантажного автомобіля будуть змінними витратами на збут.

Адміністративні витрати не можна поділити на постійні та змінні за обсягом діяльності, тому вони однозначно будуть постійними, бо їх не можна ідентифікувати як змінні до якогось конкретного етапу операційного циклу.

Відповідно до п. 21 П(С)БО 16 "Витрати" витрати операційної діяльності класифікуються за економічними елементами, а саме: матеріальні затрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація, інші операційні витрати. Отже, до непрямих витрат можна теж застосувати такий поділ витрат, а саме: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, витрати на амортизацію, інші операційні витрати. Зазначені елементи операційних витрат, до яких можуть входити загальновиробничі витрати, адміністративні витрати і витрати на збут, є загальноприйнятими в міжнародній практиці, вони передбачені в п. 21 П(С)БО 16 "Витрати". Класифікація витрат, у тому числі непрямих, за економічними елементами є обов'язковим етапом складання "Звіту про фінансові результати" як для великих і середніх підприємств, так і для малих.

Згідно з п. 11 П(С)БО 16 "Витрати" підприємство самостійно обирає склад і перелік статей калькулювання виробничої собівартості продукції (робіт, послуг). Через це склад і перелік статей калькуляції може суттєво відрізнятись на підприємствах, які належать до однієї галузі. Наприклад, на підприємствах приладобудування склад і перелік статей калькулювання може не співпадати внаслідок їх організаційно-технологічних особливостей виробництва продукції приладобудування, що впливають на побудову обліку, у зв'язку з цим виникає відмінність у складі та переліку статей калькуляції.

За періодом віднесення непрямих витрат на фінансовий результат непрямі витрати можна поділити на витрати на продукт (виробнича собівартість) і витрати періоду (періодичні витрати). До

непрямих витрат на продукт відносяться загальновиробничі витрати, а до витрат періоду – адміністративні витрати та витрати на збут.

За функцією управління непрямі витрати можна розподілити на виробничі (загальновиробничі), комерційні (витрати на збут), адміністративні (витрати на управління).

Відповідно до планування витрат за бюджетом (кошторисом) непрямі витрати можна поділити на заплановані та незаплановані. Ця класифікація витрат дасть можливість урахувувати витрати для прийняття управлінських рішень стосовно планових і фактичних кошторисів витрат.

Доцільно виділити такі класифікаційні ознаки непрямих витрат як контрольовані та неконтрольовані. Це дозволить приймати рішення, щодо доцільності побудови обліку непрямих витрат, завдяки чому, можна буде побачити чи контролюють працівники управлінського персоналу (відділу контролінгу) величину витрат підприємства чи ні.

За можливістю впливу на їх величину непрямі витрати слід також поділяти на регульовані та нерегульовані. Це дасть можливість віднайти більш ефективні шляхи для оптимізації непрямих витрат за допомогою впливу на ці витрати, що дозволить ефективно ними управляти.

Непрямі витрати поділяють на доцільні та недоцільні. Зосередження непрямих витрат за такими ознаками дає змогу виявляти резерви для зменшення непрямих витрат, від яких немає економічного ефекту. Наприклад, доцільними витратами можуть бути непрямі витрати, що становлять вартість переоснащення цехового приміщення, що дозволить збільшити обсяг виробництва продукції та зменшити загальновиробничі витрати за рахунок використання більш сучасного обладнання, яке потребує меншого обслуговування, отже, і менших витрат.

За відношенням до звітного періоду, непрямі витрати слід поділяти на вичерпані та невичерпані, що дасть можливість підприємству правильно визначити фінансовий результат (прибуток або збиток) у звітному періоді. Наприклад, витрати на купівлю пожежної сигналізації складального цеху доцільно вважати не витратами звітного періоду, оскільки мав місце лише обмін активів, тобто один вид активу (грошові кошти) обміняли на інший вид активу (пожежну сигналізацію). Отже, витрачені грошові ресурси на придбання пожежної сигналізації – це невичерпані (ще не спожиті) витрати, які принесуть користь у майбутньому. Якщо пожежна сигналізація використовується в цеху, то витрати на її утримання (технічне обслуговування, ремонт тощо) – це вичерпані (спожиті) витрати.

За місцем виникнення непрямі витрати поділяються відповідно до підрозділів підприємства (витрати цеху, витрати дільниці, витрати функціональних служб тощо). Наприклад, витрати цеху (дільниці)

становлять непрямі витрати, які безпосередньо виникають у цьому цеху (дільниці) та вартість яких не може бути прямо віднесена до об'єкта обліку витрат. Прикладом можуть бути витрати на обслуговування обладнання, амортизація устаткування, заробітна плата начальника цеху (дільниці), де випускається декілька видів готової продукції. Витратами функціональних служб, наприклад, можуть бути витрати відділу маркетингу, який займається вивченням ринку збуту продукції, відділу збуту, бухгалтерії, планово-економічного відділу тощо.

Залежно від видів продукції, що випускає підприємство, непрямі витрати можуть бути згруповані так: витрати на виробу, витрати на групи виробів, витрати на замовлення залежно від того, як на підприємстві було організовано облік непрямих витрат, а саме, які центри витрат було визначено. Наприклад, якщо підприємство виготовляє декілька видів продукції, то доцільно буде згрупувати непрямі витрати на групи виробів або на окремі замовлення за відповідними центрами витрат будуть групи виробів, або ж окремі виробничі замовлення.

Відповідно до облікового періоду непрямі витрати слід також поділяти на поточні, минулі та майбутні.

За періодичністю виникнення непрямі витрати можуть бути повсякденні та одноразові. До повсякденних витрат слід відносити всі непрямі витрати, які підприємство несе щодня і має змогу планувати (витрати на амортизацію, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, обов'язкові платежі, паливно-мастильні матеріали, податки, збори та ін.). До одноразових відносяться витрати, які виникають неперіодично, і мають разовий характер. Наприклад, це витрати на відрядження, разові виплати щодо сертифікації виробництва, втрати від браку тощо.

Доцільно врахувати групування непрямих витрат на релевантні та нерелевантні. Релевантними витратами є витрати, сума яких змінюється залежно від прийнятого управлінського рішення. Нерелевантні витрати – це сума витрат, які не залежать від прийнятого управлінського рішення. Наприклад, при прийнятті рішення щодо придбання чи оренди приміщень складу готової продукції – витрати на його придбання або орендна плата за приміщення складу є релевантними непрямыми витратами.

За відношенням непрямих витрат до продукту доцільно класифікувати їх на загальні та індивідуальні. Індивідуальні непрямі витрати – це ті витрати, які пов'язані з конкретним видом продукції або групою виробів, а загальні – це ті, які неможливо віднести до конкретного виду продукції або групи виробів. Наприклад, витрати на ремонт вантажного автомобіля, що здійснює доставку продукції покупцям, будуть загальними за відношенням до об'єктів витрат і можуть обліковуватись на спеціальному субрахунку. На відміну від

цих витрат, витрати з пакування у спеціальну тару партії готового продукту будуть індивідуальними для цієї партії продукту, що реалізується.

Таким чином, доцільно визначити *класифікаційні ознаки непрямих витрат*.

Ознаки	Класифікаційні групування
За відношенням до процесу виробництва	Виробничі та невиробничі
За відношенням до обсягу виробництва	Постійні та змінні
За функцією управління	Виробничі (загальновиробничі), комерційні (на збут), адміністративні
За відношенням до господарського процесу	Основні та накладні
За відношенням до продукту	Загальні та індивідуальні
За статтями калькуляції	Самостійно встановлюється підприємством
За економічними елементами	Матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, витрати на амортизацію, інші операційні витрати
За періодом віднесення непрямих витрат на фінансовий результат	Витрати на продукт (виробничі витрати), витрати періоду (періодичні витрати)
За відношенням до функцій контролю	Контрольовані та неконтрольовані
За можливістю впливу керівництва на їх величину	Регульовані та нерегульовані
За доцільністю	Доцільні та недоцільні
За відношенням до звітного періоду	Вичерпані та невичерпані
За місцем виникнення	Підрозділи підприємства (витрати цеху, витрати дільниці, витрати функціональних служб)
За відношенням до облікового періоду	Поточні, минулі, майбутні
За періодичністю виникнення	Повсякденні та одноразові
За об'єктом формування	Сукупні (загальні), на одиницю продукції
За видами продукції (робіт, послуг)	Витрати на виробу, витрати на групи виробів, витрати на замовлення
За календарним періодом	Поточні та одноразові
За охопленням нормування	Нормовані та ненормовані
За охопленням бюджетом (кошторисом)	Плановані та неплановані
За обґрунтуванням господарських рішень	Релевантні та нерелевантні

Визначення класифікаційних ознак і розподіл непрямих витрат сприятиме більш обґрунтованому прийняттю управлінських рішень щодо їх оптимізації з метою підвищення ефективності діяльності промислових підприємств, зокрема підприємств приладобудування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Голов С. Ф.* Управлінський облік : підручник / Сергій Федорович Голов. — 4-те вид. — К. : Лібра, 2008. — 704 с.
2. *Добикіна Е. К.* Управлінський облік в оперативній діяльності підприємства : навч. посіб. / Е. К. Добикіна, В. В. Ровенська, В. С. Рижиков. — К. : Вид. дім "Слово", 2005. — 272 с.
3. *Партин Г. О.* Управлінський облік : навч. посіб. / Г. О. Партин, А. Г. Загородній. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Знання, 2007. — 303 с.
4. *Соколов А. Ю.* Управленческий учет накладных расходов / Андрей Юрьевич Соколов. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 448 с.
5. *Кузьмина М. С.* Учет затрат, калькулирование и бюджетирование в отраслях производственной сферы : учеб. пособие / Марина Степановна Кузьмина. — М. : Финансы и статистика, 2008. — 208 с.
6. *Палий В. Ф.* Организация управленческого учета / Виталий Федорович Палий. — М. : Буратор Пресс, 2003. — 224 с.
7. *Друри К.* Управленческий и производственный учет : учеб. комплекс для студ. вузов / Колин Друри ; пер. с англ. [В. Н. Єгорова]. — 6-е изд. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 1423 с.
8. *Юрченко К. Г.* Методика розподілу непрямих витрат виробництва / К. Г. Юрченко // Вісник податкової служби України. — 2001. — № 39. — С. 59–63.
9. *Бутинець Ф. Ф.* Бухгалтерський управлінський облік : підруч. для студ. спец. "Облік і аудит" вищ. навч. закл. / Франц Францович Бутинець та ін. — 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир : ПП "Рута", 2005. — 480 с.
10. *Палий В. Ф.* Управленческий учет / под ред. В. Палия и Р. Вандер Вила. — М. : ИНФРА-М, 1997. — 480 с.
11. *Кміть В. М.* Системний підхід до управління накладними витратами підприємств / В. М. Кміть // Фінанси України. — 2002. — № 7. — С. 51–57.
12. *Поршнев А. Г.* Управление организацией : энцикл. слов. / А. Г. Поршнев, А. Я. Кибанов, В. Н. Гунин. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 822 с.
13. *Волкова О. Н.* Бюджетирование и финансовый контроль в коммерческих организациях / Ольга Николаевна Волкова. — М. : Финансы и статистика, 2005. — 272 с.
14. *Карпова Т. П.* Управленческий учет : учеб. для вузов / Т. П. Карпова. — М. : ЮНИТИ, 2001. — 360 с.
15. *Керимов В. Э.* Управленческий учет : учебник / В. Э. Керимов. — 3-е изд., изм. и доп. — М. : Изд.-торг. корпорация "Дашков и К", 2004. — 460 с.
16. *Голов С. Ф.* Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 / пер. з англ. ред. Сергія Федоровича Голова. — К. : Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. — 1272 с.

УДК 330.83(477)

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

МОРДАС І., к. е. н., асистент Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Сьогодні, в умовах бурхливого розвитку фінансових взаємовідносин в Україні, виникає необхідність звернутися до історичного досвіду аби уникнути помилок та прорахунків минулого.

Дослідженню творчої спадщини вітчизняних економістів, які працювали в галузі фінансової науки в період її становлення в Україні, присвячені праці Л. Горкіної, С. Злупка, Л. Корнійчук, П. Леоненка, В. Небрат, В. Фещенко та ін. Однак подібних публікацій, на жаль, небагато, і широкий науковий загал мало знайомий із представниками вітчизняної фінансової науки, які сприяли становленню її як самостійної галузі економічного знання.

Українські економісти кінця XIX – початку XX ст. схилилися до трактування фінансової теорії в дусі класичної політичної економії. М. Соболев вважав, що теорія будь-якої науки повинна розкривати причинно-наслідкову залежність явищ і формулювати її у вигляді наукових законів. "Фінансова теорія, – писав вчений, – повинна з'ясувати залежність фінансових явищ від побудови народного господарства кожної епохи і від побудови держави" [1, с. 20]. Автор надавав великого значення фінансовій історії, яка дає необхідний матеріал для розробки фінансової теорії.

Разом із аналізом питань про сутність, предмет і завдання фінансової науки, завжди першочерговим вважалося розкриття її внутрішньої структури, тобто складових частин, їхнього змісту та взаємозв'язків між ними. На думку М. Мітіліно, такими окремими частинами є історія фінансового господарства, теорія державного або фінансового господарства, або фінансова теорія, фінансова статистика,

фінансове право та фінансова політика. Однак "не всі згадані галузі фінансової науки однаково нині розвинулись, не всі вони однаково самостійні, – зазначав вчений, – але всі вони вже ясно і стало позначилися й як частини входять у зміст кожного більш-менш великого та повного курсу фінансової науки" [2, с. 10]. Таку думку поділяли й інші видатні українські вчені Л. Яснопольський та П. Кованько.

Науково-літературна діяльність Л. Яснопольського починається у 1902 р. Як зазначає професор К. Воблий у відгуку на наукові праці Л. Яснопольського при рекомендації його на посаду професора кафедри фінансового права Київського національного економічного університету від 12 травня 1910 р., дослідження вченого можна поділити на дві групи [3, арк. 40]: статті статистико-економічного характеру (до обрання Л. Яснопольського в члени Державної Думи): "Джерела статистики хліборобства"; "Значення питання про рух землеволодіння"; "Спеціалізація та спеціальна статистика" та ін.; фінансово-економічні праці (з моменту участі вченого в Бюджетній комісії Державної Думи).

Розробки вченого в цій галузі розпочинаються статтями "Всепіддайніша доповідь Міністра фінансів та розпис на 1905 р." й "Доходи та видатки м. Києва з кінця 60-х років", які були написані ще до обрання його в члени Державної Думи 1906 р. У дослідженні "Доходи та видатки м. Києва з кінця 60-х років" Л. Яснопольським дуже вміло використано архівний статистичний матеріал і надано змістовну та різнобічну характеристика розвитку фінансів м. Києва. Серед статей фінансового спрямування найбільш цікавими є ті, що присвячені аналізу та критичній оцінці державних бюджетів Росії та становленню однієї з найважливіших галузей фінансової науки – бюджетного права (огляд російської літератури з бюджетного права, характеристика вітчизняного бюджетного права, умови видачі кредитів тощо). "Бюджетне право – і в об'єктивному значенні системи правових норм, і в загальноприйнятому суб'єктивному значенні – головним чином бюджетної компетенції представницьких закладів, є галуззю, яка стоїть на межі двох дисциплін – державно-юридичної та фінансово-економічної" [4, с. XIII].

Історію російського бюджетного права Л. Яснопольський досліджує у своїй статті "Характеристика нашого бюджетного права", яка була написана вже після обрання його в Державну Думу. Проаналізувавши та оцінивши бюджетні правила, запроваджені 8 березня 1906 р., вчений з'ясовує цілі, які переслідували упорядники правил, та під впливом яких іноземних законодавчих актів вони були виписані. В інших статтях, присвячених цьому питанню, автор аналізує вітчизняне бюджетне законодавство, показуючи його сильні та слабкі сторони. Паралельно вчений викладає і бюджетне законодавство

іноземних держав, що свідчить про широту його наукових інтересів. Можна вважати, що Л. Яснопольський був найкращим знавцем бюджетного права як російського, так і західноєвропейського, а його магістерська дисертація "Нариси російського бюджетного права" [4], захищена у 1912 р., була першою спробою у фінансово-історичній літературі дати загальну картину розвитку бюджетної справи в Росії з часів складання перших загальних табелів надходжень та видатків і аж до реформи 1861 р.

Дослідження бюджетів та бюджетного права лежали в основі наукової діяльності і П. Кованька. Бюджетне право вчений розглядав як сукупність юридичних норм, які регулюють порядок складання, затвердження, виконання та контролю бюджету. Як і Л. Яснопольський, П. Кованько наголошував на необхідності історичного підходу в дослідженні питань бюджетного права, враховуючи те, що кожному етапу розвитку держави відповідав певний тип бюджетного права. Завдання бюджетного права, на думку П. Кованька, полягає у тому, щоб: *по-перше*, визначити та описати закони його розвитку; *по-друге*, привести у схематичний порядок існуючі у різних державах системи бюджетного права, здійснивши їх типологізацію.

П. Кованько здійснив аналіз теорій бюджетного права, представники яких надавали перевагу ієрархічному принципу, а також тих, які виходили з принципу народного суверенітету. Сам автор вважав обидві групи теорій правильними, оскільки вони були розроблені відповідно до побутових і правових умов країн, державне життя яких покладене в основу їх побудови. Розуміючи, що жодна з теорій не є універсальною, вчений все ж таки надавав перевагу теорії бюджетного права, яка базується на принципі народного суверенітету. Вона, зазначав учений, "у науковому відношенні є вищою як за логічністю своєї конструкції, так і тому, що вона будує свої висновки на дослідженні бюджетної справи тих країн, які пройшли довгий шлях культурного життя" [5, с. 8]. Далі, автор доводить, що закони зростання державних бюджетів є законами зростання бюджетних прав народних представників. Підводячи підсумок своїм дослідженням сутності, структури та існуючих теорій бюджетного права, вчений пише: "Зростають завдання держави, ускладнюються її функції, зростають бюджети, зростають податкові навантаження на громадян, зростають їхні обов'язки і зростають їхні права. Без участі народних представників у бюджетній справі, без твердого правового зв'язку між суспільством і урядом у теперішній час неможливе правильне ведення державного господарства, неможливо було б зібрати і ті мільярди, які прикрашають собою бюджети всіх головних держав світу" [5, с. 18]. Очевидно, що подібні висновки щодо сучасного бюджетного права та бюджетного процесу не втратили своєї актуальності й сьогодні.

У праці "Державні видатки Росії за предметами призначення за 1903–1911 рр. Фінансово-статистичний нарис з 15 діаграмами" (1911 р.) [6] П. Кованько вивчав витратну частину державного бюджету. Несприятливі історичні події досліджуваного періоду – програна Росією війна та революційні перетворення в країні – негативно позначилися на бюджетних видатках держави, аналіз яких допоміг автору визначити тенденції в державних видатках у різні роки зазначеного періоду. Особливістю дослідження є й те, що аналіз бюджетних видатків зіставляється П. Кованьком із видатками в інших європейських державах. Використовуючи порівняльний метод аналізу, вчений зіставив витрати різних держав на загальне управління, охорону здоров'я, освіту, науку тощо. У результаті такого аналізу автор помітив тенденцію до збільшення в Росії виробничих видатків та досить слабку тенденцію до зростання державних витрат на освіту, науку і мистецтво. Тим часом за кордоном, констатував учений, не жаліють коштів на ці важливі галузі людського життя [6, с. 38] та у зв'язку з цим наголошував на реформуванні фінансового сектору. Цілком вдалою є думка професора Київського національного економічного університету К. Воблого, що головне значення дослідження П. Кованька полягає у тому, що "державні видатки Росії розглядаються автором не за міністріальною системою, а за предметами призначення, що єдине, як відомо, може дати правильну картину витрачання народних грошей" [7, арк. 37].

Потрібно відзначити, що наукові інтереси П. Кованька, на відміну від Л. Яснопольського, були зосереджені на розробці питань місцевих фінансів, переважно на фінансових проблемах землеволодіння українських і російських міст, що видно із виданої 1919 р. вченим праці "Фінансові проблеми землеволодіння російських міст" [8]. На основі аналізу широкого статистичного матеріалу в галузі землеволодіння українських і російських міст упродовж XVIII – 10-х років XX ст. П. Кованько підкреслював важливе бюджетне значення міських земель та оброчних статей у минулому, на той час, та, скоріше за все, і в майбутньому.

У середині 20-х років XX ст. П. Кованько продовжував досліджувати проблеми місцевих бюджетів країни. Місцевим бюджетам України та її столиці присвячені такі праці, як "Місцевий бюджет України в 1912 році" (1924 р.) [9] "Місцевий бюджет Київської губернії в нинішніх її територіальних межах за 1912, 1913 та 1914 рр." (1925 р.) [10], "Бюджети міст України" (1925 р.) [11] та ін.

У першій третині XX ст. для стабілізації грошово-кредитного сектору в країні необхідна була ефективна політика Центрального банку, яка базувалася б не на адміністративних методах, як це було раніше, а на науково обґрунтованих засадах. У зв'язку з цим не лише

наукове, а й важливе практичне значення мала стаття Л. Яснопольського "Державний банк" (1907 р.) [12]. На початку свого дослідження Л. Яснопольський наводить нариси історії російських державних кредитних закладів дореформеного періоду, де звертає увагу на невідповідність між характером активних і пасивних операцій, на повну їх підпорядкованість державним інтересам та керівникам фінансової політики тощо. Все це у кінцевому підсумку призвело їх до банкрутства та необхідності ліквідації.

Із моменту свого заснування Державний банк упродовж чверті століття здійснював ліквідацію збанкрутілих кредитних закладів, а пізніше, писав учений, на нього були покладені нові витрати на субсидії дворянському та селянському банкам. Ще однією несприятливою умовою для нормальної діяльності Державного банку була, на думку Л. Яснопольського, позика коштів банку Державному казначейству. Вчений абсолютно правильно відзначив у цій частині свого дослідження факт вилучення коштів банку, що ускладнило виконання його прямого завдання – здійснення комерційних операцій. Це суттєво загальмувало розвиток діяльності банку, який, по суті, повинен був бути регулятором грошового та кредитного обігу.

Л. Яснопольський не залишає без уваги і проведення емісійних операцій. Він зазначає, що хоча ця функція і належала Державному банку, проте випуск грошей він здійснював переважно в інтересах Державного казначейства і навіть за його рахунок. Таким чином, вчений відзначає службову роль Державного банку по відношенню до Державного казначейства. Як констатує автор, і новий статут Державного банку не надав йому незалежності від Міністерства фінансів. До того ж, за цим статутом на банк покладалося фінансування промислових та сільськогосподарських підприємств, кількість яких швидко зростала. Це, як справедливо зазначає Л. Яснопольський, виявилось важко здійсненним завданням для Державного банку, не дивлячись навіть на збільшення його основного капіталу.

У заключній частині свого дослідження автор порушує питання правової організації Державного банку. Використовуючи досвід західноєвропейських країн – Англії, Франції, Німеччини, Швеції та Норвегії, вчений окреслює головні засади реформування Державного банку. Визнаючи нераціональним втручання державних органів в управління Центральним банком, вчений однак визнає цілком доцільною участь представників Державної Думи в Раді правління Державного банку. Ідеалом науковця є Державний банк Швеції, який "абсолютно не залежить від виконавчої влади, а повністю знаходиться під контролем і навіть в управлінні риксдагу" [12, с. 275]. Л. Яснопольський наголошує на необхідності ревізії банківських операцій з боку державного контролю, причому докорінно реформованого.

Операції Державного банку повинні бути, на думку вченого, регламентовані новим статутом, причому засновницький і промисловий кредит повинен бути повністю вилучений зі сфери його діяльності. Державний банк має бути наділений повною самостійністю у проведенні емісійних операцій. Здійснюючи випуск кредитних білетів, Державний банк має керуватися тими ж правилами, що і західноєвропейські банки при випуску банківських білетів, однак вчений розумів усі труднощі трансформації державних кредитних білетів у банківські білети.

Отже, у своїй праці Л. Яснопольський дав не лише змістовну критичну оцінку стану центрального кредитного закладу Росії, а й низки рекомендацій для оздоровлення його діяльності. Цінність роботи підсилює ще й те, що вона містить важливі табличні додатки, частина з яких не була доступна широкому загалу.

На думку П. Кованька, найбільш видатною постаттю у галузі державних фінансів є М. Бунге. Фундаментальний аналіз архівного матеріалу зі спадщини М. Бунге стосовно його діяльності на посаді міністра фінансів міститься у першій праці 25-річного П. Кованька "Головні реформи, проведені М. Х. Бунге у фінансовій системі Росії" (1901 р.) [13], за яку вчений отримав золоту медаль та премію імені М. Бунге. Всебічно дослідивши діяльність М. Бунге як реформатора російських фінансів, вчений звертає увагу на його глибоке проникнення в проблеми. Це підтверджує висловлювання М. Бунге у доповіді про державний бюджет 1882 р.: "звільнитися від фінансових дефіцитів Росія може протягом небагатьох років. Але тільки уряд, який ніколи не відступає від корінних основ державного господарства, справедливості у розподілі податків, ощадливості і порядку у витратах, може забезпечити розвиток політичної та фінансової могутності країни". Для вирішення поставлених завдань М. Бунге пропонує "знищити нерівність оподаткування, залучити до нього нові, ще не виснажені сили, скоротити непродуктивні витрати, і дефіцити самі собою відійдуть у царину спогадів" [13, с. 10].

Крім того, П. Кованько проаналізував реформи М. Бунге з прямого і непрямого оподаткування та податкового управління взагалі. Автор дає високу оцінку діяльності М. Бунге: "такі заходи, як заснування селянського поземельного банку; Закон 1-го червня 1882 року, що зробив перший і вдалий крок на шляху регламентації фабричної праці в інтересах робітників; нарешті, правила 26 квітня 1883 року, що поклали початок правильнішому облаштуванню міських і приватних станів, – то стане зрозуміло, наскільки широко поставлена була перетворювальна діяльність М. Бунге, які високі цілі він мав перед собою, спрямовуючи на досягнення їх фінансову та економічну політику Росії відповідно до вимог сучасного культурного розвитку". У результаті глибокого дослідження реформаторської діяльності міністра фінансів

М. Бунге, П. Кованько цілком обґрунтовано стверджує, що "лише від часу реформаторської діяльності М. Х. Бунге фінансова система Росії була приведена у відповідність до напрямку того періоду російської історії, початок якому було покладено звільненням селян та іншими реформами імператора Олександра II" [13, с. 448].

Через все дослідження, зазначав К. Воблий, проходить одна загальна ідея – прагнення П. Кованька показати, як впроваджено було в життя головне завдання всієї реформаторської діяльності М. Бунге, а конкретно, полегшення становища найбільш обтяжених податками платників та більшої відповідності і рівномірності в оподаткуванні взагалі. К. Воблий погоджується з П. Кованьком щодо позитивних моментів реформ, а саме, пропорційне оподаткування нерухомості, торгівлі та промислів, оподаткування доходів на грошовий капітал, податок на спадщину тощо. До негативних заходів, з чим теж важко не погодитися, П. Кованько відносив митну політику М. Бунге, перетворення оброчного податку у викупні платежі, встановлення високих податків на цукор та горілку [7, арк. 37].

Російський дослідник реформаторської діяльності М. Бунге В. Степанова вважає, що дослідження П. Кованька є таким, що й досі залишається найфундаментальнішою працею з податкової політики Росії 80-х років XIX ст. [14, с. 5].

У своїй магістерській дисертації "Реформа 19 лютого 1861 року та її наслідки з фінансової точки зору (Викупна операція 1861–1907 рр.)" (1914 р.) [15] П. Кованько здійснив складну роботу щодо перевірки фінансових розрахунків із викупної операції та її фінансових регуляторів. Така робота, як писав у своєму відгуку на наукові праці П. Кованька від 24 травня 1914 р. Л. Яснопольський, була особливо необхідною через те, що в існуючій на той час літературі і навіть офіційних матеріалах містилося багато невідповідностей та суперечностей [7, арк. 44]. Кріпосництво в Росії створило, на думку П. Кованька, особливий уклад у податковій системі, який не допускав подальшого зростання державного бюджету. До факторів закріпачення селянства вчений відносив подушну подать з її круговою порукою та паспортним збором (сфера прямого оподаткування), соляний податок та винні відкупи (сфера непрямого оподаткування) та відсутність звітності, зловживання та боязнь гласності (сфера фінансового управління). На основі цього П. Кованько стверджував, що вся фінансова система країни являла собою анахронізм, і саме фінансові труднощі були однією з причин, що спонукали уряд до відміни кріпацтва. Безсумнівно, можна погодитися з Л. Яснопольським у тому, що зв'язок фінансових проблем російського уряду з проведенням селянської реформи П. Кованьком суттєво перебільшений [7, арк. 45], але це в цілому не зменшує цінності проведеного вченим дослідження.

Питання про фінансовий аспект звільнення селян з кріпосної залежності П. Кованько продовжує розглядати у своєму дослідженні "Звільнення селян і обов'язковий викуп" (1912 р.) [16]. Вчений, використовуючи архівні матеріали, показує як уряд, не вірячи в саму можливість якого б то не було викупу, спочатку взагалі його заперечував, потім перейшов до добровільного викупу, і нарешті, запровадив обов'язковий викуп у північно- та південно-західних губерніях, а з 1881 р. – на всій території Росії.

Нагальною проблемою, яка вирішувалася у першій третині ХХ ст., було формування банківської системи. Витоки та становлення комерційної банківської справи в Росії досліджує Л. Яснопольський у першому томі "Банківської енциклопедії" (1914 р.) [17], яка вийшла під його редакцією. Порівнюючи державні та приватні кредитні компанії, вчений зазначає, що характерною відмінністю в історії банківських закладів взагалі, та приватних, зокрема, є те, що вони протягом більше століття функціонували у формі державних закладів. Приватний капітал не проникав у банківську сферу аж до відміни кріпосного права, а якщо і з'являлися зародки банківської професії, то це було просте лихварство. Високий лихварський процент, на думку автора, був наслідком нерозвиненості кредитного обігу, нестачі капіталів та великого ступеня ризику.

У низці статей [18–20] Л. Яснопольський всебічно проаналізував зміни, які відбулися у природі банківських організацій в умовах Нової економічної політики (20-ті рр. ХХ ст.). Вчений дійшов висновку, що закономірність цього процесу в умовах політичного устрою, який заперечує приватний капітал, негативно впливає на приватну власність, торгівлю і тим самим на банківські пасиви. Це, у свою чергу, посилює фінансову нестабільність та відсутність засад для широкого розвитку кредитної системи. Щодо кредитної системи в Україні, то така нестабільність, на думку вченого, була ще більшою через майже цілковиту її залежність від загальносоюзного центру.

Підсумовуючи значення досліджень вітчизняних вчених, доцільно наголосити, що вони широко використовували архівні й статистичні матеріали, оцінювали фінансову науку з історичної точки зору. Фінансово-економічні дослідження українських вчених, серед яких особливо актуальними були питання загальних та місцевих фінансів, державного бюджету, бюджетного права, фіскальної політики, кредитно-банківської справи тощо сприяли становленню фінансової науки як самостійної галузі економічного знання, а також надавали поштовх розвитку фінансової системи держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Соболев М. Н.* Очерки финансовой науки / М. Н. Соболев. — 2-е изд. — Харьков : Пролетарий, 1926.
2. *Мітіліно М. І.* Елементи фінансової науки / М. І. Мітіліно. — К. : Держвидавництво України. — 1926.
3. *КМДА* (Державний архів м. Києва). — Ф. р 871. — Оп. 2. — № 440.
4. *Яснопольский Л. Н.* Очерки русского бюджетного права. 1 : Исторический обзор составления наших государственных росписей и бюджетная реформа Татаринова / Л. Н. Яснопольский. — М. : В. П. Рябушинский, 1912. — 417 с.
5. *Кованько П. Л.* Содержание и сущность бюджетного права / П. Л. Кованько. — К. : Тип. Импер. ун-та Св. Владимира, 1910. — 18 с.
6. *Кованько П. Л.* Государственные расходы России по предметам назначения за 1903–1911 гг. Финансово-статистический очерк с 15 диаграммами / П. Л. Кованько. — К. : Тип. Импер. ун-та Св. Владимира, 1911. — 67 с.
7. *КМДА* (Державний архів м. Києва). — Ф. р 871. — Оп. 2. — № 214.
8. *Кованько П. Л.* Финансовые проблемы землевладения русских городов / П. Л. Кованько. — К., 1919.
9. *Кованько П. Л.* Местный бюджет Украины в 1912 году / П. Л. Кованько. — Харьков, 1924.
10. *Кованько П. Л.* Местный бюджет Киевской губернии в нынешних ее территориальных границах за 1912, 1913 та 1914 гг. / П. Л. Кованько. — К., 1925.
11. *Кованько П. Л.* Бюджеты городов Украины / П. Л. Кованько // Хозяйство Украины. — 1925. — № 9–10.
12. *Яснопольский Л. Н.* Государственный Банк / Л. Н. Яснопольский // Вопросы государственного хозяйства и бюджетного права. Вып. 1. — СПб. : Тип. т-ва "Обществ. польза", 1907. — С. 233–282.
13. *Кованько П. Л.* Главнейшие реформы, проведенные М. Х. Бунге в финансовой системе России. Опыт критической оценки деятельности Н. Х. Бунге как министра финансов (1881–1887 гг.) / П. Л. Кованько. — К. : Тип. Импер. ун-та Св. Владимира, 1901. — 448 с.
14. *Степанов В. Л.* Бунге Н. Х. Судьба реформатора / В. Л. Степанов. — М. : РОССПЭН, 1998. — 398 с.
15. *Кованько П. Л.* Положение к диссертации "Реформа 19 февраля 1861 года и ее последствия с финансовой точки зрения (Выкупная операция 1861–1907 гг.)" / П. Л. Кованько. — К. : Тип. Р. К. Лубковского, 1919. — 3 с.
16. *Кованько П. Л.* Освобождение крестьян и обязательный выкуп / П. Л. Кованько // Русская мысль. — 1912. — № 6.

17. Яснопольский Л. Н. Зачатки коммерческого банковского кредита в России (Банковская энциклопедия под ред. Л. Н. Яснопольского). Т. 1 / Л. Н. Яснопольский. — К., 1914.
18. Яснопольский Л. В редакцию журнала "Хозяйство Украины" / Л. Яснопольский // Хозяйство Украины. — 1925. — № 7–8. — С. 169–170.
19. Яснопольский Л. Н. Кредитные учреждения на Украине // Хозяйство Украины. — 1925. — № 1–2. — С. 13–15.
20. Яснопольский Л. Н. Кредитные учреждения на Украине // Хозяйство Украины. — 1925. — № 3. — С. 23–33.